

MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN

Szerkesztette
M. Császár Zsuzsa

Balkán Füzetek
Különszám II.

Pécs, 2009

Kiadja: a PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (36) 72/501-531

Szerkesztőbizottság: Dr. Tóth József
Dr. Dövényi Zoltán
Dr. Pap Norbert

Vendégszerkesztő: Dr. M. Császár Zsuzsa

Sorozatszerkesztő: Reményi Péter

Technikai szerkesztő: Mérei András

Borítóképek: Mánfai György

Borítóterv: Szász István terveit felhasználva készítette a Kontraszt
Gyorsnyomda

Lektorálta: Dr. Gulyás László

© Szerzők

Megjelent 300 példányban

ISBN 978-963-642-293-6

ISSN 1588-6557

Megvalósult a Pécs 2010 – Európa Kulturális Fővárosa program keretében. A kötet megjelenését támogatta az Oktatási és Kulturális Minisztérium a Nemzeti Kulturális Alap miniszteri keretéből.

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva

Tartalom

<i>Edita Stojić-Karanović: Regional and Cross Border Cooperation on the South Borders of the EU – Hungary and Serbia.....</i>	177
<i>Pap Norbert: Magyarország és a Balkán – Pécs a Balkán kapuja?.....</i>	186
<i>Hajdú Zoltán: Pécs: kapu vagy vakablak a Balkánra?.....</i>	195
<i>Csüllög Gábor: A Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete.</i>	204
<i>Sajti Enikő: Igazodási kényszer: Magyarország és Jugoszlávia 1945-1947</i>	211
<i>Varga Imre: Magyarország és Bosznia-Hercegovina kapcsolatai.....</i>	217
<i>Suba János: A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz</i>	222
<i>Makkai Béla: A bukaresti magyar sajtó románság- és Balkán-képe ...</i>	233
<i>Miklós Péter: A magyarországi bolgárság migrációja a 18–20. században.....</i>	241
<i>Vesna Aleksic: Hungarian Financial Capital in the Kingdom of Yugoslavia.....</i>	248
<i>Bali Lóránt: A horvát-magyar politikai kapcsolatok néhány fontosabb aspektusa 1991-től napjainkig</i>	261
<i>Pámer Zoltán: A dél-dunántúli régió és a horvát önkormányzati középszintek, valamint a területfejlesztési intézményrendszer kapcsolatai</i>	268
<i>László Mária - László Antal: A magyar állam telepítési politikája és az erdélyi „hozzátelepítések” az első világháború előtti negyedszázadban</i>	280
<i>Lakotár Katalin: Dél-dunántúli tanulók országképei déli szomszédainkról</i>	293
<i>Békési László: Cirill betűk Magyarországon 2008-ban Avagy a szó elszáll, az írás megmarad?.....</i>	302
<i>Laki Ildikó: Városok a kultúra szolgálatában. Utak, lehetőségek a kultúra képviselőit a Balkán kapujában</i>	309

Regional and Cross Border Cooperation on the South Borders of the EU – Hungary and Serbia –

Edita Stojić-Karanović¹

Neighborhood Programs and cross border cooperation are closely connected with the aims of regional cooperation. Regional cooperation is crucially important for the countries of Western Balkans. So, it is for Serbia, too. In the same time, Serbia seems to be the most important Balkan country for the development of regional cooperation in South East Europe, taking in account her geographical position and the political role in the region (in positive, as well in negative sense). The main partners in Neighbourhood Programmes of the EU towards Serbia are the neighbouring EU countries. But until now the cross-border cooperation using EU funds were insufficient. As Hungary and Serbia are on the same European transportation corridors connecting Western-, North and Central- with the Southeast part of the European continent the cross-border cooperation of the two countries should be much more developed than it is today. The Neighborhood Programs of the EU and the cross-border projects could give a strong basis for the regional cooperation among the countries of the Western Balkans including in the sheme of the regional cooperation the neighboring EU countries, too. In this case, Hungary.

The awareness of the fact stated above is gradually coming to awareness in in some sense more in Hungary, than in Serbia, taking in account the interest showing for the Balkans and Serbia as well. So, in Budapest a Balkan Centre was founded in October 2005. The Minister for Foreign Affairs at that time, Ferenc Somogyi, supported this civil initiative enthusiastically. The Europe Institute Budapest, being a privately funded institute, initiated and co-founded the Centre. The Centre for Social Studies at the Hungarian Academy of Sciences provides the administration and the Programme for Strategic Research contributes to the co-financing of publications and the events of the Balkan Centre. Many conferences were organised on ongoing processes and development in natural environment, territorial administration, transport and economy of the Balkans. Meanwhile, a Research Group on the History of the Balkan has been established in the Institute of History at the Hungarian Academy of Sciences. Szeged University had from earlier its' research professors oriented toward the south neighbours of Hungary. Taking in account the importance of Danube cooperation and the fact that for the future of the European Union the co-operation of the countries of the Danube region is of crucial importance, and during this process a significant mediating role can be attributed to Hungary, more projects was started in Budapest and some in Dunaújváros directed towards cross-border and regional cooperation with the Balkan countries of the Danube catchment area. A special place in this positive surrounding entitles the University of Pécs with its' Center for East Mediterranean and Balkan Studies (*Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja*). Therefore, I am honored with invitation to take part in the Hungarian Political Geographical Conference organized by this Centre.

In spite of the above said, the realised cross-border project cooperation was insufficient till now. The goal of this paper is to lobby for the improvement of cross-border cooperation between the two countries, from the point of view of the interest of both countries and the EU.

¹ Dr. Edita Stojić-Karanović, Research Professor at the *Institute of International Politics and Economics*, Belgrade and Founder-President of the association *International Scientific Forum "Danube – River of Cooperation"*. She is also member of the Assembly of the Hungarian Academy of Sciences.

The paper is dealing with: The Importance of Regional Cooperation for the Western Balkans; The Regional Co-operation Council; Forms of regional cooperation and the cooperation of regions; The forms of regional cooperation based on the importance of the river Danube; Euro-regions in SEE and in the Danube region; and at the end is given a conclusion.

1. The Importance of Regional Cooperation for the Western Balkans

Regional co-operation implies concepts of multilateral collaboration viewed as a process in which the participating states realize their interests, which are entirely or partially identical and persistently develop a wide range of their forms and contents. In its concrete implementation, this concept gains specific characteristics of the region itself. Specificity of the relations among neighboring states is determined by geographic positions of the region and their historical background. Southeast Europe and the Balkans are surrounded by geographic areas of strategic relevance: the Danube, the Adriatic Sea, the Mediterranean Sea and the Bosphorus which have always attracted the attention of great powers. Inter-ethnic tensions have always showed their interest in the political domination and control over the region. Besides these latent factors of conflict, factors of peaceful coexistence also exist in the region. Initiatives aimed at economic co-operation and neighborly relations contribute a lot to the process of consolidation of this historically turbulent geopolitical region. Instability is partly due to historical heritage and partly originates from contemporary tensions in international relations. But there are also factors of internal social and economic developments in respective countries that need to be addressed.

After the phase of bloody conflicts seemed to be over, new forms of functional, rather than ideological, economic and cultural co-operation in this region were re-established. Only new forms of co-operation can ensure optimal joint utilization of common natural resources, such as international rivers, and above all the Danube, as well as a common infrastructure, such as railways, highways and communication systems.

In my research works carried out decades before the crisis in Yugoslavia, issues related to ethnic minorities had been treated in the context of neighborly relations. Problems in this respect were viewed as factors hampering bilateral contacts with neighboring countries and regional co-operation. At the same time in the reality, contrary to research results, depending on the situation, minority issues were raised as a means for intensifying the political pressure or for disturbing mutual relations in the region.

Influenced by a series of internal factors, as well as political and economic trends in the world, during the final process of the confrontation of blocks, the ideas of co-operation became more viable than ever. Most countries in the East and Southeast of the European continent, together with the issue of structural disharmony, encountered the problem of the lack of capital for development of infrastructure and for the implementation of the most up-to-date technology, which, at the same time, stimulated these countries to co-operate. Simultaneously, they started to prepare for the opening up of those countries which were one step ahead in economic and technological development and had free capital for investing in infrastructure and exploitation of the world's natural resources. At the same time, the idea of enhancing both bilateral, neighborly co-operation and multilateral co-operation in this region became widely accepted.

Looking ahead at the 21st century we had to recognize the scarcity of many natural resources, one of them being water. We must also believe in the gradual abstinence of force among the nations in taking away natural resources from each other. We had to

believe that the sustainable use of natural resources will be organized in numerous forms of regional, sub-regional and inter-regional cooperation. Only then can mankind survive.

Regional cooperation is necessary as for all countries, as well as for an international region as whole. Also in South Eastern Europe, as well as in the countries of this region many issues, from fighting organized crime, to increasing trade and attracting investment, to strengthening disaster preparedness and prevention, can only be addressed on a regional basis. As a good example for that is the fact that a foreign investor will not be interested in investing into a country with a market of only 2 million consumers but a market of 55 million consumers, which is currently being established with the amendment and enlargement of CEFTA, also makes investments in SEE much more attractive. And also many of international partners, such as the International Financial Institutions, are taking a regional approach to their programming, in addition to their individual country programs.

Secondly, regional co-operation is both a prerequisite and a tool for the European and Euro-Atlantic integration of SEE. Namely, it is one of the criteria of EU and NATO membership, as the two organizations want to take in only those countries that show maturity in relations with their neighbors – regardless of how painful memories of recent events might be.

The example of the Stability Pact has shows that many companies are taking full advantage of regional free trade with the result of intra-regional trade doubling over the past few years. There is now a common approach to addressing difficult issues such as the fight against organized crime and corruption. Best practices in the area of migration are being exchanged. The Energy Treaty has created a regional electricity market consistent with EU standards. Four countries have formed the Sava River Commission to manage the economic and environmental issues of this important basin. Ever closer co-operation among the local authorities along the borders of SEE countries are also examples of some of the positive developments that have taken place in SEE over the past 8 years and it is obvious that the region is much more mature today, than in the beginning of the process of developing regional ties. Bearing this in mind, a transformation and streamlining process was launched in 2005 with the final aim of having the new framework for regional co-operation in South Eastern Europe in place by 2008.

2. The Regional Co-operation Council

Following a wide consultation process with countries of South Eastern Europe in 2005 and 2006, the Stability Pact's highest decision-making body – the Regional Table in Belgrade in May 2006 – took far reaching decisions on the transformation of the Stability Pact into a more regionally-owned, streamlined and effective regional co-operation framework in South Eastern Europe.² The main task of such a framework is to be a facilitator of regional co-operation and support the European and Euro-Atlantic integration, while ensuring continued involvement of the donor community, thus preserving the legacy of the Pact.

It was agreed that the streamlined Regional Co-operation Council (RCC) and its Secretariat should focus its activities on six areas which the countries of the region have already identified as those where regional co-operation will be beneficial to all: Economic and social development; Infrastructure; Justice and Home Affairs; Security

² <http://www.stabilitypact.org/rt/RTBELGRADEChairmans%20Conclusions%20of%20the%20Regional%20Table%20Belgrade%20-%20Final.pdf>

Co-operation and Building Human Capital with Parliamentary Co-operation being an overarching theme that is linked with each of the other areas.

The political work of the RCC in these six core areas will be supported on a technical and expert level by a network of Stability Pact's initiatives and task forces. A detailed assessment of regional ownership of each of the current 25 initiatives and task forces and their future relation with the RCC has been examined by the Stability Pact Secretariat and the Special Co-coordinator has presented its report with recommendations for individual transition strategies, time lines and required resources.³

Parallel discussions on several levels took place following the Belgrade meeting of the Regional Table in order to progress towards the agreement reached that the new Regional Co-operation Council would be fully operational by early 2008.

Most importantly, the representatives of the region (who met under the framework of the Financial Working Group) met under the leadership of the Croatian Chairmanship-in-Office of the South Eastern European Co-operation Process (SEECP) and the Stability Pact reached consensus on a refined cost-sharing proposal to cover €1 million, the agreed annual contribution by the region to the RCC Secretariat.⁴ The financial commitments made for the initial period of three years is based on dividing the countries in four sub-groups according to their economic size, and assigning different shares to each sub-group. This progress was an important sign of the political commitment of the SEE countries to the process.

Ultimately, it needs to be underlined that this phased evolution of the Stability Pact into a regionally owned framework should not be interpreted as the international community withdrawing its support or leaving the region on its own. On the contrary, many of Stability Pact's international partners have assured us that they will stay engaged, but want to see the countries of the region gradually taking more ownership of the process – politically, financially and also personnel-wise.

It is in all parties' interest to ensure the sustainability of the co-operation processes initiated within the Pact and thus safeguard its legacy for South East Europe. There are two preconditions for this to be successful: enhanced regional ownership and continued international support in the transition phase. To put it differently, the Regional Co-operation Council is required, in order to allow continued international involvement and support while enhancing regional ownership. Therefore, the South Eastern European countries, the SEECP (as the only regionally-owned organization so far) and the international community – must take the necessary decisions to make this a reality in a transparent fashion.

3. Forms of regional cooperation and the cooperation of regions

It is necessary to start from terminology, because clear definitions can ease the understanding of the complex and many-sided themes of regional cooperation. We have to make a distinction between “regional cooperation” in both a wider and narrower sense, and between “cooperation of regions”, “sub-regional cooperation”, and “inter-regional cooperation”.

³ <http://www.stabilitypact.org/rt/Annex%202%20-%20Report%20of%20the%20Special%20Coordinator%20on%20Regional%20Ownership%20and%20Streamlining.pdf>

⁴ <http://www.stabilitypact.org/about/Annex%201%20-%20Agreed%20Regional%20Annual%20Contribution%20to%20the%20RCC%20Secretariat.pdf>

The distinction of these forms should be defined, but they are in life in a very close inter-relation:

- Regional cooperation of neighbouring countries on inter-state level
- International cooperation on the level of the regional units inside the countries:
- Euro-regions – the cross-border regional cooperation
- Cooperation of international regions = Inter-regional cooperation

Regional cooperation« in a wider sense is a common term for all varieties and forms, while in a narrower sense »regional cooperation« means cooperation at the level of states and the participation of states in it. On the other hand in the co-operation of regions the participants are territorial units of two or more neighboring countries. Both in English and in southeast European languages, there is a terminological problem based on the term »region«. Namely in the sense of international relations »region« represents a larger territory of one continent in which many countries are divided by borders who want to succeed in overcoming the negative impact of borders by mutual multilateral cooperation. This is regional cooperation in a narrower sense. At the same time, all states have smaller territorial units near state borders which also act in the same direction and cooperate with each other in order to overcome the negative impact of borders. This is the cooperation of regions.

At the time of its launching, the conceptual objective of regional, international co-operation was to end the East-West division, as well as to eliminate nationalism. The concept of regional co-operation can be considered a specific self-organization of regions in this part of Europe, without the intention of the states to align in any direction. It is estimated, that this concept practically implements a version of »mini or regional internationalism« focusing on the research of concrete fields of mutually beneficial co-operation among the regions and in the common region.

The concept of co-operation of regions, together with macro-politics at state or inter-governmental level, gives priority mostly to small-scale multilateral and bilateral cooperation between small territorial units: cross-border zones, districts, provinces, regions or territories which are otherwise geographical units, as well as among cities and towns.

In inter-regional cooperation, regions of the continents cooperate by learning how to solve the problem of sustainable development and by supporting each other in this issue. There have been some very successful inter-regional cooperation experiences, for example between the Latin American and European regional organizations.

The inter-regional co-operation does not only give an important dimension to the new European structure, playing a vital role together with the regional cooperation in the process of building a united Europe, but it also contributes a lot to the sustainable use of natural resources on the global level.

4. The forms of regional cooperation based on the importance of the river Danube

The area of central and southeast Europe, which is dominated by the most important natural resource, the Danube, has a rather large number of varied forms of regional cooperation and co-operation in the regions based on the importance of the river Danube. Aside from the old regional organization, the Danube Commission, whose reform has also started,⁵ several new initiatives have been proposed.

The river Danube does not only represent a waterway for transportation and a bordering river between states, but is also a waterway which connects regions and is a base of economic and cultural communication. So, several new forms of regional cooperation arose. According to the concept of cooperation in the regions, new forms should harmonize the economic policy of rural development plans, the environment, tourism and other policies, and not only at the state level, but more often at local and county level as well. They should enable a considerably wider range of activities and more possibilities for developing both the smaller region in the neighboring countries, and the whole region.

Following the example of the Working Community of the Alpe-Adria, which emerged immediately after abolishing the block division in Europe, the Danube Working Community was initiated at the end of the 1980s and established in 1990.⁶ The Community gathered 16 regions of the six states, among them Serbia and Croatia as regions from the SFRY. The first presiding region was Lower Austria. Serbia presided the following year.⁷

The »Danube Cooperation Process« (DCP) was initiated in June 2001 by Austria and Romania and supported by the European Commission and the Stability Pact for South-East Europe. It was officially established at the first Ministerial Conference of the DCP on May 27, 2002 in Vienna. The aim of DCP is to give a new political support to the development of all forms of cross-border and regional cooperation among the countries along the Danube and its tributaries. The main document of the Process consists of the Common Declaration and Principles and working methods for the functioning.

Six "dimensions" are chosen in the Declaration in which the future cooperation in the framework of the DCP will be organized. These are:

- The dimension of economy, with special emphasis on the issues of transportation, taking in to account the already existing forms of cooperation in the Pan European corridors VII, IV, V, and X;

The ten Pan-European transport corridors were defined at the second Pan-European transport Conference in Crete, 1994, as routes in Central and Eastern Europe that required major investment over the next ten to fifteen years. Additions were made at the third conference in Helsinki in 1997.

A tenth corridor was proposed after the end of hostilities between the states of the former Yugoslavia. These development corridors are distinct from the Trans-European transport networks, which include all major established routes in the EU, although there are proposals to combine the two systems.

- The dimension of navigation, in cooperation with the Danube Commission, including the reform of the Belgrade Convention from 1948, in accordance with new relations in Europe and the Danube region;

⁵The Danube Commission was established at the Belgrade conference in 1948, with the aim of international regulation of river transport. Since the international relations changed a lot in the meantime, it is natural to make changes in the organization of the Danube Commission, seated in Budapest.

⁶ Established on May 17, 1990.

⁷ Therefore the project »Danube – River of Cooperation« was initiated at the Institute of International Politics and Economics and was started in 1989.

- The dimension of environmental protection including the already existing efforts in this field, like the cooperation in the framework of the International Commission for the Protection of the Danube (ICPDR);
- The dimension of tourism, with an aim to develop potential for tourism in the whole Danube region in all forms, including agro-tourism and eco-tourism;
- The dimension of culture, aiming to further promote of the cultural heritage of all countries in the region and the common multi-cultural heritage in the whole region;
- The dimension of sub-regional cooperation for supporting all sub-regional initiatives and projects oriented towards the development of already existing projects and initiating new Euro-regions on the Danube, as well as other forms of cross-border and regional cooperation.

After the launching of the DCP, some projects were initiated under the auspices of the Process. For example, there was a revision of the 1948 Belgrade Convention on the Legal Regime of Navigation on the Danube. Two sessions of the Preparatory Committee and a meeting of the Working Group on navigation issues were started at the end of 2003.

In the economic dimension the most important project until now has been the Danube Region Business Conference (DRBC). It was organized three times in Vienna; the fourth took place in Bucharest, on 8th-9th of October 2003. The Fifth DRBC took place in Belgrade, November 10 – 11, 2005. At the next DRBC on October 6th and 7th, Representatives of the Danube states will gather with members of European Commission, European Parliament and the Committee of Regions in Brussels to discuss future perspectives of the Danube Region.

Euro-regions in SEE and in the Danube region

In the last decade of the 20th century a number of Euro-regions were created in the SEE, the Carpathian Euro-region being the first in 1993 with the participation of Hungary, Poland, Slovakia and the Ukraine, while Romania was included later. Presently there are, or just about to be created, eight Euro-regions in Eastern Europe.

The contemporary concept of cross-border co-operation has been elaborated with the aim to establish a trans-frontier co-operation in the region of the most sensitive borders on the European continent, where, throughout history, but also in recent times (during the process of the disintegration of the USSR and the SFRY) these borders have given rise to conflicts. The targets of such co-operation are twofold: on the one hand, to prevent conflicts, and on the other hand to develop the region regardless of the existence of borders. As an extra effect of the »Euro-region«, they promote decentralization and development of the local democracy. Unfortunately, when such a concept was made public at the first conference of “Danube - River of Cooperation” in 1989 in Belgrade, the Yugoslav participants were suspiciously listening to it and finally refused it. Yet, the concept was accepted later and a Euro-region was really established, i.e. the Danube-Karash-Muresh-Tisa Region, including the Yugoslav region of Vojvodina, as well as Hungarian and Romanian ones.

Euro-regional cooperation in Southeast Europe started after a good experience of Euro-regions in other parts of the European continent. The already mentioned “Euro-region DKMT” (named by the rivers Danube, Karash or Körös, Muresh or Maros and Tisza or Tisa) was among the first to be established. Some more were established recently, but not enough in number and not sufficient in functional deepness. Namely, in this form of regional cooperation, the borders could mostly be softened and that is the precise need all along the borders in Southeast Europe. The Euro-region could be successful in cutting down xenophobia, mutual animosities, and the mental disease of nations, whereas some rational pros and economic and ecological benefits are inevitable.

Euro-regions and cross border co-operations should become determinant elements of the regional policy of all countries in Southeast Europe, as the best instruments of common regional stability.

Therefore it is necessary to develop euro-regional cooperation on all borders in SEE and especially on the borders of Serbia with Croatia and Bosnia but also on the borders with other neighbors.

As an example of creating initiative for euro-regional cooperation the experience of the International Scientific Forum “Danube – River of Cooperation” should be mentioned. Namely, it continued to work on this issue at the X international conference “Danube – River of Cooperation” held in 1998, and at the XI conference in 2000 Euro-regional cooperation was strongly recommended. Finally, at the XIII international conference “Danube – River of Cooperation” held at the Hydroelectric Power Plant “Djerdap I (Iron Gate) in Kladovo, where an Agreement was signed by Serbian and Romanian officials – the Euro region of “Middle Danube – Iron Gate” was established. It encouraged economic development of resources for transport, industry, agriculture and tourism in the region for sustainable use. It also ensured better protection of the environment and of historical monuments.

After the first phase in which the coalition of counties, municipalities and representatives of the civil sector was created, the initiative still needed huge support from both the ground and from above. The “ground” refers to the local authorities, NGOs, companies, and the “above” to the international organizations and national officials whose program encompasses giving support to cross-border initiatives. They have to take into account the fact that cooperation within the framework of the Euro-region “Middle Danube – Iron Gate” will contribute to other forms of fostering good-relations with neighbors and regional cooperation, which helps to keep the peace and maintain stability in the region.

It has been decided that the “Middle Danube – Iron Gate” Euro-region will support concrete elements of cooperation. Therefore, working groups for the development of tourism and for the protection of the human environment in Euro-region should be formed, where beside the experts from the International Scientific Forum “Danube-River of Cooperation”, the representatives of local authorities and local non-governmental organizations, the representatives of other interested structures would be included. It was also emphasized that the “Middle Danube - Iron Gate” Euro-region is open for cooperation and should experience exchanges with other euro-regions in the Danube-Basin, most notably, “Danube-Karash-Muresh-Tisa”, “Down Danube-Prut”, “Danube 21”, etc.

Conclusion

Regional, sub-regional and inter-regional cooperation forms have the utmost importance for overcoming the tensions created in the “use-of-force” history everywhere. Positive effects of multilateral cooperation are important especially for the sake of alleviation and absorption of international tensions in the region around Serbia. Nevertheless how we named this region, Balkans, Southeastern Europe, the Western Balkan, or the Middle-Danube region, all forms of regional and cross-border cooperation is needed more than anywhere else on the European continent. Namely, the unfortunate peoples of this region were “trained” to be divided by religious and nationalistic ideologies through the history, with wars even in the last decade of the 20th century. In such circumstances all appeals for peace and regional cooperation in that decade were accused of being dangerous for so called national interests.

Whereas in other parts of Europe all kinds of regional cooperation gained space and richness of forms, in Southeast Europe the process was more or less delayed in these countries. In some countries people were misled by the process of manipulation by so-called intellectuals, who were in fact nationalists and xenophobes, followed by politicians who used nationalistic slogans to lead people into war. Hopefully we are out of that storm, and now all forms of regional cooperation can be developed without misinterpretations and accusations.

Regional cooperation is urgently needed in all the countries of Southeast Europe, Balkans, and especially in Western Balkans in the fields of economy and protection of environment. The shape of Middle-Danube Region gives additional possibilities for pushing forward the regional cooperation in Western Balkans, as it involves the neighbor countries that are members of the European Union. So, funds of the EU are more open for projects. These projects might be from different branches of economy, culture, etc. But the regional cooperation based on sustainable use of natural resources, are the ones which were conceived and already have some results. This cooperation could be organized at the level of states, at the level of smaller parts of countries, and at the level of cross-border regional cooperation of municipalities and counties.

The Danube cooperation is based on the importance of the river and its tributaries, as well as by natural resources which should be used mutually in a sustainable manner for the benefit of all citizens in the Danube region.

What really matters is that the nations in Southeast Europe and in the Danube Region are dependent on each other. Therefore, a consequent affirmation of the peculiarities of nations can be imagined only within coordinated activities in the area. However, these peculiarities should be appreciated as a cornerstone of the multicultural wealth, both within the state border and the wider region. They should never be used as factors of division and conflict if survival is the objective.

Magyarország és a Balkán – Pécs a Balkán kapuja?¹

Pap Norbert²

Napjainkban kiújulni látszik az a régi vita, hogy Magyarországnak mi a helye Európában és a Világban, milyen feladatokat kell/kellene betöltenie, miféle stratégiát kövessen. Ezen belül pedig szomorúan látjuk, hogy Pécs, mely 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa lesz ugyancsak súlyos identitásválsággal küzd, hiszen legalábbis eddig (2009 eleje) nem sikerült megtölteni hiteles tartalommal a nyertes pályázatban szereplő "határtalan város" és a "Balkán kapuja" jelzőket. A tanulmányban ezekre a kihívásokra próbál a szerző valamiféle válaszokat megfogalmazni.

1. A Balkán szerepe és jelentősége

Az elmúlt két évtizedben Európa egységesülésével, illetve abban nagy késedelmet szenvedő, esetleg az ebből a folyamatból hosszabb időre kimaradó, délkelet-európai térség államainak sajátosságai, mássága felveti a térség Európához való kapcsolódásának jellegét is.

Az európaiság koronként változó tartalmú fogalom. Éppen ezért a mindenkori releváns európai tér is változó határok között jelenik meg, az európaiság változó elterjedésének megfelelően. Az általános európai karaktervonásokhoz adódott partikuláris sajátosságok, melyek a regionális különbségtételt indokolják ugyancsak történeti kategóriák. Kialakulnak és elhalnak, de létpályájukon is állandóan változik jelentőségük. Jellegadóbból színezőelemmé, sajátos helyi ízből struktúráteremtővé alakulhatnak.

Strabon – az ókori regionális földrajz legnagyobb római kori mestere – az i. sz. 1. században írt munkájában, a "Geographikában" az ismert világot három kontinensre osztotta: Ázsiára, Lybiára és Európára. Ekkorra már a tércategóriák különböző struktúrákat, társadalmi modelleket fejeztek ki, és a "földrajztudományba" bevonult az ún. Európa-probléma.

Mi tehát Európa, és mi legyen a tartalma? Egységben célszerű elképzelnünk, vagy inkább tartózkodjunk a politikai homogenizálódástól?

Az európai értékeket évszázadokon át az iszlám, leginkább az oszmánok fenyegették, összefogásra készítette a keresztény hatalmakat. Európát nem utolsósorban ezzel a nagyrészt ázsiai, „Keleti”, részben viszont „délkelet-európai” hódító hatalommal szemben fogalmazták meg.

Közben hatalmas szélsőségek között fogalmazták meg Európa eszméjét az általános filozófiai gondolkodás keretében. A spektrum az Európa egységét egy uralkodó uralma alatt elképzelő és kívánó Dante-től az európai egységet „erkölcsi lehetetlenségnek” tekintő Montesquieu-ig terjed. Utóbbi vezeti be azt a politikai földrajzi közhelyet, hogy míg Ázsia a birodalmak tere, addig Európa megosztott tér. Legfőképpen azonban érveket sorol fel arra, hogy Európát miért nem lehet, vagy miért nem célszerű egyesíteni egy államban (pl. a nagy távolságok, az információáramlás nehézsége, klimatikus, morfológiai adottságok stb.).

A földrajztudományban Alexander von Humboldt fogalmazta meg, hogy Európa nem más, mint Ázsia nagy nyugati félszigete, ezzel a 19. században a világ túlnyomó részét

¹ Készült az OTKA T49291 című kutatás keretében.

² Dr. Habil. Pap Norbert PhD, tanszékvezető egyetemi docens, a PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja igazgatója.

kolonizáló kontinens tértartalma relativizálódott. Egyben az Ázsiához kapcsolódó viszony, főleg a különbözőség, illetve a kapcsolódás kérdése újra reflektorfénybe került. A kapcsolati területek részben felértékelődtek, részben a közvetítő szerep révén magukra vonták a tudományos kíváncsiságot.

A Balkán-félsziget, a topográfiai Délkelet-Európa alapvető politikai földrajzi dilemmája az Ázsiához való kötődéssel, illetve azzal kapcsolatban ragadható meg. A „legsötétebb Európa” eszméje, az ázsiai hatások feltartóztatásával kapcsolatos küldetés, máskor pedig a közvetítő szerep az, ami történelme során végigkísérte a térséget. Ezért alapvetőek azon funkciói, melyek az itt keresztülhaladó utakkal, a térségen áthaladó migráció kezelésével, a nagyhatalmi játszmákkal a délkelet-európai ütközőterületért folytak és úgy tűnik, folynak tovább.

Érdeemes végiggondolnunk a földrajzi elhatárolás kérdéskörében az Európához tartozás és a szinte minden tekintetben az ellentétpárjának tekintett Balkánhoz tartozásnak a minőségi tartamát, illetve különbségeit.

Annak a sajátos feltételrendszernek, aminek "európaiság" a neve, meghatározására sokan tettek már kísérletet. Mégis, konszenzus a kérdésben ez idáig nem alakult ki. Sejtésünk szerint nem is fog mindaddig, amíg az európainak nevezett térségben jelentőséggel fog bírni az Európához tartozás, vagy az azon kívül maradás.

A vizsgálatok figyelembe vehettek természeti, népsűrűségi-urbanisztikai, nyelvi-etnikai, történeti-kulturális, gazdasági, politikai, biológiai-genetikai, pszichológiai és antropológiai érveket egyaránt. Számunkra különösen azért fontos ennek a kérdésnek a tisztázása, mert a számbavett tényezők elterjedése kijelöli azt (vagy azokat) a törésvonalakat, melyek Európát más területektől elválasztják, illetve Délkelet-Európát, illetve a Balkánt mint tércategóriát értelmezni segítenek.

A Balkán és a „balkániság” minőségét ebben a kontextusban érdemes értelmezni. A természeti tájban a megművelt európai kultúrtájjal szemben a vad, természeti állapot, a pásztorkodásra használt hegyvidék képe jelenik meg uralkodó sztereotípiaként. A települések képe az elterjedt vélekedés szerint keleties és gondozatlan.

A balkáni társadalmak – a közkeletű vélekedés szerint – kulturális jellegükben keletiesek. Ez a leginkább meghatározó kép, amiben az „európaiak” megragadják a különbséget. Alapja a vallási sokszínűség, a nagy létszámú, századok óta jelenlévő iszlám csoportok és az oszmáni időszakból megmaradt számos szokás. A társadalom szövete valóban sok tekintetben különbözik, például a nemzeti közösségben gondolkodás, nem utolsósorban a Közép-, vagy a különösen Nyugat-Európához képest később bekövetkezett nemzetté válási folyamat miatt más jellegű, illetve sokkal intenzívebben megélt. Az individualizáció kevésbé jellemzi a térség társadalmait. A háborús erőszak másféle cementet képez ezen társadalmakban, mint a nyugatiakban.

A politikai berendezkedést a tekintélyelv határozza meg, a konfliktusok elintézési módja az európai közvélekedés szerint az erőszak. A demokratikus berendezkedés a Balkánon több esetben az európai demokráciáknak a paródiája csupán. Az európaiság sok tekintetben összeforrott a gazdagság, a jómód jeleivel, amivel szemben a balkáni társadalmak a szegénység, illetve a szélsőséges jövedelmi és vagyoni helyzet képét mutatják.

Láthatjuk, hogy a balkániság ismerveit szinte minden tekintetben az Európához tartozással ellentétben fogalmazták, illetve fogalmazzák meg. A „balkániság” nem létezhet az „európaiság” nélkül. Az „európaiság” viszont nem értelmezhető az Európa és Ázsia közötti különbségtétel nélkül. A Balkán kultúrföldrajzi területi kategóriáját alapvetően az Ázsia és Európa közötti kapcsolati terület jelleg határozza meg.

Összegzés: Az Ázsia irányában betöltött közvetítő területi jellege a megítélésében azt eredményezte, hogy mint a „legsötétebb Európa” jelent meg a középkor óta, illetve jelenik meg napjainkban is az európai közvéleményben. A balkáni térséggel folytatott

pécsi kutatóközpont vizsgálatai szerint a magyar társadalom többsége is osztja ezt a sztereotíp nézetet. A Balkán megűtlésében egy földrajzi adottság, mégpedig „ázsiai jellege” meghatározó szerepet játszik. A „balkániság” is az „európaiság” kategóriájával, minőségével és attribútumaival szemben fogalmazódik meg és az „ázsiaiság”-ból vezethető le legtisztábban.

2. Pécs, mint balkáni kapuváros?

Magyarországnak az első világháborút követően kialakult határai között a földrajzi értelemben vett déli kapcsolatrendszer két irányító városa Szeged és Pécs. Mindkét várost illetően már korán felismerték lehetséges szerepüket és vizsgálták helyzetüket.

A kérdés manapság az, hogy mennyire válik képessé egy város a mögöttes térség (itt a régió) ügyeiben vezető településként, régióként megjelenni, az ebből származó előnyöket hasznosítani? A vezetés egyben feladatokat, ráadásul részben nemzetközi feladatokat is jelent.

A verseny, korunk regionalizációs, decentralizációs és dekoncentrációs folyamataiban a mind erősebb és teljesebb regionális szerepkörért, a regionális funkciókért (*ami itt azt jelenti, több megyére kiterjedő vonzás, szerep*) folyik a vizsgálati körben.

A régióközponti szerep kapcsán végzett vizsgálatok másodelemzése révén megállapíthatjuk, hogy az elműlt évtized Pécs számára első látásra, mint egy sikertörténet jelenik meg. Ha azonban jobban átgondoljuk, a helyzet meglehetősen ellentmondásos. A regionális funkciókban végbement fejlődésének hatása nem az egész magyarországi városhálózat viszonyaira terjed ki, hanem csupán a régióközponti szerepkörért folytatott városverseny eredményét befolyásolta döntően. Az eddigi vizsgálatok eredményeit nem célszerű abszolutizálni, mert bár a regionális funkciók sok tekintetben befolyásolják a települések életét, de az élıhetőségnek csupán bizonyos területeit fedik le.

Pécs gazdaságának szerkezete, versenyképessége, nemzetközi integráltsága, a foglalkoztatási lehetőségek, főként pedig annak bővülése, a helyi jövedelmi viszonyok hosszú távon épp olyan erős hatást gyakorolnak a város életére, mint a regionális funkciók.

Összességében elmondhatjuk, hogy a város regionális központi szerepe szakmai szempontból megkérdőjelezhetetlen, de ami nem jelenti azt, hogy a régió második legnagyobb városa, Kaposvár részéről, politikusai befolyásából fakadóan, ne merűlt volna fel a rivalizálás igénye.

Úgy véljük, a különböző felmérésekben tükrözűdű kitűnű értékelés nem a város kitűnű teljesítményéből, mint inkább a környezet (a régió) és a régiós városállomány funkcionális és általános fejletlenségéből adódik. A magyarországi régiók közül ui. egyetlen egyet sem fejez ki, képvisel, jelenít meg olyan mértékben a régióközpont, mint a Pécs központú Dél-Dunántűlt.

Egy új dimenziót jelent az, hogy a város elnyerte az Európa Kulturális Fűvára (EKF) címet, és ezáltal egy új (európai), városkörbe is bekerűlt. Ennek lehetséges következményei potenciálisan nagyon kedvezűek. Ugyanakkor ezek a növekedési potenciálok, csak egy aktív külkapcsolati politika révén realizálhatók.

Az 1990-es évek végén kutatásokat folytattunk abban a megközelítésben, hogy a régióközponti szerepet milyen feltételek mellett töltheti be egy város. Feltételeztűnk egy ideális állapotot, amelyet akkor alapvetűnek gondoltűnk, és azt vizsgáltűnk, hogy ez milyen mértékben van meg a magyarországi városhálózat elemeiben. A vizsgált városi jogű telepűlési körben így olyanok is megjelentek, melyeknek mérete és jogi-igazgatási szerepe elmarad a MJV körtűl, de mégis van olyan vonatkozásűk, amelyek alapján kiemelkednek a telepűlészálózatból (pl. Siűfok, Keszthely vagy Esztergom) Pécs

szerepének értékelésekor a saját méréseink mellett figyelembe vettünk különböző, a témakörben publikált vizsgálatokat is.

Magyarország egésze szempontjából a dél-nyugati stratégiai irányban a kapcsolati terület földrajzilag determináltan az ún. geográfiai Dél-Dunántúl. Történetileg konstans módon stratégiai útvonalak haladnak keresztül ezen a területen, amelyek meghatározzák a térszerkezeti alapvonásokat és Pécs helyzetét is.

Pécs a meghatározó térszerkezeti vonalak közötti átmeneti zónában található. Népesedési, intézményi, kulturális és politikai súlyánál fogva régióközponti szerepe evidencia, de az elmúlt évtizedek fejlődését indukáló bányászati-energetikai szektor eltűnésével, átalakulásával szerepe több szempontból is megkérdőjeleződött.

A funkcióváltás (bányászati-ipari központból korszerű szolgáltató-ipari központtá) részben spontán, részben tervezett folyamatok révén zajlott le. Ugyanakkor az elvesztett ipari munkahelyeket és funkciókat az újak nem tudták teljes mértékben pótolni, ami a jelenlegi válság és válságérzet fő oka.

A város a régióban elsősorban államigazgatási, egészségügyi-szociális, kereskedelmi és oktatási-kulturális funkciói révén jelenik meg. A kiépült kiskereskedelmi kapacitás igen jelentős és a földrajzi régió egésze számára meghatározó jelentőségű. Az oktatási funkciók döntően az egyetemhez kapcsolódnak, illetve a város néhány középiskolájához. A foglalkoztatásban betöltött regionális szerepköre egy nagyságrenddel marad el a fenti funkcióktól.

A régió további urbánus térségeiben is változásokat mérhetünk. Kaposvár impozáns fejlődésen ment keresztül az elmúlt bő egy évtizedben. Jelentős beruházások történtek a város infrastruktúrájába, a gazdasági szerepkört illetően az eredmények szerényebbek. Az autópálya-építés, az új dunai híd Szekszárd számára teremtett új lehetőségeket. Ugyanakkor nem indultak meg a városban azok a folyamatok, amelyek révén ezek a kedvező változások, pozitív hatásukat kifejthetnék.

Az általunk 1998 és 2001 között folytatott vizsgálat eredményei részben egybevágnak a Csapó Tamás által megállapítottakkal³, másrészt viszont a nemzetközi dimenziók vonatkozásában más települések is megjelentek a „térségünkön”. Ilyen Siófok, Mohács, és részben Szigetvár. Ezen települések olyan adottságokkal, funkciókkal rendelkeznek (Siófok a nemzetközi turizmus, Mohács a kikötői funkció, Szigetvár pedig a kulturális öröksége révén), melyek a nemzetközi kapcsolatok alakítása vonatkozásában tényezővé teszik őket.

Ma egy olyan méretű és szerepkörű városnak, mint Pécs, a globalizációs folyamatok által erőteljesen átformált világban, nemzetközi dimenziókban szükséges végiggondolni a helyét, szerepét. Különösen fontos megtalálni a kooperációs kapcsolatok helyes területi léptékét, dimenzióit.

Esetünkben ráadásul egy olyan vidéki városról van szó, amely egy erőteljesen a fővárosi agglomerációra koncentrálódott országban található, mint Magyarország.

Pécs esetében, földrajzi helyzete, hagyományos kapcsolati rendszere és az Országos Területfejlesztési Koncepció az ún. dél-nyugati stratégiai irány tekintetében határoznak meg érdekeltséget és feladatokat a város számára. Ez a térség a Boszporusztól az Európa legnyugatibb pontjának számító Roca-fokig terjed (az *EKF társfőváros Isztambultól a*

³A regionális szerepkörért folytatott verseny a dolgozatban ismertetett, Csapó Tamás által folytatott vizsgálat szerint a régióban a következő eredményeket hozta. Pécs első helye az országos elsőség nyomán komolyan aligha vitatható. Kaposvár a MJV listán a középmezőnyben végzett, a 11. helyen, Szekszárd a 17. és a megyeszékhelyek közül csupán egy szerepel mögötte (Salgótarján). A földrajzi Dél-Dunántúlon fekvő, de a Nyugat-Dunántúlhoz integrált Nagykanizsa a ranglista 19. helyén áll (a zalai megyeszékhely Zalaegerszeg a 14.).

Pécs számára kiemelt jelentőségű V. számú (TEN) korridor végpontjának számítótó Lisszabonig).

Két vonatkozásban vizsgáltuk a város nemzetközi helyzetét. Pécs elnyerte az Európa Kulturális Fővárosa címet, melyet 2010-ben viselhet. Ez azt jelenti, hogy elismerték adottságait Európa legjelentősebb kulturális szerepkörű városai között.

A 2010-es évben az Essen-Pécs-Isztambul városok köre viseli a kitüntetett címet. A kiválasztott városkör (az államok eleve meghatározottak voltak) rokonítható az ún. Duna-térrel. Ez utal egyben a Balkán, illetve az eurázsiai Törökország jelentőségére is. Szimbolikus üzenete világos, Pécs akkor tölthet be európai küldetést, ha közvetítő szerepet játszhat „Európa” és az attól sok tekintetben különböző „Balkán” és Törökország között. Ezt fejezi ki az EKF mottója (Határtalan város) és a „Balkán kapuja” cím is.

A 2007-13-as időszakban a területfejlesztési célzatú, már korábban kialakított európai uniós tervezési CADSES térséget egy északi és egy déli részre bontották. Magyarország mindkettőben résztvevő. A SEES (*South East European Space*) térség esetében azonban az irányító hatóság is Budapestre delegált. Ez Pécs számára a délkelet-európai térségben bizonyos előnyöket kínál. A Duna-Dráva-Száva együttműködés továbbfejlesztésével, továbbá az EKF-ben szerzett ismertség és kapcsolatrendszer, valamint a kialakítandó nemzetközi intézményrendszer és funkciók révén esélyt kaphat kulturális (és oktatási) közvetítő funkciók betöltésére a térség felé.

A vizsgálataink során a nemzetközi kapcsolatok egy széles körében tekintettük át Pécs városa intézményi kapcsolati hálóját. A kapcsolatokat három intézményi dimenzióban gondoltuk végig, (*1. a megyei jogú város, 2. Pécs-Baranya megye központja, 3. a Dél-Dunántúli Régió központja*).

Az első körben Pécs MJV partneri kapcsolatait tekintettük át. A dél-dunántúli régió külkapcsolati stratégiája keretében az egyes szereplők ötfokozatú skálán értékelték kapcsolataik fontosságát, jelentőségét. A felmérés szerint Pécs MJV 24 kapcsolatot adott meg meg, illetve értékelt.

Hat kapcsolatot, jellemzően a nagy földrajzi távolságra fekvőket értékelték gyengébben, mint „fontosat”, ezek francia, észak-amerikai, izraeli és török városok. A többi 18-at, mint „nagyon fontosat” ítélték, ezek közül nyolc ún. egykori „EKF”-város.

A városok mérete és funkcionális megoszlása változatos, különösebb stratégiát nem tükröz. A legnagyobb város közel 10 milliós, és két főváros is található köztük, a többi változatos skálán mozog. Kérdéses a partnerkapcsolatok egy részének jövőbeli tartóssága, ilyen méretbeli és funkcionális differenciák esetében.

Földrajzi eloszlásban a legnagyobb csoportot a délkelet-európai térség adja (összesen 10 partneri kapcsolattal). Közép-Európához öt kapcsolat fűződik. Egy város jelzi még Észak-Európa (finn kapcsolat), míg három Nyugat-Európa (az angol, a holland, a francia kapcsolat) jelentőségét. Egy város van még Dél-Európából (olasz kapcsolat), míg a többi Európán kívüli (kettő a Közel-Keletről, kettő pedig Észak-Amerikából).

Láthatólag érvényesül a térhatékonyság elve a partnerkapcsolatok földrajzi eloszlásában. A távolsággal fordítottan arányos a kapcsolatok fontosságának megítélése, illetve a távolsággal arányosan változik a kapcsolatok száma. A partnerkapcsolatok szövete Délkelet-Európában a legsűrűbb, ez megfelel a dél-nyugati kapcsolati szerep felfogásnak.

A városhoz (mint Baranya megye természetes központjához) szorosan kapcsolódnak a megye nemzetközi kapcsolatai, ha ezek intézményesen nem is a MJV-hoz kötődnek. Jelentősége számára elmarad az előbb felsorolt körtől.

A Baranya megye pécsi intézményi központjához kötődő partneri kapcsolatok száma 19. Az ötfokozatú skálán minden fokozatban szerepelnek partnerek. A térhatékonyság elve itt is érvényesül, tehát a távolsággal arányosan csökken a partnerek száma. A

földrajzi eloszlás elemzésével kiderül, hogy feltűnően hiányoznak a stratégiai jelentőségű délkelet-európai kapcsolatok, illetve a kisszámú említések fontossági megítélése is igen alacsony. Kitüntetett figyelmet a fejlett, közép-és nyugat-európai térségek kaptak.

A Dél-Dunántúli Régió esetében is releváns a központi hely szerepe. Az intézményrendszer kiforratlansága és relatíve rövid múltja miatt csak nagy óvatossággal lehet kezelni a sokágú kapcsolatokat, melyek alapvetően a regionális fejlesztési ügynökség KHT-hoz kötődnek (DDRFÜ). A listán 44 partneri kapcsolat található, de a szereplők státusza, a kapcsolatok jellege rendkívül heterogén. A potenciálisan nagy horderejű kapcsolatok mellett számos, egyelőre jelentéktelennek tűnő, nem is intézményesült kapcsolat szerepel a felsorolásban. Egészében a térhatékony elvnek érvényesülése ebben az esetben is látható. A kapcsolatok döntően közép- és nyugat-európai partnerekkel alakultak ki, az ügynökségi szervezetnek, alapvetően az európai uniós pályázati pénzek elosztási rendszere által motivált orientációjának megfelelően.

A három intézményi kapcsolati kör egymással csak részben mutat orientációs azonosságot. A MJV kapcsolati rendszere részben megfelel a nagytérségi szerepnek, azon túl nem érzékelhető a térhatékony elvén túl stratégiai megfontolás. A megyei és a régiós vezetés nem érvényesíti a külkapcsolatok alakításában a nagytérségi szerepből adódó feladatokat.

Összegzés: A balkáni közvetítő szerep Szeged mellett potenciálisan meghatározó városa Pécs, a régióközpont. A vizsgálataink arra mutatnak, hogy erős regionális intézményi szerepe nem abszolút, hanem relatív fejlettségéből származik. E szerint a különböző vizsgálatok által kimutatott előkelő helyzete a magyarországi MJV-k körében a dél-dunántúli régió városhálózatának fejlettségéből adódik. Egy magyarországi régióban sem játszik olyan meghatározó szerepet a régióközpont-város, mint esetünkben. Az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyerése ráirányította a figyelmet a város nagytérségi szerepére. A jelenlegi külkapcsolati aktivitás nem határozza meg a város életét, legfeljebb jelzésértékűnek tekinthető. A város adottságainak és korlátainak elemzése kapcsán az a felismerés kapott megerősítést, hogy Pécs nem mint gazdasági irányítóközpont, hanem kulturális-oktatási profilját fejlesztve tölthet be egy korlátozott, de a város jövője szempontjából mégis alapvető jelentőségű nemzetközi szerepet, az ún. dél-nyugati kapcsolati irányban. Ez a kapcsolatrendszer a Nyugat-Balkán és Itália egyes térségeiben működhet hatékonyan. Ugyanakkor ez a lehetőség még inkább eltávolítja/eltávolíthatja a saját régiójától, paradox módon elszigeteltté válik saját háttérterületétől, amely csak csekély mértékben képes ehhez a nemzetközi jellegű lehetőségkörhöz kapcsolódni.

3. Magyarország orientális öröksége, Pécs, mint “Balkán-kapu” egy lehetséges tartalma

A következő oldalakon egy ajánlást fogalmazok meg a magyar és pécsi hozzájárulásra a balkáni térséggel kapcsolatban. Mivel nehéz a “balkániság” megfogalmazása és sok pejoratív íz kapcsolódik hozzá, ezért a fogalommal és a tartalommal is óatosan kell bánni. Általában a balkániság ideája Magyarországon és Pécsen a volt jugoszláv térséghez kapcsolódik. A főleg a horvátság, kisebb mértékben a szerbség kultúrájához (ének, népzene, tánc, színház, irodalom, képzőművészet) kapcsolódó eseményeket értik/értjük alatta. Ez ugyanakkor nagyon kockázatos, a nemzetközi kapcsolatainkat illetően veszélyes felfogás, hiszen a Pécsen meghatározó jelentőségű horvátok nem tekintik magukat balkáninak, ahogy az anyaországiak sem. Az utóbbi időben az Európai Unió felé forduló szerbek is egyre inkább hangsúlyozzák európai kötődésüket. A jóval távolabbi anyaországgal, kis számú és gyengébb szálakkal kötődő magyarországi bolgár, görög és bosnyák kisebbségi csoportok nem képeznek kulturális alternatívát. A horvátság

és a szerbség kulturájának szerepeltetése az EKF-keretében nem tudja ebben a helyzetben megoldani ezt a kérdést, ellenben a nemzetközi kommunikációban még problémákat is generálhat. A pécsi pályázatban szereplő Déli Kulturális Övezet elnevezés ugyan alternatívaként használható, de névként nem bevezetett, másrészt kérdéses a tartalma koherenciája.

Határozottan más dimenzióba helyezhetné a kérdést, ha ez a “Balkán-kapu” szerep egy teljesen más kulturális összefüggérendszerben jelenne meg, amit én röviden “magyar orientalizmusnak” nevezek. Az elmúlt évek kutatásai, olvasmányai és utazásai során arra a meggyőződésre jutottam, hogy a Balkán a magyarság, de Európa számára is elsősorban a (főként muszlim) keletre nyíló ablak, ez kulturálisan és társadalompolitikailag is a legkarakteresebb vonása. Így a Balkán vizsgálata és élménye nem választható el ettől az attitűdtől. Mindez nem a déli szláv népek, a görögök és az albánság, vagy a vlah népség kulturájának lekicsinylését jelenti, hanem egy másfajta megközelítést, amelyben ezen népek “orientalizmusa” is ugyanígy megjeleníthető. Kérdés persze, hogy ezt itt és most, nekünk pécsieknek kell-e megtennünk?

Számunkra, magyaroknak a Kelethez való viszony nagyon érzékeny kérdés. Mai tudásunk szerint azok az ugor népek, melyek köréből nomadizálva útnak indultunk, ma is Nyugat-Ázsiában élnek. Eredetünket tekintve tehát ázsiai nép vagyunk. A magyarság a népvándorlás időszakában az eurázsiai sztyeppéken a türk népekkel élt együtt és kulturájukból rendkívül sok mindent átvett, vélhetően erősen össze is keveredett velük, melynek antropológiai öröksége kimutatható. A honfoglalás korától kezdődően a különböző, un. csatlakozott népek (kabarok, besenyők, kunok, jászok) befogadásával ez az orientális jelleg fennmaradt, és részletekben gazdagodott, a keleties (hun, szittyai) identitásunk alapja volt. Az oszmán hódítás idején az iszlám balkáni változatával került szoros kapcsolatba, majd a hódoltság másfél évszázados időszakában, részben együtt is élt ezzel az iszlám fedést kapott orientális kultúrával. A török hódítás ezen korszaka ellentmondásos szerepet játszik a magyar történelemben, de a kevés pozitívuma éppen a kultúrában jól megfogható. A török/iszlám hatás az irodalomban, képzőművészetben, zenében, konyhaművészetben stb. tetten érhető és inspirálta a magyar intellektust, gondoljunk a nemzetközi híró orientalistáinkra (Goldziher, Stein, Csoma, Germanus, Vámbéry, Prinz, Cholnoky stb.), a kelet-kutatás, illetve őshaza-kutatás máig ívelő és Pécsen is jelen lévő hagyományaira.

Napjainkban a culture, a művészetek terén az iszlámmal, a Közel-Kelettel való foglalkozás nem csupán egzotikus, hanem kifejezetten divatos, népszerű téma is a világban. A fejlett államokban mindenütt növekvő érdeklődést keltenek az iszlám művészettel kapcsolatos rendezvények, kiállítások, de a tudományos konferenciák is. Ez mögött részben az áll, hogy Európában a második legjelentősebb vallási közösség lett az elmúlt években a kereszténység után, köszönhetően a növekvő beáramlásnak. A politikai viták keresztüztébe került a muszlim közösségek integrációja is az egyes jelentős európai államokban. A Mediterrán Unió eszméje, az Anna Lindh Foundation megalapítása az uniós tagállamok részéről, a hangsúlyos európai részvétel a közel-keleti békefolyamatban és az energiaválság megoldására az iszlám világ egyes államaival közösen végiggondolt megoldási lehetőségek és még más tényezők mutatják a kérdés fontosságát. Az Essen-Pécs-Isztambul tengely üzenete félreérthetetlen – az iszlámot és a Keletet lehetetlen nem megjeleníteni az EKF programban.

Probléma ugyanakkor, hogy Magyarország részben kivétel a fenti európai folyamatok alól. Nincs mediterrán politikánk, az ALF hálózat (melynek azért egyik alapítója a pécsi KMBTK) gyenge, nincs olyan közgyűjtemény, mely főprofiljában az iszlám művészettel foglalkozna (csupán nagyobb gyűjtemények egyes értékes részei kapcsolódnak a témához). Igazán jelentős (európai rangú), időszakos iszlám művészeti kiállítás sem volt az elmúlt években nálunk. *(Kivételesnek tekinthető a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum,*

mely törekszik egy magyarországi iszlám művészeti és kulturális központ kialakítására, ugyanakkor a hagyományok hiánya és a földrajzi elhelyezkedése miatt bár ez egy igen tiszteletreméltó, de nem igazán autentikus helyszínen megvalósítani tervezett kezdeményezés).

A “magyar orientalizmus” ugyanakkor kivételes jelenség. Az orientalizmus, orientalisztika a “Kelettel” való sokoldalú, tudományos igényű foglalkozást jelenti. Ebben a megközelítésben megjelenik valamiféle európai felsőbbrendűség, etnocentrizmus, melyet az utóbbi évtizedekben a keletiek többször kritikai módon szóvá is tettek⁴. Az orinentalizmus alapvetően olyan népek körében alakult ki, amelyek gyarmattartóként kerültek kapcsolatba a térséggel. A magyarság ezzel szemben a keleti gyökerek keresése, a sok évszázados szomszédság, illetve a hódoltsági időszak oszmáni “gyarmatosítása” révén került kapcsolatba az iszlámmal, a Közel-Kelettel és Belső-Ázsiával. Nem volt gyarmatosító, sőt az oszmáni hatalom elnyomásában szenvedett hosszú időn át. Ez nagyon fontos! A kulturális kölcsönhatás így egy másfajta partnerségben, a nyugatiakétól különböző attitűdben jelentkezett, amely Keleten rokonszenvet kelthet.

Ezt az egyediséget fejezheti ki a pécsi EKF programsorozat részben, amihez a város és a környező baranyai kisvárosok török kori emlékei autentikus környezetet biztosíthatnak. . (*Pécsen a kiemelkedő építészeti emlékek: a Gázi Kászim és a Jakováli Hasszán dzsámik, Memi pasa fürdője, Idrisz baba türbéje, a Tettye, Sátorhelyen az emlékpark, Mohácson az új néprajzi múzeum, Siklóson a vár, török-fürdő, Szigetváron a vár, a török-magyar barátság park, esetleg még bekapcsolható Ozora, Simontornya várak stb.*)

Így a pécsi EKF “Balkán-kapu” dimenzió tartalma Európában a napjainkban felemelkedő ázsiai, részben muszlim térségek felé kinyújtott kéz lehet. Európai dimenziókban nem elsősorban a Balkán, egyébként zsugorodó térségének integrálása lehet ma a legfontosabb európai kérdés, hanem a kapcsolat a Kelettel, amely csak az egyenrangúság és az egyenjogúság elvein épülhet fel, illetve működhet, és amelynek egy európai mintája a kultúrában a magyar orientalizmus lehet. Ez bemutatatható a Zsolnay, Ibrahim Pecsevi, Liszt és Bartók, továbbá a magyarországi népzeneészek közreműködésével. Így tölthet be Pécs egy fontos európai szerepet, lehet markáns és világszínvonalú.

Irodalom

1. BEREND T. I. (szerk.) (1986): Helyünk Európában, I–II. (Nézetek és koncepciók a 20. Századi Magyarországon.) Budapest, Magvető Könyvkiadó.
2. CSAPÓ T. (2002): A magyar megyei jogú városok regionális funkcióiról. – Területi Statisztika (5.(42.) évf.) 3. sz. 168. o.
3. CHOLNOKY J. (1917): A Magyar-medence kapcsolata a Balkánnal. – Turán, V. évf. pp. 76–85.
4. ERDŐSI F. (2006): A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői. – Balkán Füzetek No. 3.pp. 124.
5. FEHÉR G. (1932): Kanitz Fülöp Félix, a „Balkán Kolombusa” élete és munkássága, 1829–1904. Budapest, Franklin ny. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
6. FODOR F. (2006): A magyar földrajztudomány története. MTA FKI, Budapest, pp.820.

⁴ Gondoljuk el, miért nincs pl. occidentalizmus, amelynek keretében a kínaiak, japánok, indiaiak minket, magyarokat, németeket, franciákat, svédeket, kanadaiakat stb. vizsgálnak?! (PN)

7. FODOR F. (1917/a): A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 1.
8. FODOR F. (1917/b): Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 4.
9. GÁL I. (szerk.) (1942): Magyarország és a Balkán. (A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában). A Magyar Külügy Társaság Balkán Bizottsága. Balkán Könyvtár No. 1.
10. Glatz F. (szerk.): A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban?
11. HÓVÁRI J. (2006): Adriai és balkáni hatások a Balatontól a Dráváig. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
12. ILLÉS I. (2003) Közép- és Dél-Kelet Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
13. KOSÁRY D. (1990): Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér, Budapest, pp. 464.
14. KOZMA F. (1992): Gondolatok Európáról és az európaiságról. – Gazdaság és Társadalom, 1., pp.5–70.
15. MENDÖL T. (1948): A Balkán földrajza. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvek.
16. SCHINDLER M. (1913): Az Adria felé vezető útaink geográfiája. Pátria, Budapest 58 p.
17. SZABÓ P. Z. (1942): Szeged és a Balkán. – Délvidéki Szemle, 1. évf., 8. sz., pp. 305–309.
18. SZABÓ Z. (1937): A Vaskapun túl. (Balkáni útikönyv.) Budapest, Stephaneum ny.
19. SZEBÉNYI A. (2006): Szuburbanizáció a pécsi agglomerációban. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
20. VARGA L. (1948): Magyarország és a Balkán vasúti vonatkozású kapcsolatai. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvtár No. 4.), Radó ny.

Országos Területfejlesztési Hivatal: Országos Területfejlesztési Koncepció 2005.

Pécs: kapu vagy vakablak a Balkánra?

*Hajdú Zoltán*¹

Bevezetés

A magyar-balkáni, azon belül a magyar-délszláv kapcsolatok rendkívül összetetten alakultak történetileg, s szinte minden generáció saját balkáni, azon belül pedig önálló délszláv képpel, illetve tapasztalatokkal rendelkezett Magyarországon a XIX. század utolsó harmadától. Ezek a megítélések megjelentek a tudományban, a szépirodalomban, a művészetekben, s időszakonként differenciálta, különböző módon hatottak a gazdaságra, s a település-szerepek megfogalmazására, illetve azok tényleges alakulására is.

Az Osztrák-Magyar Monarchia, s benne a történelmi Magyarország erősen Balkán-érdekelt volt külpolitikailag, s részben fokozatosan azzá vált gazdaságilag is. A Duna tradicionálisan kapcsolatokat teremtett az Észak-Balkán széles térségei felé, majd a vasútépítések hozták meg a kapcsolatok kiszélesedésének a lehetőségeit Magyarországnak számára. Részben a gazdasági modernizáció, a vasútépítések újra-pozicionálási hatása különösen az ország déli területein, főleg a nagyobb városai (Temesvár, Szeged, Újvidék, Pécs stb.) egyfajta Balkán-lehetőség pszichózisban éltek az 1880-as évek végétől kezdve.

A korabeli tudományos élet szereplői nagyrészt támogatták az ország és a városok balkáni aspirációit, komoly tudományos munkák születtek a Balkán sajátosságainak feltárását szolgálva, ugyanakkor már a dualizmus optimista időszakában (1906) megfogalmazta – a nagykanizsai születésű, a Balkánt minden tekintetben jól ismerő - Márfy-Mantuano Rezső (1869-1940), hogy túlságosan sok illúzió kapcsolódik az országban a Balkánhoz, pedig ebben a térségben más a „ködkép és a valóság”.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal kapcsolatos tapasztalatok 1918-1920 után már „nemzetállami szinten” is megjelentek, illetve sajátos tartalmat kaptak. Az 1929-ben már Jugoszláviává átalakított ország súlyos belső feszültségekkel rendelkezett, ezeket részben a nemzeti kisebbségek rovására igyekezett megoldani. A határon túlra került magyarság sok negatív tapasztalatot halmozott fel és közvetített az Anyaország felé. Ezek a negatív tapasztalatok egyaránt megjelentek Szlavónia és Horvátország, mint volt társország területén, valamint a Szerbiához csatolt alföldi területeken.

1945-1948 között – a sajátos hatalmi-politikai konstellációk miatt – úgy tűnt, hogy Magyarország és az új Jugoszlávia között sor kerülhet egyfajta megbékélésre, kiegyezésre, sőt konkrét tájékozási folyamatok bontakoztak ki valamilyen államjogi kapcsolat (konföderáció, esetleg föderáció) kialakítása tárgykörében is. A pécsi szellemi és politikai elit ebben a rövid időszakban komolyan végiggondolta az új helyzetben a város lehetőségeit, nagyon aktív módon bekapcsolódott a Jugoszláviával kapcsolatos folyamatokba.

Az államszocializmus időszakában (1949-1989) Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatrendszere többször és alapvetően módosult. A két ország kapcsolatai 1948 nyarától 1953 nyaráig rendkívül feszültekké váltak, a közös államhatárt lényegében lezárták mind a személy, mind pedig a teherforgalom előtt. 1953 után is csak nagyon lassan oldódtak a feszültségek a két ország kapcsolatában. A magyar politikai vezetés nem változott meg alapvetően Sztálin halála után, lényegében ugyanannak a garnitúrának kellett volna alapvető fordulatokat végrehajtania, de erre csak mérsékelt hajlandóság mutatkozott. 1953 nyara és 1955 ősze között a katonai, politikai feszültség csökkent a két

¹ Tudományos tanácsadó, MTA RKK

ország között, de némileg megmaradtak a korábbi időszak beidegződései, s nem csak a magyar politikai vezetésben.

1956 után ismét elmérgesedtek a magyar-jugoszláv kapcsolatok. A két ország viszonya csak az 1960-as évek elejétől kezdett oldódni, de akkor is megmaradtak a kölcsönös fenntartások, sőt gyanakvások. Az államközi kapcsolatokban az 1970-es, 1980-as évek jelentős javulást hoztak, s e lehetőséget teremtett a lakosságközi és a településközi kapcsolatok elmélyítésére is.

A változó irányú és folyamatosan átalakuló áru-összetételű lakossági cserekereskedelem nagymértékben megélénkítette a kapcsolatokat és a határon átmenő forgalmat.

A rendszerváltás eltérő módon és ütemben játszódott le Magyarországon, illetve a délszláv térségben. Az 1990-1991-ben elmélyülő jugoszláv belpolitikai válság, majd a Szlovéniában és Horvátországban kibontakozó események megdöbbenést váltottak ki Magyarországon, ami csak elmélyült a boszniai polgárháború során.

Magyarország európai uniós csatlakozása ismét új módon érintette a kétoldalú kapcsolatépítés lehetőségeit Pécs számára is. Egyes területeken korlátozásokkal járt, míg más vonatkozásokban a kapcsolatépítés teljesen új minőségű lehetőségeit hordozza. Az európai uniós pályázatok, valamint a különböző kiterjedésű „pályázati terek” Magyarországot és Pécsét is részben a „Balkán felé orientálták”.

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy a történeti folyamatok sodrásában, ilyen jellegű változások időszakában egy városnak, nevezetesen Pécsnek, amely története során nem volt sohasem igazán nagyváros, milyen lehetőségei voltak a balkáni, illetve a délszláv kapcsolatainak a formálására, akkor a válaszuk csak az lehet, hogy: korlátozott, s egyben bonyolult és ellentmondásos. Alapvetően a város a mindenkori nemzet- és állampolitikák mentén formálhatta csak saját kapcsolatrendszerét. Különösen egyértelmű volt ez a diktatúrák időszakában.

A nagyobb politikai közösségek (államok) közötti viszonyok voltak dominánsak a kapcsolattartás lehetőségeit, illetve korlátait illetően. Mindezek következtében az előadás címében megfogalmazott kérdés két eleme „szerepcserés” jelleggel alakult.

1. Pécs hosszú távú déli történeti érintettsége

Pécs, ha ténylegesen nem is lehetett a földrajzi Balkán kapuja (mivel a kapu általában a telekhatáron áll, s világosan elválasztja a „kintet és a bentet”, nagytérségi pozíciójánál, változó geopolitikai helyzeténél fogva történetében mindig rendelkezett egyfajta déli irányultsággal. Ha csak néhány markáns időszakra, illetve sajátos térbeli-funkcionális kapcsolatra akarunk utalni, akkor a következőket kell megemlítenünk:

- Pécs nem csak részévé vált a Római Birodalomnak, de érdemi területi szerepet kapott a közigazgatásban is, melyhez a korszakban szükségszerűen kapcsolódott az útépítés hálózatformáló hatása,
- a Kelet-római Birodalom hatása évszázadokon keresztül érvényesült a város szélesebb térségében, így a korabeli Pécs lakossága szükségszerűen kapcsolatba került Bizánccal,
- a magyar honfoglalás után a magyarság a Száváig tolta ki uralmi, majd szállásterületét, így folyamatosan érintkezésbe került a belső déli területekkel is,
- a kialakuló Baranya megye, és a Pécsi püspökség jelentős Dráván-túli területeket foglalt keretbe, bár a két területi formáció Győrffy György történeti földrajzi kutatásai szerint nem esett egybe,
- a középkori egyetem létrehozásának háttérében is megjelent a balkáni érdekeltség, bár rövid működése miatt korántsem fejthetett ki meghatározó befolyást a térség szellemi folyamataira,

- a török terjeszkedése révén először az ország déli része, majd az egész ország déli „érdekeltségűvé vált”,
- Pécs több mint egy évszázadra beilleszkedett a török hódoltsági terület struktúrába, a törökök nem ideiglenesen, hanem, ahogyan a török-kori épületállomány mutatja, a véglegesség igényével rendelkezett be a városban,
- a török alóli felszabadulás után a város a „stabil keresztény észak”, és az instabil „török dél” nagytérégi határán kezdte újraépíteni önmagát, s formálni kapcsolatrendszerét,
- a délszláv lakosság jelenléte a városban a déli kapcsolatok tágra nyitásának a lehetőségeit is hordozta,
- II. József kerületi közigazgatási reformja során Pécs közigazgatási szerepe kiterjedt Szlavónia keleti területeire.

2. A modernizációs korszak optimizmusa

A XIX. század közepétől meginduló nagy átalakulási folyamat alapvetően megváltoztatta Pécs gazdaságát, társadalmát és részben területi kapcsolatrendszerét is. A modern, nagyüzemi jellegű a széntermelés felfutása a város szűkebb térségében erőteljesen hatott Pécsre is. A termeléshez kapcsolódó, magasabb követelményeket támasztó struktúrák jelentős részben Pécsen jöttek létre.

A nagymértékű széntermelés új minőségű kapcsolatrendszert hozott létre a Duna irányában, s a Dunán keresztül. A DGT 1857. évi dunai (mohácsi) vasútépítése a dunai és az észak-balkáni kapcsolatok „optimista korszakának nyitányaként” is felfogható,

Pécs helyi gazdasági szereplői, részben a kereskedelmi kamarán keresztül (1881 nyarán jött létre), erőteljesen szorgalmazták a közlekedési, a gazdasági, a kereskedelmi kapcsolatok és a piacszerzést a déli térségek irányába. A tudatos gazdasági törekvések eredményeként is a város gazdasága mind a nyersanyagbeszerzést, mind pedig a piaci értékesítési kapcsolatokat tekintve az 1880-as évektől kezdve tudatosabban és fokozottabban fordult dél felé.

A történelmi Magyarország, illetve a Monarchia keretei között a városnak Kelet-Horvátország és Bosznia felé volt egyfajta kisugárzása, hatása, ugyanakkor főleg Eszékkel szemben van egyfajta kiélezett versenye is.

Egészeben véve a pécsi gazdasági és politikai elit 1914-ig kialakított magában, illetve a város számára a „balkáni kapu” lehetőségét (amely nem győzzük hangsúlyozni csak a Duna vonalára, Horvátország keleti felére és Boszniára „nézett”), illetve részben a „Balkán központja” vágyalmát. A világháború előtti Pécs sem népességszámánál (1910-ben a város lélekszáma némileg 50 ezer fő alatt maradt), sem pedig funkcionális és gazdasági súlyánál fogva nem volt képes a nagytérégi folyamatokat meghatározó módon befolyásolni. A város vasúti kapcsolatrendszere kiépült ugyan dél felé, de Pécs nem vált a szélesebb értelemben vett észak-balkáni térség közlekedési csomópontjává.

3. Államhatár-változás és kapcsolat-beszűkülés, 1918-1945

Az I. világháború azzal a veszéllyel járt Pécs szempontjából, hogy akár minden tekintetben „balkáni településsé válhat”. A háború végének eseményei azt a lehetőséget hordozták a város számára, hogy „kapu lehet a Kárpát-medence, avagy Csonka-Magyarország felé”. 1918 ősze és 1921 ősze között a szerb politika kísérleteket tett a város és a megszállt, kelet-nyugati irányban hosszan elnyúló térsége elszakítására, ha ez nem sikerül, akkor legalább „független köztársaság”, egy Pécs székhelyű ütköző állammá alakítására.

Baranya megye a trianoni békeszerződésben jelentős területi és népességi veszteségeket szenvedett, tehát Pécs megyeszékhelyként maga is valós vesztese volt az ország-csonkításnak. A megyében és a városban a két világháború között egységesnek volt tekinthető a megye területének visszaszerzésére irányuló akarat.

Az egyetem újbóli megtelepedése Pécssett (1923) potenciálisan magában hordta a déli kapcsolatok újraformálását az oktatás területén, de ez csak korlátozottan valósult meg az adott helyzetben. A délről érkező kisszámú hallgató döntő többsége magyar nemzetiségű volt.

A két világháború időszakban a rossz magyar-jugoszláv államközi kapcsolatok, a magyar területi revíziós igények miatti délszláv félelmek, ha nem is tették lehetetlenné a város számára a déli kapcsolatok alakítását, de megnehezítették. A szerb megszállás élménye inkább gátja volt a bizalmi alapokon nyugvó kapcsolatok formálásának. A lakosság határon átnyúló mozgását nem akadályozták meg a szomszédos államok, de szigorúan működött a határellenőrzés.

Az 1940. december 12.-dikén aláírt magyar-jugoszláv örök barátsági egyezmény csak egy tavaszt ért meg. Az örök barátsági szerződés új lehetőségeket kínált Pécs számára, de a történelmi fordulatok rövid idő alatt felszámolták az „örök” időkre szóló barátságot és jó szomszédsági reményeket.

1941 áprilisában Magyarország belesodródott a Jugoszlávia elleni német akciókba. (A német csapatok átengedése Magyarország területén már önmagában véve is részvételt jelentett valójában.) Formálisan csak az ország szétesése után vette birtokba az 1920-ban elszakított területek nagy részét.

Az 1941 áprilisában megalakult Független Horvát Állam a belső struktúráinak formálásakor rendkívül erőteljesen érvényesítette az általa megfogalmazott, sokszor brutális nemzeti célokat és érdekeket. Az új déli szomszédal a közlekedési kapcsolatokat illetően viszonylag korán létrejött a megállapodás (1941. május 28.), de a két ország közötti viszony korántsem volt felhőtlennek tekintendő.

Az új szomszédság a pécsi helyi gazdasági és politikai elit köreiben nem nyerte el a teljes szimpátiát, már csak azért sem, mert most az új állam támasztott területi „visszaköveteléseket” az országgyarapodás lázában élő Magyarországgal szemben.

Az 1943-ban megalapított Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója, Szabó Pál Zoltán, többször kifejtette, hogy a DTI valójában egy Balkán-kutató intézet, s ennek megfelelően kereste és építette a délszláv kapcsolatokat.

Egészében véve az 1941-1945 közötti háborús időszak minden korábbinál jobban megterhelte a magyar-délszláv kapcsolatokat. A különböző fordulatok során mindkét felet megterhelő, gyakran tragikus események játszódtak le.

4. Az 1945-1948 közötti kapcsolati dilemmák

Az 1945 tavasza és 1947. február 10. között a Szövetséges Ellenőrző Bizottság fennhatósága (és szovjet megszállás) alatt álló Magyarország koalíciós kormánya és a politikai elit több csoportja egyfajta szimpátiával tekintett Jugoszláviára. 1945 után a magyarországi (különösen a kommunista) sajtóban Tito rendkívül pozitív módon jelent meg: „a jugoszláv nép kiválasztott vezére”, „a jugoszláv nép hön szeretett vezére”, a „zseniális stratégia és partizánvezér” stb. Tito megítélésében a fasiszta Németországgal szembeni küzdelem vált dominánssá. Az 1944 őszi, magyarellenes vajdasági vérengzésekről nem illet részletesen beszélni, de a közvélemény többsége tisztában volt azzal, hogy Tito „keze” a vajdasági magyarok tömeges kivégzését illetően „nem tiszta”.

A jó politikai kapcsolatok ellenére még Rákosi Mátyás is úgy látta, hogy a jugoszláv vezetés 1945 után minden területen érzékeltette, hogy ők a „győztesek”, a magyarok pedig, a „vesztesek”. A jugoszláv képviselők minden szinten, s minden kérdésben

(politikai, gazdasági, jövátéleti stb.) a győztes pozíciójából tárgyaltak a magyar képviselőkkel a kétoldalú kapcsolatokat is illetően. (A jugoszláv vezetés például elérte azt, hogy nem magyar állampolgár választott tagja legyen a magyar országgyűlésnek. Ez még Rákosinak is „közjogi gondot okozott”, de a kormányzati koalíciós partnerek tudomásul vették, hogy ha valamilyen támogatásra számítanak Tito és Jugoszlávia részéről, akkor abba az irányban is „hajlékonyak kell lenni”).

Pécs a határ közelsége, a bolgár és jugoszláv felszabadítók miatt ismét sajátos helyzetbe került. A megye és a város tudomásul vette az új szomszédságot és új barátságot, sőt a Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottságának rendezvényein keresztül be kívánt kapcsolódni a balkáni építési és kapcsolattartási folyamatokba. 1945-1946-ban felvetődött, hogy az egyetemen létre lehet hozni egy önálló Balkanológiai Kart, s ezt az elképzelést mind a megye, mind pedig a város és egyetem vezetése támogatta.

1946. május 11.-dikén a két fél jövátételei megállapodást kötött, melynek keretében Magyarország – a háború alatt okozott károkért - jövátételei kötelezettségét 70 millió USD-ben állapították meg.

A Magyar-Jugoszláv Társaság 1946. évi létrehozása azt a célt szolgálta, hogy a magyar társadalom viszonylag szélesebb köreiből is gyökeret verjen a kapcsolatépítés. A Társaság rendezvényeket szervezett egymás kultúrájának jobb megismerését célozva, illetve a kétoldalú kapcsolatokat elmélyítését szolgálva.

1946. szeptember 25.-dikén Jugoszlávia felvette a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, ami az elismerésen túl azt is jelentette, hogy a két kormány között könnyebbé vált a kapcsolattartás.

Az 1947. február 10.-diki párizsi békeszerződés eldöntötte, hogy Magyarország és Jugoszlávia korábbi államhatárai nem változnak, bár mindkét félnek voltak reményei, illetve törekvései a határ módosítását illetően. A békeszerződés Magyarországot, mint vesztes felett újabb anyagi jövátételre kötelezte Jugoszláviával szemben is.

A háborús jövátétel rendezésében jelentős szerepet kaptak a pécsi szénzállítások. A jövátételei kötelezettségek teljesítésének szervezésére, részben ellenőrzésére szinte állandó jelleggel tartózkodtak jugoszláv képviselők a városban.

1947. decemberében Tito Magyarországra látogatott, (látványos fogadtatásban részesült, minden nyilvános megjelenésekor tömegek üdvözölték és éljeneztek) s ekkor írták alá a 20 évre szóló magyar-jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést, melyet a magyar országgyűlés 1948. évi IV. törvényként cikkelyezett be 1948. januárjában, s ekkor került sor a megerősítő okiratok kicserélésére is.

A szerződés az aláírás pillanatában feltehetően mindkét fél szándékait nagyrészt kifejezte, s nem egyszerűen magasztos politikai dokumentumnak szánták a két ország baráti, jószomszédi stb. kapcsolatairól. (Az aláírás pillanatában senki sem gondolta – talán Titónak lehettek sejtései – hogy a szovjet-jugoszláv kapcsolatok alapvető megromlása miatt a szerződés lényegében néhány hónapon belül értelmét veszti, oly módon megromlik majd a magyar-jugoszláv viszony is.)

5. Az államszocialista korszak vargabetűi

Sztálin és Tito között a személyes kapcsolatok már a világháború alatt feszültté váltak többször, s ez még inkább megjelent Jugoszlávia, különösen Belgrád felszabadítása (1944. október 20.) kapcsán. A feszültségek elvezettek oda, hogy a szovjet hadsereg lényegében egy „kedves felkérést kapott” Jugoszlávia elhagyására.

Tito egyértelműen szembehelyezkedett Sztálin megkérdőjelezhetetlen vezető szerepével, illetve maga és Jugoszlávia számára lényegesen nagyobb mozgásteret akart megteremteni, mint amire Sztálin hajlandó lett volna. Ugyanakkor a társadalmi,

gazdasági, politikai élet berendezésében, sőt a személyi kultuszt tekintve is Tito a legkövetkezetesebben követte a sztálini szovjet tapasztalatokat. A balkáni, illetve a Duna menti országok szocialista föderációjának megteremtése új folyamatokat indított el, egyértelműen kiváltotta Sztálin elutasítását.

A legélesebben 1948. február 8-10.-dike közötti bolgár – jugoszláv – szovjet „konföderációs konfliktuson” jelent meg, melynek során Sztálin elutasította a bolgár-jugoszláv és bármilyen más balkáni konföderáció gondolatát. Sztálin új, föderációs javaslatokat tett, melyet március 1.-sején a JKP KB utasított el.

A Kominform (melynek formálisan 1947. szeptember 30.-adikái megalakulása után a székhelye Belgrád volt) 1948. június 21.-dikén Bukarestben meghozott, (az ülésen a Jugoszláv Kommunista Párt képviselői már tudatosan nem vettek részt), majd néhány nap múlva nyilvánosságra hozott határozatai egyet jelentettek Tito és a jugoszláv modell (a titóizmus) elítélésével, de mindig hangoztatták, hogy nem a jugoszláv nép elítéléséről van szó. A bukaresti konferencián Zsdanov egyszerűen „imperialista kém”-nek nyilvánította Titót.

A magyar politikai vezetést felkészületlenül, sőt némileg zavarodottan érte az 1948-as határozat, hiszen csak néhány hónappal az előtt kötötte meg a két ország a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.

1948 nyarától az MDP különböző fórumain, majd a Társadalmi Szemlében, s végül a napilapokban is megjelent a Tájékoztató Iroda Titót elítélő határozata, illetve annak értelmezése. Rákosi Máttyás az MDP vezetője – politikai nagygyűlésen - személyesen is értékelte a viszony megromlásának kérdéseit. Rákosi minden felelősséget Titóra hárított a kapcsolatok megromlásáért.

Szinte egyik napról a másikra felszámolták a Magyar-Jugoszláv Társaság működést, sőt a Társaságban korábban elkötelezetten tevékenykedők gyanússá is váltak a „jugoszláv barátságuk miatt”. Rövid időn belül minden negatív megítélés alá esett, ami „jugoszláv” volt.

Pécs esetében a fordulat két területen jelent meg élesen:

- a határtérségben egyik napról a másikra alapvetően megváltozott a hangulat, a határt lényegében lezárták, a kapcsolattartás lehetőségeit megszüntették,
- a helyi és megyei sajtó alapvető fordulatot hajtott végre a politikai propagandában. A korábbi kapcsolatépítések és a határ közelsége miatt ez a fordulat talán még élesebb is volt az „elvártnál”.

1949. június 18.-dikán a magyar kormány felmondta Jugoszláviával az öt éves gazdasági megállapodásokat, mondván, hogy a szomszédos ország nem tesz azoknak eleget. A megállapodás felmondása kifejezetten hátrányosan érintette Pécsét, hiszen a jóvátételi kötelezettségek teljesítése miatt a város gazdasága szélesedő jugoszláv kapcsolatokkal bírt.

A Kominform 1949. november 16.-diki határozata (melyben Jugoszláviát az új világháborúra készülő agresszív imperialista hatalmak közé sorolta) tovább bonyolította a két ország közötti viszonyokat, s szinte lehetetlenné tette a normális kapcsolatok további fenntartását. A határozat lényegében a „magyar-jugoszláv államközi hidegháború” nyilvános kezdeteként is felfogható. 1949. szeptember 30.-adikán – a többi szocialista országot követve – Magyarország is felmondta a nem régen kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést Jugoszláviával. 1950-tól a két ország és a két párt viszonyát a nyílt ellenségeskedés határozta meg. A közös államhatáron napirenden voltak a kisebb katonai konfliktusok, átlövések.

Az 1949-1950. évi közigazgatási reform kialakításakor már többször utaltak arra, hogy „Jugoszlávia miatt” kell csökkenteni a határral érintkező megyék és járások számát. 1950-ben a déli határon is létrehozták a határsáv intézményét, melybe akkor 6 megye 15

járása került, mintegy 300 ezer ott élő magyar állampolgárral. Baranya megye déli járásai – különösen a szárazföldi határ mentén – szigorú ellenőrzés alá kerültek.

A határsávban még az ország többi részénél is durvábban hajtották végre a „nem kívánatos elemek” kitelepítését, a „kuláktalanítást” stb. Baranyában mintegy 2500 családot telepítettek ki a határsávból az ország belső területeibe. A délszláv lakosságra külön figyeltek a kitelepítések során.

1953. május 6.-dikán a magyar külügyminisztérium éles jegyzékben tiltakozott a jugoszláv szerveknél a határtérségben lejátszódó konfliktusok miatt. Baranya megye helyzete a Baranya-háromszögben külön figyelmet kapott.

1953. június 15.-dikén a Szovjetunió ismét felvette a diplomáciai kapcsolatokat Jugoszláviával. A diplomáciai kapcsolatok ismételt felvétele azt jelentette, hogy helyreállt a „beszélő viszony” a két ország között.

Magyarország számára ez felhívás volt arra, hogy valamilyen szinten és módon „szóba kell állnia” Jugoszláviával. 1953. július 13.-dikán a magyar kormány kormányjegyzékben javasolta a szomszédos államnak, hogy közvetlen tárgyalások révén rendezzék a határtérség konfliktusait, illetve mindkét fél tartózkodjék a konfliktusok előidézésétől.

1953. szeptember 9.-dikén magyar kezdeményezésre helyreállították a két ország között a diplomáciai kapcsolatokat. A nagykövetség megkezdte a kapcsolatok áttekintését, korábbi kisebb határ-menti konfliktusok tisztázását. 1953 őszétől a kormányközi vegyes bizottság megkezdte üléseit, s ennek egyik első eredményeként helyreállították a határképviselési rendszert is. A két határőrség rövid úton, közvetlenül is érintkezésbe léphetett egymással.

A diplomáciai kapcsolatok újbóli helyreállítása, a határrezsim normalizálása után javultak a kapcsolatok Jugoszláviával, de azonnali és teljes áttörésről még nem lehetett beszélni. Jugoszlávia nem lett „rendes szocialista ország”, de már nem számított nyíltan „ellenségnek sem”.

1954. október 14.-dikén az MDP PB határozatot hoz a Jugoszláviával kapcsolatos új szovjet törekvések és politika támogatásáról, ami egyben azt is jelenti, hogy „szégyenlősen és óvatosan” megkezdődik a magyar álláspont érdemi felülvizsgálata is.

1955. május 26.-dikán több napra szinte a teljes szovjet párt- és állami vezetés Jugoszláviába utazott, hogy látványosan hitet tegyen az új politika, az új kapcsolatok mellett. A két ország közötti kapcsolatok rendeződnek, (az államok egyenjogúsága, a szuverenitás tisztelete, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapelveit elfogadva), de nem válnak minden tekintetben felhőtlennek.

Egészében véve a két ország 1948-1955 közötti kapcsolatait sajátos módon elsősorban a nemzetközi körülmények, a Szovjetunió és Jugoszlávia szembenállása, a nemzetközi munkásmozgalom folyamatai határozták meg. A szövetségi és pártpolitikai kapcsolatok miatt a magyar politikai vezetés szinte varázsütésre követte 1948 nyarától a különböző szovjet politikai, gazdasági, katonai stb. lépéseket.

1956. március 8.-dikán a Minisztertanács arról határozott, hogy meg szüntetni a határsávot, s belátható időn belül fel kell számolni a műszaki zárat a magyar-jugoszláv határ teljes hosszában. A folyamat lassan indult, s az ellenőrzés jelentős mértékben megmaradt.

1956. október 10.-dikén szinte a teljes magyar politikai és állami vezetés Belgrádba utazik, hogy „szentesítse” a két ország új, ismét barátinak mondott viszonyát.

Az 1948-1956 közötti időszak Pécs szempontjából alapvetően hátrányos jellegű hatásokkal bírt. A város elsősorban nem saját döntése, hanem szovjet, és országos magyar folyamatok miatt vált „vakablakká” Jugoszláviát, illetve a Balkán egészét illetően.

1956 után csak lassan konszolidálódtak az államközi viszonyok. Az elhúzódó hűvös viszony Pécs esetében azt jelentette, hogy hosszabb időre le kell mondania a déli kapcsolatok fejlesztéséről. A korszakban amúgy sem ez lett volna a domináns irány, hiszen az uránbányászat felfutása miatt a város egyértelműen a szovjet kapcsolatok építésére kényszerült.

Az 1960-as évek közepétől az államközi kapcsolatok javulni kezdtek, s ez különösen látványosan haladt a vízügyi együttműködést illetően. A Drávával kapcsolatos szabályozási, majd hajózási kérdéseket illetően.

A baranyai közoktatásban és a pécsi felsőoktatásban fokozatosan megteremtődtek a korabeli jugoszláv felfogásnak megfelelően a szerb-horvát nyelv és kisebbségi kultúra megismerésének és oktatásának lehetőségei. Pécs – Budapest mellett – a magyarországi délszláv kutatások egyik sajátos központjává vált.

1968-tól kezdve Baranya megye és Pécs lehetőségei fokozatosan megteremtődtek a határon átnyúló kapcsolatépítés lehetőségeit illetően. Baranya megye és a horvátországi Baranya, Pécs és Eszék fokozatosan tájékozódott egymás irányába, míg sor került a testvérmegyei, illetve a testvérvárosi kapcsolatok hivatalos kialakítására. Az 1970.-es évek elejétől a kétoldalú közigazgatási, társadalmi, kulturális, sport stb. fokozatos fejlődésnek indultak. A lakossági mozgásokban jugoszláv dominancia alakult ki, hiszen a magyar állampolgárok utazási lehetőségei korlátozottak voltak Jugoszláviai irányába is.

Az 1970-es évek végétől a VÁTI és a jugoszláv partnerintézet végiggondolta a közös határ területrendezési és részben területfejlesztési kérdéseit. A kapcsolatok fejlődése, a lakossági mozgások intenzívebbé válása következtében szükséges volt az infrastrukturális kapcsolódási pontok fejlesztése, új határátkelő állomások építése és megnyitása.

Az 1971-ben elfogadott tervezési-gazdasági körzet-szisztémában a dél-dunántúli körzet négy megyéje közül három (Baranya, Somogy, Zala) államhatár-mentisége okán szükségszerű kapcsolatépítési törekvéseket fogalmazott meg. Minden, a Dél-Dunántúllal kapcsolatos tervezési, fejlesztési kérdés kapcsán megjelent a jugoszláv kapcsolat ügye.

Az 1980-as évek a kétoldalú kapcsolatok fejlődése szempontjából a nagy nyitás évtizedének tekinthető, bár Tito 1980 májusában bekövetkezett halála miatt felütötte a fejét egyfajta bizonytalanság is a jövőt illetően.

A város és területközi kapcsolatokban megmaradt a hivatalos szint, sőt az Alpok-Adria Munkaközösségbe való baranyai belépés a multilaterális kapcsolatok fejlesztési lehetőségeit is kinyitotta a két terület között, valójában a lakossági mozgások mindkét irányban való tömegesedéséről beszélhetünk.

6. A rendszerváltások zaklatott időszaka

A Magyarországon 1988-1989-ben kibontakozó átalakulási, majd rendszerváltási folyamat az ország egészét részben befelé fordította, mert szembe kellett néznie korábbi fejlődési pályájával, s a kialakult helyzetet kezelnie kellett, másrészt pedig „Európa-felé” irányította, hiszen a kialakult helyzetben az európai uniós kapcsolatok értékelődtek fel.

A jugoszláv, majd az utódállami kapcsolatokat illetően nem beszélhetünk egyértelműen leértékelődésről, s ennek elsődleges oka a kialakuló és elhúzódó délszláv válság negatív következményeiben fogható meg.

A JPTE keretei között 1988-tól kezdve szervezett formában ismét megindult a Balkán-kutatás, mely elsődlegesen történeti indíttatású volt, de folyamatosan kiszélesedett.

1990-1991 jugoszláv folyamatai, a polgárháborús szituáció rövid idő alatt a kétoldalú kapcsolatok természetesnek mondható minimalizálásához vezetett. A konfliktus időszakában az egész magyar-jugoszláv határtérségben egyfajta bizonytalanság alakult ki. A drávaszabolcsi határátkelő néhány napot leszámítva folyamatosan nyitva volt

ugyan, de elsősorban a menekültek érkezése jelentette a forgalmat. Baranya és Pécs menekültbefogadó területté vált, a menekültek elemi ellátása jelentős terhet rótt a városra és a megyére egyaránt.

A szerb szabadcsapatok baranya-háromszögi uralma miatt az udvari határátkelő 1998-ig zárva maradt. Eszékkal a kapcsolattartás bizonytalanná vált, hiszen lényegében frontvárossá vált.

Horvátország függetlenné válása (annak nyilvános és rejtett magyar támogatása) és annak gyors elismerése új perspektívát nyitott a kétoldalú kapcsolatok számára. A két ország politikai elitje stratégiai partnerségről kezdett beszélni, ami a politikai és makrogazdasági kapcsolatokban meg is jelent. Jelentős magyar cégek (MOL, OTP) léptek be a horvát piacra.

1998 után a magyar-horvát viszonylatban a kapcsolatok kiszélesedő építéséről beszélhetünk. Ennek lehetősége megnyílt Pécs számára is, de a város viszonylag meggyengülve jött ki a maga rendszerváltásából, a kapcsolatok ceremoniális szintjét fenn tudta tartani, de átütő, nagy kapcsolatoffenzívára nem volt képes sem a gazdaságban, sem pedig a kultúrában.

A magyar-horvát szabadkereskedelmi megállapodás elvileg és gyakorlatilag is új perspektívát nyitott a gazdaságban a kapcsolatépítés számára. A területközi gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok felfutása megindult, de az EU tagságra való felkészülés miatt Magyarországnak fel kellett mondania a szabadkereskedelmi megállapodást.

Magyarország 2004. májusi EU csatlakozása ismét új fejezetet nyitott a város számára a kapcsolatépítést illetően. Az eddig eltelt évek alatt azt állapíthatjuk meg, hogy Pécs csak részben tudott élni az EU-tagság új lehetőségeivel déli irányba.

A Pécs 2010 EKF projekt ismét új lehetőségeket hoz a város számára, legalább kulturális tekintetben. A Déli Kulturális Övezet megfogalmazása kifejezetten előnyös a város kulturális és déli kapcsolatai szempontjából, az igazi kérdés az, hogy az EKF-et és az új lehetőségeket hogyan lesz képes Pécs kezelni.

A lehetőségek formálisan és tartalmilag is adottak egy új déli kapcsolatrendszer kiépítése tekintetében, s jelentős részben a városon múlik, hogy az új helyzetben „kiskapu, avagy nagykapu” nyílik-e dél felé, netán az EKF kudarca, s annak Pécsre háruló negatív képe egy sajátos, „új vakablak” szituációt eredményez-e a város számára, déli kapcsolatait illetően.

Összegzés

A két állam kétoldalú államközi kapcsolatai részben a belső érdekek, törekvések, részben pedig a külső, nagyhatalmi, világpolitikai stb. feltételek és hatások között alakultak mindenkor. A magyar – délszláv kapcsolatok mind a belső, mind pedig a külső meghatározottságok okán sokszor és drasztikusan változtak. A kiélezett időszakokban sajátos módon mindenkor a külső nagyhatalmi érdekek jelentek meg domináns hatótényezőként.

A magyar – jugoszláv viszony 1948 – 1955 közötti alakulásának legfőbb tapasztalata az, hogy egy szövetségi rendszer (különösen egy tudatosan centralizáltak felépített és irányított szövetség, mint amilyen 1949 januárjától a KGST, majd 1955 májusától a Varsói Szerződés volt, elemi módon korlátozza az egyes tagállamok mozgásszabadságát a kétoldalú nemzetközi kapcsolataik építését illetően.

Magyarországnak semmilyen érdeke nem fűződött a magyar-jugoszláv kapcsolatok megrontásához, az államközi és az államhatár-menti feszültségek, a háborús pszichózis kiépítéséhez. Magyarország „követő” jellegű politikát folytatott a szovjet dominanciának megfelelően.

A Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés?

Csüllög Gábor¹

A két térség területi folyamatainak váltakozó időtartamú illeszkedése és ütközése igen komolyan befolyásolta mindkét terület államiságának történetét, így a különböző korszakok térszerkezeti jellemzőinek ilyen célú feltárása segítséget jelenthet a mai térfolyamatok értelmezéséhez is. A két meghatározó európai térség szerveződése a 9. század után eltérő irányt vett, mind a külső hatások érvényesülése, mind a helyi államiság kialakulási folyamatában. A Kárpát-medencében kialakuló állami területiség a római kor után jelentősen eltért a balkáni térségtől. A magyar állami tér egyedi szerveződése szilárdnak bizonyult hosszú évszázadokra, míg a Balkánon a szervezett állami tér visszaszorult, a kelet-római/bizánci uralom részekre esett, pedig a folyamatosságra több lehetőség volt mint a Kárpát-medencében. A 9-10. században még sok közös vonás volt: népességmigrációk (szlávok, bolgárok, magyarok stb.), helyi államiságok (morva, magyar, bolgár, horvát), külső birodalmi hatások (Bizánc, Német-Római Birodalom), a kialakulatlan térszerkezet, azonos keresztény vallás. A változást egyértelműen a Magyar Királyság európai jogrendben való megszilárdulása, a birodalmi hatásoktól történő függetlenedése és a Kárpát-medencét átfogó meglepedése és állami berendezkedése hozta.

1. A Balkán mozaikosan tagolt 10 – 19. századi történeti térszerkezete

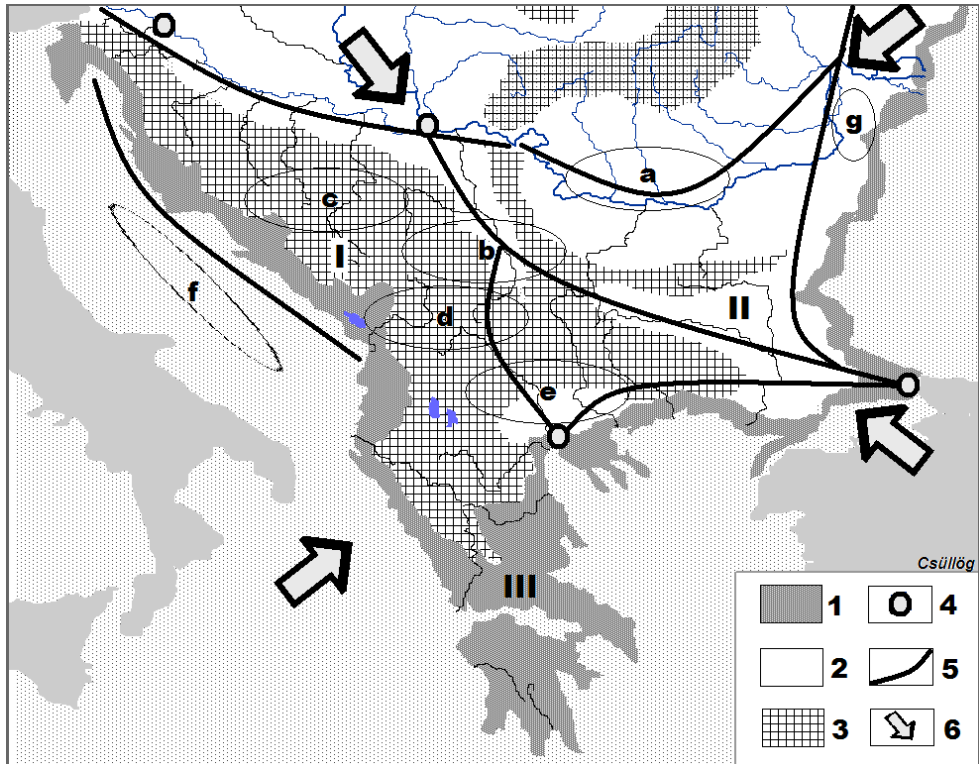
A Nyugat-Balkánon jelentősen gyengült a bizánci és bolgár hatás, sokkal erőteljesebben érvényesültek a helyi tényezők, amelyek a népesség területi eloszlásának egyenlőtlenességéből és a migrációs folyamatokból következően kedvezőtlenek voltak. Egyrészt nem alakult ki összefűző kapcsolatrendszer, amely a Kárpát-medencéhez hasonlóan lezárta volna a térséget a külső erőhatásoktól. Ezért folyamatosan – ha nem is egyenlő mértékben – érvényesültek az észak-itáliai, kárpát-medencei, kelet-európai, kis-ázsiai hatások, együttes jelenlétük pedig a térségen belül hozott létre ütköző zónákat, amelyek a Kárpát-medence belsejében, a német, kun, tatár támadásoktól eltekintve a 16. századig nem alakultak ki, de akkor is csak mintegy 150 évre.

A két térség történeti térszerkezetét megalapozó földrajzi helyzetében vannak azonosságok és különbségek is. Azonos az erős köztes helyzet, de már eltérő annak milyensége. A Kárpát-medence közép-európai helyzetű nagymedence Kelet- és Nyugat-Európa között, míg a Balkán Európában peremi helyzetű félsziget Közép-, Dél- és Kelet-Európa, valamint Ázsia között (PAP N. 2001). Bár a történeti térszerkezet mindkét esetben domborzatfüggő, de itt a hasonlóság mellett az előbbinél már sokkal nagyobbak a különbségek. A Kárpát-medence megközelítőleg szabályos domborzati képpel (peremhegységek, belső medencék, centrális vízhálózat) szemben a Balkáné sokkal összetettebb. A jelentős különbséget a félsziget jellegből adódóan a tengerpartok súlya és azok különböző tengerekhez kapcsolódó mediterrán áramlási helyzete adja. Az Adriai- és Jón-tenger a nyugati medencéhez és Európához, míg az Égei- és a Fekete-tenger a keleti-medencéhez és Ázsiához kapcsolja. Ugyanakkora tengeren érkező hatások és áramlások nem érvényesültek erőteljesen a balkáni, főleg a nyugat-balkáni szárazföld belsejében, mivel a magashegységek elzárták a nyugat és dél felől érkező hatások jó részét (CSÜLLÖG G. 2008). Gyakorlatilag a Balkánt egy keskeny, aktív, a Mediterránium folyamataihoz

¹ Egyetemi adjunktus, ELTE TTK FFI Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék

kapcsolódó tengerparti sáv övezi nyugaton, délen és keleten. Ezt egy széles magashegységi zóna követi nyugaton és délen, míg dél-keleten és keleten a tengerpart és a hegységek között a tengerbe ömlő folyók síkságai félmedencéi találhatóak. Északon pedig a Száva és a Duna kisebb nagyobb síkságai, valamint a beömlő, délről érkező mellékfolyók völgyei, medencéi tagolják a belső hegységi zónát (1. ábra).

1. ábra: A Balkán történeti térszerkezete

Aktivitási terek: 1. Tengeri áramlási terek 2. Szárazföldi áramlási terek 3. Hegyvidéki zárt terek 4. peremi központok 5. Áramlási zónák, szerkezeti vonalak 6. Külső hatásirányok

Történeti terek: I. Nyugat-Balkán II: Kelet-Balkán III. Déli- (Égei) Balkán

Ütköző terek: a) dunai, b) áramlási, c) boszniai, d) koszovói, e) macedóniai, f) adriai, g) dobrudzsai

Ez a sajátos földrajzi kép meghatározója volt a történeti megtelepedés és a térhasználat különbségeinek. A nagyobb medencék, a szélesebb folyóvölgyek és a folyóvölgyi síkságok, valamint a tengerparti félmedencék sűrűbben lakottak voltak, itt magas volt a környezet eltartóképessége. Ezzel szemben a tagolt tengerpartokon és a hegyvidékeken kisebb volt a népsűrűség, de koncentrált a megtelepedés, amely elsősorban a belső folyóvölgyekre és kismedencékre irányult, de ezeken az előbbiekhöz képest jóval alacsonyabb volt a környezet eltartóképessége. Ennek következtében a térség egészét (váltakozó megjelenésben) ellentétes térállapot jellemezte: zárt hegységi hátterek és kinyíló a nagyobb folyókhoz, valamint a tengerpartokhoz kötődő áramlási zónák

építették fel. A népesség területi kötődése is kettős volt. A zárt hegyvidéki háttereken erősen rögzült, míg az áramlási zónákra a rögzült állapot nem volt ilyen erősen kötött és folyamatosan jelen volt a migráns állapot is. A térség népességáramlását nem csak a belső migráció, hanem főleg a Duna és Kis-Ázsia közötti külső áramlások, hatások összekapcsolódása is jellemezte. Az áramlási zónák migrációs kényszere sokszor eredményezett főleg a Kárpát-medence irányába történő népesség kiáramlást is. Mind a háttér rögzült népességében, mind az áramlási zónák sokszor kényszerűen migráns népességében erős, az etnikai identitással (M. CSÁSZÁR Zs. 2008) összefonódó földrajzi identitás (amely sokkal meghatározóbbá vált, mint a nyelvi) alakult ki. Ez a folyamat az elkülönülő etnikai és a növekvő helyi állami terek közötti komoly ütközőtereket alakított ki (KOC SIS K. 2007). Ugyanakkor a Balkánt nem csak belső, hanem peremi ütközőterek is jellemezték, elsősorban északon a Duna menti térségekhez kötődően. A külső hatásirányok erőteljességének és az áramlási vonalak elhelyezkedésének köszönhetően jelentős térségi hatású központok csak a peremeken alakultak ki: Szaloniki, Bizánc, Nándorfehérvár, Zágráb. Ez utóbbi három nem véletlenül volt egyszerre külső térségek, Kis-Ázsia és a Kárpát-medence fontos központja is. Mindez mutatja, hogy a fő áramlási, migrációs zóna két balkáni végpontja egyben komoly kapcsolódási zóna volt a külső térszerkezetekhez (1. ábra).

A fenti térszerkezeti összetevők – tengerpartok, zárt hátterek, nyitott áramlási terek, külső hatásirányok – eltérő arányban jelennek meg a Balkánon, ezért a társadalmak elrendeződése, a helyi állami terek kialakulása is különbözőképpen alakult. Ezek alapján három, részben elkülönülő, nagy történeti téregységet különböztethetünk meg (1. ábra):

1. Nyugat-Balkán, ahol az összetevők a leghatározottabb formában rendeződnek el. A nyugati és keleti peremeken az áramlási zónák, az északi és déli peremeken az ütközőterek, a köztük lévő zárt háttér hegységeiben pedig az erős népesség megkötő belső köztes folyóvölgyek és medencék. Északi peremén a Szávába ömlő mellékfolyók völgyei adták a kapcsolódási teret a Kárpát-medencéhez.
2. Kelet-Balkán, amely a hatásirányokkal erőteljesen tagolt volt a korszakban. A Fekete-tengeri áramlási tér gyenge volt és nem gyakorolt jelentősebb hatást a térségre. Az Al-Duna-medence, a Balkán-hegység északi előtere erőteljesen kitett volt a kelet-európai hatásoknak. A Marica-medence pedig a domináns kis-ázsiai hatásrendszeres előterévé vált, amely legtovább kötötte a Török Birodalomhoz. Belső-hegyvidékei jóval kisebb kiterjedésűek voltak a másik két térségnél, így népességlekötő szerepük is kevésbé érvényesült.
3. Tengeri (Égei) - Balkán, amelyben elsősorban a tengeri áramlási és érintkezési terek érvényesültek, ezért elsősorban a Kelet-Mediterránumba épült be és működésében jelentőssé váltak az kis-ázsiai hatások is.

Összességében a Balkán földrajzi felépítése és a külső hatásoknak kitett köztes helyzete miatt a belső tömböt alkotó szláv nyelvi többség ellenére osztottá vált. Erős etnikai és egyben földrajzi identitású népek által használt belső zárt terek és a külső hatásoktól, migrációtól folyamatosan érintett áramlási terek váltakoztak. Ebben a mozaikos, jelentős belső feszültségű szerkezetben csak a birodalmi elsősorban az oszmán birodalmi tér hozott egységet és együttműködést, ennek gyengülésével törvényszerűen jelentek meg a szerkezetben a helyi állami terek ütköző zónái.

2. A Kárpát-medence egységes 10 – 19. századi történeti térszerkezete

A 10. századtól egységes állami szerveződés alá kerülő Kárpát-medencében a tájhasznosítás eltérő módja és mértéke következtében már az első évszázadtól kezdve

erőteljes megtelepedési különbségek alakultak ki. A földrajzi felépítés domináns összetevői a medence jellegnek megfelelően elhelyezkedő peremhegységek, köztes választóhegységek és belső medencék voltak, ehhez szabályos, a Duna vízgyűjtőjének részeként centrális vízhálózat, sűrű folyóhálózat kapcsolódott. A medencei tagolódás következtében a befelé irányuló domborzati, vízjárási érintkezési peremek váltak a társadalom térbeli aktivitásának meghatározó színtereivé, ezért itt nem a térbeli elhatárolódás, hanem a kapcsolódás vált dominánssá.

A belső hegységperemek és medencék ármentes földművelő térségeihez kötődően a folyók nagy völgykapuiban többfunkciójú (kézműipar, kereskedelem, világi és egyházi közigazgatás, stb.) központok jöttek létre. Ezek vonzásterében sűrű településhálózat szerveződött, ezért itt az átlagához képest nagyobb számú népesség koncentráldott, ennek következtében az erőforrások hasznosítása is erőteljes és folyamatosan bővülő volt, amely kiható a térbeli kapcsolatok és áramlások növekedésére (CSÜLLÖG G. 2000). A népesség térbeliségében elsősorban a rögzülés volt a meghatározó, a kötött belső népesség migrációja csak gazdasági okokból erősödött fel bizonyos korszakokban, amelyhez elsősorban a folyamatosan, de a 17-18. századig nem nagy számban és lökészerűen érkező külső népesség letelepedése társult. Így a Balkán erős belső és átáramló migrációjával szemben a Kárpát-medencét a kiegészítő szerepet játszó befogadó áramlási folyamat jellemezte. A nagy népsűrűségű térségek és az azokat egymással összekötő erős téráramlási zónák a rajtuk lévő központokkal egyszerre voltak kereskedelmi útvonalak és egyben kiemelkedő gazdasági koncentrációk, amelyek hosszú évszázadokig Magyarország meghatározó társadalmi és gazdasági súlypontjainak, centrum-térségeinek tekinthetők. Ezek nem egyszerűen az ország középső részén helyezkedtek el, hanem a nagy belső hegységperemeken és az azokba benyúló szélesebb, alacsony helyzetű völgyekben és félmedencékben, illetve a hozzájuk kapcsolódó ármentes síksági felszíneken. A 11–13. századok között a centrum-térségek kevésbé összefüggőek voltak, és működésüket alapvetően a regionalizáció és a belső erőforrások hasznosításának lassú kiépítése határozta meg. A 14–15. században, az északi és keleti belső hegységperemen lévő központok mentén már nagyobb kiterjedésű és a korábnál összefüggőbb centrum-térségek jelentek meg, amelyeket az áramlási vonalak egyre erőteljesebben hálózta be, és egyre jelentősebbé váltak a különböző térségek közötti területi munkamegosztási folyamatok (2. ábra). A centrum-térségek legjelentősebb kiterjedése a középkorban Mátyás korában mutatható ki, összefüggésben a népesség és a gazdasági növekedés mértékével, valamint az erőteljesebb központi hatalom területi kiépítésével (CSÜLLÖG G. 2007).

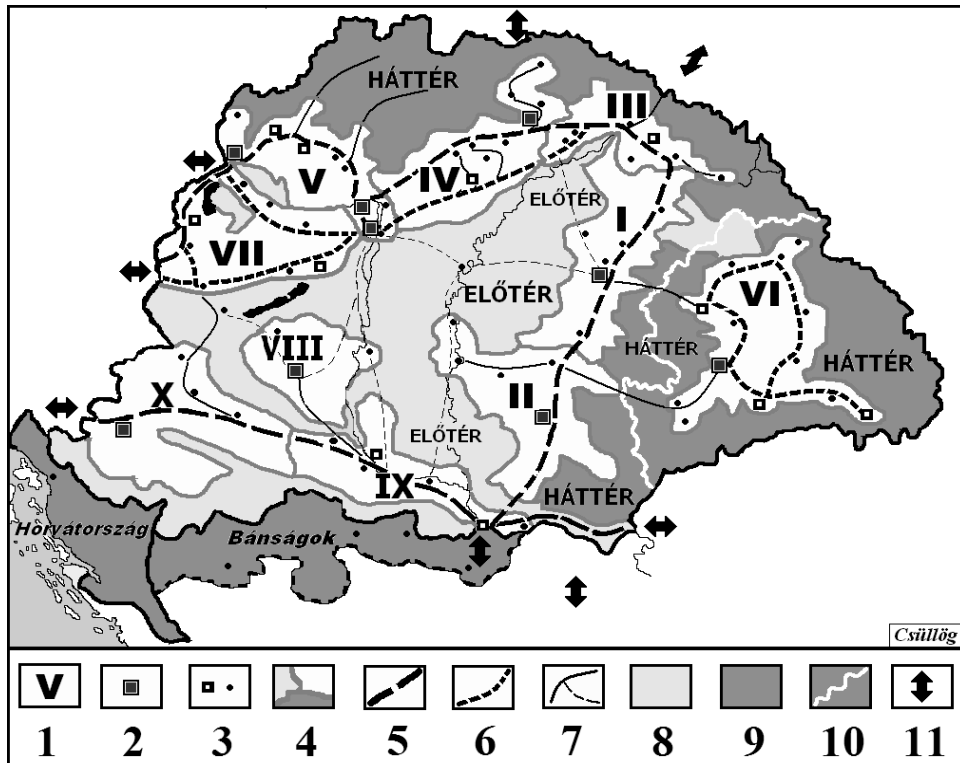
A téráramlásokban gyengébb, ritkábban lakott térségek periféria jellegű mutattak. Ezek a centrumtárségektől egyrészt a medence belseje felé, mint előterek jelentek meg. Ilyenek voltak az árterek és az általuk közbezárt ármentes térszínek, ahol a népesség ritkább volt, és központok csak kis számban, főleg a folyók átkelőinél jöttek létre, ezért a téráramlások itt gyengék voltak. Másrészt a hegységperem felé mint hátterek jöttek létre, ahol a nagy kiterjedésű zártabb hegyvidékeken a ritkább népesség csak az alacsonyabb völgyekben tudott koncentrálni, központok pedig kevesebb számban a köztes medencékben, átjárókban alakultak ki, és az erdőgazdálkodás mellett csak a bányászat volt a fő gazdasági ágazat.

A centrum- és periféria-térségek elrendeződése és a belső domborzati medenceperemen futó fő térszerkezeti és áramlási vonalakra való felfűződése a 15. századra Európában egyedi nagymedencei térszerkezetet jelenített meg, amely hosszú évszázadokra lehetővé tette a teljes Kárpát-medencét egybefogó területi szerveződést (CSÜLLÖG G. 2003). A regionális folyamatok jellege alapján a Magyar Királyság nem tartományok laza, egymással viaskodó konglomerátuma volt, nem is egy központi térség köré mereven szervezett egyszerű rendszer, hanem aktív áramlási és szerkezeti

vonalakkal összekapcsolt centrumtérsegekre (és a hozzájuk kötődő elő- és hátterekre) épülő egységes állami tér (2. ábra).

Ebben a térszerkezetben elsősorban peremi ütköző terek jöttek létre, a fő európai áramlási vonal be és kilépésénél, a Bécsi-medencénél és a Délvidéken. A 16. században a Kárpát-medencében közel hatszáz év után – a korábban is meghatározó nyugati és déli irányból – újra érvényesültek a külső hatalmi centrumok területi folyamatai. Ez egyrészt direkt – az ország egy részének a Török Birodalomba (NAGY M. 2008) való betago­lódásával valósult meg – másrészt indirekt formában, a maradék Királyi Magyarországnak a Habsburg Birodalomba való beépülésével következett be. Mindezek eredményeként Európában egyedi módon két eltérő struktúrájú, ázsiai és európai birodalom működőképes szerveződése fonódott egymásba a Kárpát-medencében. A regionalizációs törésvonalak közel 150 éves megléte ellenére a regionalitás folyamatai és a térkapcsolati rendszerek fenntartották a Kárpát-medence sajátosan összefüggő működését, és a magyar államiság folyamatosságát a királyi területek határán kívül is (SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G. 2003).

2. ábra: Magyarország nagymedencei térszerkezete a 14 – 16. században

1. Térkapcsolati régiók: I. Tiszántúl II. Temesi délvidék III. Kelet-Tiszáninnen IV. Nyugat-Tiszáninnen V. Dunáninnen VI. Erdély VII. Nyugat-Dunántúl VIII. Dél-Dunántúl IX. Duna-Száva menti Délvidék X. Szlavón Délvidék 2. Régió központ 3. Központok 4. Régiók határa

5. Térszerkezeti vonalak (térpályák) 6. Térszervező vonalak 7. Közvetítő vonalak és összekötő útvonalak 8. Előterek és köztes térségek 9. Háttér 10. Erdély belső határa 11. Külső hatásirányok

3. A különbségek lényege: az állami terek eltérései

A Balkán és a Kárpát-medence a 10. századtól ellentétes irányú folyamattal tagozódott be az új európai térbe, amely elsősorban a földrajzi felépítés lehetőségeinek hasznosításában és a külső hatásirányoknak való ellenállás sikerében különbözött. A Balkánon a bizánci hatás gyengülésével a változó erősséggel képződő helyi állami terek – a bolgárok néhány évtizedes sikerét kivéve – nem tudták felülmúlni a földrajzi oszottságot. Ez az állapot a szerb törekvéseknél sem változott tartósan, ők ebben a folyamatban már a gyorsan építkező oszmánsággal találták szembe magukat. A törökök az áramlási vonalak átfogásával gyorsan és tartósan fűzték egybe a földrajzi tagoltsághoz rögzült helyi állami tereket. A Kárpát-medencében a magyar állam a földrajzi térből egységes struktúrát hozott létre és hosszú évszázadokon keresztül semlegesíteni tudta a külső hatásirányokat, nyugat felé az azonos felépítésű és erős államisággal, dél felé pedig a szlavón-horvát balkáni előtér tartományi beépítésével, a boszniai balkáni perem katonai ellenőrzésével, valamint a Duna – Morava áramlási zóna erőteljes védelmi lezárásával (SUBA J. 2007). Ez utóbbi védelmi zóna elvesztése vezetett egy 150 éves időszakra átmenetileg a Balkán és a Kárpát-medence belső területeinek közös állami térbe foglalásához a törökök uralma alatt.

A két térség ellentétes felépítésű történeti térszerkezete más korszakokban sem különült el élesen egymástól, az átfedő áramlások következtében egymásba fonódó etnikai terek folyamatos kapcsolatot adtak az ütköző állami terek időszakában is. Így elmondható, hogy az egységes, bár kiterjedésében és irányító struktúrájában változó kárpát-medencei és a széttagolt mozaikos nyugat-balkáni térszerkezet etnikai, gazdasági és áramlási folyamataiban többségében illeszkedett egymáshoz, vallási, kulturális és politikai folyamataiban, állami tereiben viszont gyakoribbak voltak az ütközések (GULYÁS L. 2005), amelyek elsősorban a birodalmi terek gyengülésekor erősödtek fel.

Irodalom

1. CSÜLLÖG G. (2000): A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények 2000. 1-4. szám, pp. 109-130.
2. CSÜLLÖG G. (2003): The Changes of the Spatial Structure in the Carpathian Basin. In: Vaishar, A. – Zapletalova, J. – Munzar, J. (Eds.) Regional Geography and its Applications Institute of Geonics, Academy of Sciences of the Czech Republic Regiograph, Brno pp.20-25.
3. CSÜLLÖG G. (2007): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásában. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2007 p. 147.
4. CSÜLLÖG G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P. – Szabó A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334-341.
5. GULYÁS L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest, p. 285
6. KOCSIS K. (2007): Territory and Boundaries of States. In: Kocsis, K. (eds.): South Eastern Europe in Maps. Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences Budapest, 2007. pp. 26-37.
7. M. CSÁSZÁR ZS. (2008): A magyar oktatás Balkán képe. In: Reményi P. – Szabó A. (szerk.) A Nagy terek politikai földrajza PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK Pécs pp. 418-426

8. NAGY M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. pp. 80-85.
9. SUBA J. (2007): A magyar államtér elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. pp. 439-443.
10. SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G. (2003): A regionalizmus történeti előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar I. (szerk.): A terület és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, pp. 15-44.
11. PAP N. (2001): Törésvonalak Dél-Európában. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, p. 183.

Igazodási kényszer: Magyarország és Jugoszlávia 1945-1947

Sajti Enikő¹

Kálnoky Gusztáv, az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztere, a 19. század nyolcvanas éveiben írott emlékiratában, hivatali tapasztalatait összegezve, egy máig érvényes megjegyzést tett a külpolitika természetére kapcsán. Mint írta: „*a külpolitikai döntések szabadsága a belső hatalom erejének függvénye.*”²

1944 végén Magyarország és Jugoszlávia e „belső hatalom”, és tegyük hozzá, a „külső” hatalom tekintetben korántsem volt azonos helyzetben. A háborús összeomlás Magyarország számára nemcsak a nagymagyar út csődjét, a revíziós sikerek szertefoszlását jelentette, de súlyosan megterhelte a rivális szomszédos országokkal, köztük a Jugoszláviával való kapcsolatokat is. Gyöngyösi János külügyminiszter szavaival élve, a „*jóindulatú megszálló*”, a Szovjetunió és szomszédjai szemében, (különösen Csehszlovákia) Magyarország egyre inkább „*tövis volt a kelet-európai demokráciák testében*”, amelyet csak úgy lehet eltávolítani, ha „*következetes harcot folytatnak a reakció ellen.*”³

Míg a vesztes Magyarországot a vádlottak padjára ültették, és a nagyhatalmak újrafogalmazták számára a nemzeti és az államérdek közötti diszharmónia problémáját (a magyar nemzet mintegy 3 millió tagja került ismét az ország határain kívül), Jugoszlávia diadalmasan foglalhatta el helyét a győztesek oldalán, és sikeresen egyesítette az 1941-ben szétszabdalt országot. Ez a nemzetközileg elismert államrekonstrukció hatásosan legitimálta az új, kommunista elit belső hatalmát, az ország már ekkor egyértelműen kommunista társadalmi berendezkedését.

A két ország eltérő nemzetközi státuszát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Magyarország csak az 1947-es párizsi békeszerződéssel nyerte vissza jogilag szuverenitását, addig minden tekintetben nemzetközi ellenőrzés alatt állt, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gyakorolt. Ennek a szovjet, angol, amerikai nemzetközi ellenőrzési rendszernek volt a tagja Jugoszlávia és Csehszlovákia, amely országok a SZEB mellett működő jóvátételi albizottság tagjaként hivatalosan küldhettek missziót Magyarországra. A SZEB-et, mint ismeretes, azzal a céllal hozták létre a szövetségesek, hogy szabályozzák és ellenőrizzék a vesztes országokkal kötött fegyverszüneti szerződéseket. Ezek a testületek, missziók azonban gyakorlatilag ellenőrzésük alatt tartották a vesztes országok, így Magyarország teljes kül- és belpolitikáját, vasúthálózatát, légterét, az egyéb gazdasági erőforrásokról nem is szólva. Ebben az alá - fölérendeltségi, vesztes-győztes helyzetben indultak el a második világháború utáni magyar-jugoszláv kapcsolatok.

A jugoszláv delegáció első tagjai 1945. március 10-én érkeztek Budapestre, a misszió létszáma csakhamar 20 főre emelkedett. (Csak az összehasonlítás kedvéért: a szovjet delegáció létszáma 800 körül volt, a briteké 300, míg az USA 130 fővel képviseltette magát, a csehszlovák delegáció létszáma pedig végül 90 főre duzzadt. Mind a megszálló szovjet csapatok, mind a SZEB delegációk eltartása a magyar államot terhelte.⁴) A

¹ Egyetemi tanár, SZTE-BTK Történelmi Intézet

² Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867-1918. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 9.

³ Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok 1945-1989. XIX-J-1-n-Gyöngyösi János -1947-25.d., XIX-J-1-Z- Rejtjeltáviratok 1949-1964. Belgrád. . Bejövő. Szántó Zoltán 1947. október 9-ei távirata .

⁴ A SZEB magyarországi tevékenységével részletesen foglalkozik Földesi Margit: A megszállók szabadsága: a hadizsákmányról, a jóvátételről, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon c. könyve. KAIROSZ Kiadó, Budapest, 2002.

jugoszláv delegáció vezetője, mint ismeretes, Obrad Cicmil ezredes volt, tagjai között találjuk azt a Lazar Brankovot is, aki később fontos szerepet játszott a Rajk-perben. Hivatalos diplomáciai kapcsolatok híján, eredeti funkciója mellett a SZEB jugoszláv missziója biztosította az összeköttetést Budapest és Belgrád között, és a két kommunista párt között kialakult kapcsolatok mellett a jugoszláv misszióknak fontos szerepe volt a két ország közötti információ áramlás kialakításában. Ez azonban meglehetősen egyoldalú volt már csak azért is, mivel Magyarországnak semmiféle képviselője nem volt Belgrádban.

A két ország kapcsolatait, mint ismeretes, eleve megterhelték a közelmúlt eseményei, elsősorban a Délvidék Magyarországhoz csatolása 1941-ben, az 1942-es dél-bácskai és újvidéki razzia pedig már-már végletesen kiélezte a két ország, sőt az együtt élő magyar és a délszláv népek viszonyát is. A két ország kapcsolataira azonban nemcsak a múlt vetett halvány árnyat. Egyre több jelentés futott be a délvidéki magyarokat ért megtorlásokról. A kollektív megtorlás céljából végrehajtott kivégzésekről, a kiutasításokról, a vagyonelkobzásokról, a munkatáborokról. A miniszterelnökségen keresztül a külügyminisztériumba 1946 nyarán eljuttatott, ezzel kapcsolatos hírekre a „Magyar sors Délvidéken” illetve „A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban” című anoním jelentésekről van szó, amelyek 50 ezer kivégzett magyarról és 30 ezer deportált magyarról – külön is a bezdáni magyarok kivégzéséről – Csurog és Zsablya magyar lakosságának kitelepítéséről, Reök Andor volt szabadkai főispán tragikus sorsáról, a vrdniki bányánál szabotázs miatt halálra ítélt magyarokról, a hírhedt „rabszolga piacról” és egyéb, magyarelles atrocitásokról tudósítottak. Sommásan úgy reagált a külügyminisztérium, hogy a jelentések „rengeteg téves adatot” tartalmaznak, 40-50 ezer kivégzetről és 30 ezer deportáltról beszélni „teljes abszurd”. „Mindent összevetve – zárja a miniszterelnökhöz intézett levelét a külügyminisztérium délszláv referense – a magyarság helyzete Jugoszláviában nem fényes, de számításba kell venni, hogy sokkal rosszabb is lehetett volna.”⁵ Újabb kutatásaim sem módosítottak korábbi ismereteimen, a magyarok kivégzése miatt a magyar kormány nem tiltakozott sem a SZEB-nél, sem a SZEB mellé delegált jugoszláv delegációnál., bár a kivégzésekről több alkalommal is abban az értelemben adtak „felvilágosítást” az angol és az amerikai SZEB delegátusoknak, hogy azokról „hivatalos értesülésünk nincs”, bár tudnak róla, az adatok azonban, tették hozzá, „ellenőrizhetetlenek”. 1945 júniusában a jugoszláv delegátus gazdasági vezetője, Gavrilovics egy „igen baráti hangnemben” folytatott megbeszélés során pedig egyenesen arról biztosította a magyar kormányt, hogy a „Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt. Csupán két községből, Csurog és Zsablya utasítottak ki tömegesen magyarokat, innen is azonban saját érdekükben, az ismeretes újvidéki eseményekből kifolyólag. Nyugat-Bácska, Hódság, stb. svábok által elhagyott részeken csoportosítják a magyarokat. Óbecsén, stb. például voltak népbírói tárgyalások és ennek folyamánaképpen tényleg voltak kivégzések is, de csak olyan esetekben, ahol rablás, vagy gyilkolás, vagy az újvidéki eseményekben való részvétel bebizonyosult.” Gavrilovics még hozzátette: „a magyaroknak nagy szerencséje, hogy Tito került hatalomra, különben rettenetes lett volna az újvidéki események miatt való visszahatás és bosszú. A magyaroknak egyáltalában igen jó sorsuk van...”⁶ A levéltári adatok ugyanakkor azt is bizonyítják, hogy a magyar kormány a SZEB-en keresztül számos esetben tiltakozott a jugoszláv kormánynál a fegyverszüneti egyezmény által egyébként kodifikált kiutasítások *embertelen módja* ellen, amelyek sok ún. öslakost is érintettek, illetve a vajdasági németek Magyarországra területére történő illegális áttétele

⁵ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-16/b-1874/1946. 22.d.

⁶ Uo..

miatt.⁷ Kutatásaim során a jugoszláviai németek történetére is sok olyan irat került elő, amelyek főként a Magyarország területére történő *kíméletlen* átdobásukra vonatkozóan tartalmaznak új információkat. Ezekből idéznék fel néhányat. 1945 júniusában például mintegy háromezer embert, főként németeket tettek át Kelebiánál a határon, akiket mintegy 400 fegyveres partizán kísért a határhoz. Parancsnokuk azzal fenyegetőzött, ha a magyarok nem engedik be őket, akkor „*a határ mentén felállítják őket és lelövik.*”⁸ 1946. január 30-án például a nagykanizsai főszolgabíró arról értesítette a belügyminisztériumot, hogy a jugoszlávok 16 nappal azelőtt négyezer németet szállítottak át vagonokban, embertelen körülmények között a magyar határon, az osztrák hatóságok azonban egy részüket nem vették át. Ezek az emberek a murakeresztúri határállomáson rekedtek, „*az áttettek közül mátr csak 1800 ember van, akik nagy számban tifuszos- és vérhasbetegék. További ittmaradásuk országos járvány veszélyével jár.*”⁹ A Nagyszéksós melletti határállomáson 1945. augusztus 2-án felvett hivatalos jegyzőkönyv szerint „*egy kb. 150 főből álló partizán a járőrre géppisztolyt fogott és a híd két oldalán golyószórót és géppuskát helyeztek el. A svábok háta mögött lévő partizánok fegyverrel magyar területre kergették át a 157 főnyi sváb csoportot.*” Amikor a magyar határőr századparancsnok a SZEB parancsa értelmében visszavételüket kérte, a szerb századparancsnok azt válaszolta, „*hogya kell, harc árán is megakadályozza a svábok áttételét, neki nem parancsol az orosz, mert az orosz senki, mert neki csak Tito parancsol, és ha kell, az oroszokat is kiveri a Tisza vonaláig.*” Majd a nyomaték kedvéért még hozzátette: „*ha még sok a beszéd, félórán belül Röszkén lesznek és 2 órán belül Szeged (harc árán) és a Duna-Tisza vonala lesz a határ.*”¹⁰

A trianoni határ megkérdőjelezése, amelyen belül egyébként a fegyverszüneti egyezmény értelmében helyre lehetett állítani a magyar polgári közigazgatást, természetesen a SZEB ellenőrzése mellett, nem csupán az idézett jugoszláv századparancsnok egyéni, meglehetősen harcias véleménye volt. Baranyában, Vas megyében, Mohácson, Baján, tehát gyakorlatilag végig Magyarország trianoni déli határai mentén a jugoszláv partizánok kétségbe vonták a magyar közigazgatás illetékességét. Letenye környékén például jugoszláv fegyveresek „*fegyverrel felszerelve, házról, házra járva gyűjtötték az aláírásokat*” a terület Jugoszláviához csatolása érdekében. A Zala vármegyei alispán egyenesen a honvédelmi miniszterhez fordult segítségért, mert mint 1945. május 11-én kelt levelében írta, napok óta egy 68 fős partizán alakulat „*garázdálkodik*” az olajtelepek körül *naponta fosztogatnak, lovakat fognak ki a kocsikból...*” és a magyar rendőröket „*megkötözve magukkal hurcolták.*”¹¹ Baján, Csikérián, Tompán, Bácsalmáson az orosz katonák fegyverrel tartóztatták fel az „*alkalmatlankodó*” partizánokat, és „*mereven elzárkóztak az elől, hogy a jugoszlávok a trianoni országhatáron belül is tért hódíthassanak*” – olvashatjuk a még Debrecenben székelő Ideiglenes Kormány egyik 1945. januári jelentésében.¹²

A területi követelésekre vonatkozó hivatalos jugoszláv propaganda már közvetlenül Szabadka visszafoglalása után megkezdődött. Az 1944. november 5-én megrendezett szabadkai felszabadítási ünnepség szónokai hitet tettek a Bajai háromszög mellett és Titóhoz intézett táviratukban „*a Bajai háromszög bunyevácainak a közös hazához való ragaszkodását*” is tolmácsolták. Egyúttal annak a reményüknek adtak kifejezést, hogy

⁷ A kiutasítások elleni tiltakozásokra lásd A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 334-335.

⁸ MOL KÜM XIX-J-k-Jugoszlávia-17/d-31.390 -1945. 22.d.

⁹ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-16/d-225/pol.-1946. 22.d.

¹⁰ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jug.-16/f-32.338/pol.-1945. 22. d.

¹¹ MOL KÜM XIX-J-1-k-16/b.-30.013/pol.-1945. 22. d.

¹² MOL KÜM XIX-J-1-n-Gyöngyösi János – 1945. 23. d.

„ellentétben a letűnt bűnös jugoszláv kormányokkal, Titóék nem mulasztják el a bajai háromszöget bekebelezni”.¹³

A bajai háromszögre vonatkozó területi követeléseket Jugoszlávia hivatalos körei hosszú ideig fenyegetően lebegtették, és az újvidéki razzia miatt érzett büntudat mellett minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyéb külpolitikai megfontolások mellett a béke-előkészítés során a magyar kormány Jugoszláviával szemben semmiféle kívánsággal nem lépett fel. A területi követelés kérdése Tito utolsó moszkvai útja során, 1946. május 28-án került le a napirendről. Tito ekkor, a Sztálinnal és Molotov külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokon elsősorban a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti gazdasági, katonai együttműködést és a jugoszláv-albán viszony kérdését vetette fel. Igen öntudatosan sürgette a szovjetek gazdasági segítségét ambiciózus öt éves tervükhöz, és biztosította Sztálint, hogy „a jugoszláv kormánynak nincs szándékában más hatalmak tőkáját beengedni gazdaságába.” Az eddigi ismereteinkhez képest új információkat nyújt a tárgyalásoknak az a része, amikor Tito egyenesen arra kérte a szovjeteket, hogy szovjet-jugoszláv vegyes vállalatok létesüljenek az ásvány - és érckészlet kitermelésére, mert hiányoznak hozzá a szükséges gépek. A tárgyalások végén Tito tájékoztatta Sztálint a magyar-jugoszláv kapcsolatokról is. „Tito elmondta, a jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követelést (a bajai háromszög tekintetében) a Miniszterek Tanácsában.” Egyúttal „elégedettségét fejezte ki”, olvashatjuk a jegyzőkönyvben, hogy alá-írták a jóvátételi egyezményt Magyarországgal. Sztálin ennek kapcsán mintegy helyeslően megjegyezte, „ha Magyarország békés kapcsolatokra törekszik Jugoszláviával, akkor Jugoszláviának támogatnia kell e törekvéseket”, annál is inkább, emlékeztette nem minden célzás nélkül Titót, mert Jugoszláviának „elsősorban a Görögországhoz és Olaszországhoz fűződő kapcsolataiban vannak nehézségei.”¹⁴

Ha válaszolni akarunk arra a jogos, bár korántsem egyszerű kérdésre, hogy a fent említett problémák ellenére Magyarország miért éppen Jugoszláviával alakította ki szomszédjai közül a legjobb viszonyt közvetlenül a háború után, illetve Jugoszlávia miért fogadta, sőt kezdeményezte kissé vállveregetően ugyan, de mégis pozitívan ezt a baráti közeledést, akkor legalább az alábbi tényezőket kell figyelembe vegyük. A magyar koalíciós pártok közül természetesen elsősorban a kommunisták tartották fontosnak a Jugoszláviához történő közeledést, mivel belpolitikai pozícióik erősödésének külső háttérét látták benne. Természetesen a Szovjetunió mellett. Követendőnek, példaértékűnek tartották Jugoszlávia belső rendszerét, egészen odáig menően, hogy például a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára 1946 tavaszán kérte a SZEB jugoszláv delegációját, küldjék meg számukra a jugoszláv hadsereg katonai szabályzatát, mivel az „a magyar hadsereg katonai szabályzatának összeállítására alapul szolgálna.”¹⁵ 1947. október 10 - 15-e között pedig az ÁVH élén hírhedté váló Péter Gábor rendőrtábornagy és Szébenyi Endre belügyi államtitkár vezetésével rendőrküldöttség járt Jugoszláviában, ahol az ottani állambiztonsági intézményeket tanulmányozták.¹⁶ A kapcsolatoknak ezt a belügyi, katonai szálát is érdemes lenne egyszer szisztematikusan feltárni. Annál is inkább, mivel tudjuk, hogy a magyar-jugoszláv barátsági szerződés aláírása után Tito, hazafelé a vonaton, elsősorban a honvédség létszámáról érdeklődött a Szántó Zoltán belgrádi magyar követtel folytatott beszélgetés során, és szemére vetette, hogy Magyarország „messze elmarad a többi

¹³ Uo.

¹⁴ Mezei Géza (szerk.): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945-1949). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 175-178.

¹⁵ MOL KÜM XIX-J-1-k-16/f.-1012/pol.-1946. 22.d. A szabályzatot egyébként nem kapták meg, arra hivatkozva, hogy az éppen most készül.

¹⁶ MOL KÜM XIX-J-4/a.-Belgrád TÜK 85/biz. -1947.

ország mögött” a katonai kiadások terén. Szántó, miután részletesen megmagyarázta ennek külső és belső okait, a kérdésből azt a következtetést vonta le, hogy a jugoszlávok hamarosan fel fogják vetni a hadsereg fejlesztésének kérdését, és javasolta, hogy azt kapcsolják majd össze a jóvátétel elengedésének kérdésével.¹⁷

Magyarország a fegyverszüneti periódusban, lévén korlátozott szuverenitású ország, nem kezdeményezhette hivatalosan a kapcsolatok felvételét egyetlen országgal sem. Megtették ezt helyette más országok, köztük Jugoszlávia. A közeledés tehát korántsem volt egyirányú. A SZEB jugoszláv delegációja már 1945 őszén határozott ígéretet tett a kisgazdapárti Gyöngyösi külügyminiszternek arra, ha Magyarország támogatja Jugoszlávia Triesztre vonatkozó követelését, akkor a jugoszláv kormány Magyarországot egyrészt a béketárgyalásokon, illetve már a békeelőkészítés során „minden olyan kérdésben, amely nem ellenkezik Jugoszlávia érdekeivel”, támogatni fogja. Az alig talpra álló magyar külügyi kormányzat „a közelmúlt szégyenteljes és fájdalmas eseményei” ellenére, ilyen ígéretet senki mástól nem kapott.¹⁸ Úgy tűnik, a jugoszlávok ígérete nem maradt üres szólam. Már 1945 nyarán, amikor Rákosi és Rajk Belgrádban járt, megállapodtak abban, hogy a jugoszláv kormány mérséklően fog hatni Prágára a szlovákiai magyarok durva és embertelen üldözése kapcsán, amit több esetben valóban meg is tett. De utalhatnak Jugoszlávia támogatására Magyarország 1947-es ENSZ felvételének kérdésében is.¹⁹

Úgy tűnik, Belgrádnak sem volt közömbös, hogy északi hátában egy vele rokonszervező, baráti, sőt azonos társadalmi berendezkedésű állam foglal-e helyet, hiszen ily módon nagyobb biztonsággal fordíthatta figyelmét fő külpolitikai célja, a Balkán szupranacionális átalakítása felé. Talán érdemes utalni arra is, hogy a magyar kommunisták egy időben még rokonszenveztek is ezzel a tervvel. A magyarországi kommunista fordulat a hidegháború kibontakozásával a jugoszlávok számára is egyre fontosabbá vált. Jól mutatja ezt, ahogyan a Borba a magyar kommunisták 1947-es választási előretörését üdvözölte. Már a hidegháborús retorika teljes arzenálját bevetve a JKP lapja így fogalmazott: Magyarország a kommunisták megerősödésével már „elég erős ahhoz, hogy ellenálljon ama nyugati körök terveinek, amelyek ma nyíltan támogatják és élesztgetik a fasizmust, hogy ily módon az európai népeket a gyarmatok börtönébe lökjék, mely nagyon is hasonlít a rosszhírű hitleri 'új rend'-hez”²⁰

A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdését a jugoszlávok már 1945 őszén felvetették, amelynek akadályát akkor a Magyarországi délszláv kisebb egyébként általuk szándékosan feketére festett kulturális, oktatási helyzetével, valamint a háborús bűnösök kiadatásának kérdésében elfoglalt „nagyon bürokratikus” magyar állásponttal magyarázták.²¹ Stanoje Simić jugoszláv külügyminiszter 1946. szeptember 25-én Párizsban, az ott folyó béketárgyalások során jegyzékben fordult a magyar kormányhoz, amelyben közölték, hogy tekintettel a vízügyi kérdésekben és a lakosságcsere ügyében létrejött elvi megállapodásra, „hajlandók felvenni a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal”. A kormány nyomban a SZEB - hez fordult, hogy elnyerje a szükséges hozzájárulást a kapcsolatok felvételéhez. Október 4-én Ivan Ivanovics Levuskin, a SZEB őrnagyi rangban lévő vezérkari főnöke, Vlagyimir Petrovics Szviridonov altábornagy, a SZEB ügyvezető alelnöke nevében közölte a külügyminisztériummal, hogy a SZEB - nek „nincs kifogása” a két ország diplomáciai

¹⁷ MOL KÜM XIX-J-1-n-Molnár Erik-1947-39.d. Szántó Zoltán levele Molnár Erikhez, 1947. december 15.

¹⁸ MOL KÜM J-1-n-Gyöngyösi János-1947-25.d. Gyöngyösi beszéde a parlamentben, a külügyi tárca költségvetési vitájában, 1947. március 20.

¹⁹ MOL KÜM J-1-Z-Rejtjeltáviratok 1949-1964. Belgrád. Bejövő. Szántó Zoltán 1947. március 19-ei és szeptember 29-ei távirata.

²⁰ Borba, 1947. szeptember 4. ; MOL KÜM XIX-J-4-a-Belgrád TÜK - 79/biz.- 1947.

²¹ MOL KÜM J-1-k-16/c-32. 728/pol.-1945. 22.d.

kapcsolatainak helyreállítása ellen, így a kérdést a minisztertanács is napirendre tűzhetné.²² Így 1946. október 14-e után, tehát még a magyar békeszerződés aláírása előtt megkezdődhetek a belgrádi magyar követség kialakításnak technikai és politikai előkészítő munkálatai (a korábbi követség épületét a háborúban súlyos bombatalálat érte). A háború utáni első belgrádi követnek a moszkvai emigrációból hazatérő, Rákosi szűkebb köréhez tartozó kommunista Szántó Zoltánt nevezték ki, aki már csak ezért is szívesen látott vendég volt Belgrádban. Megbízó levelét 1947. február 4-én, pár nappal a párizsi békeszerződés aláírása előtt adta át Ivan Ribarnak, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság elnökének.²³

Szántó a büntudat és a győztes fölény dichotómiájára építette fel beszédét. Szólt „a Tito marsall vezetése alatt lefolytatott hősi felszabadító háborúban újjászületett” Jugoszláviáról, és élesen elhatárolódott a „magyar néptől idegen rendszer bűnös politikájától”. De mint hangsúlyozta, „Magyarország újjászületése és a fasiszta reakció elleni harc” lehetővé tette, hogy új alapokra helyezték a két ország kapcsolatait. Ekkor még senki nem sejtette, hogy ezek az új alapok milyen ingoványos talajra épültek.

²² MOL KÜM XIX-J-1-k-1/a.-27845/pol-1946. ; 2591/pol.-1946. ; 2681/pol.-1946. 1.d. Vorosilov marsall mindvégig a magyarországi SZEB elnöke maradt, azonban 1946 februárjában elhagyta az országot, helyettese alelnöki rangban Szviridonov altábornagy lett.

²³ MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-1/a-1.d. Szántó Zoltán 1947. február 4-ei távirata. Magyarország 1945 utáni diplomáciai kapcsolatainak kiépítésére lásd Vida Isván: Magyarország nemzetközi helyzete a második világháborút követő esztendőkből. In.: Magyarország helye a 20. századi Európában. Szerkesztette: Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Pritz Pál. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002. 107-121. Magyarország a fegyverszüneti periódusban 15 országgal vette fel a diplomáciai kapcsolatokat.

Magyarország és Bosznia-Hercegovina kapcsolatai

Varga Imre¹

Előadásomban értelemszerűen a két ország modernkori – azon belül is a független Bosznia-Hercegovina és Magyarország közötti – kapcsolataikról szeretnék beszélni, de óhatatlanul is szólni kell kapcsolataink történelmi dimenziójáról is. E tekintetben meg kell említeni, hogy már Luxemburgi Zsigmond megkísérelte megszerezni a boszniai királyi címet a XV. század elején, majd Mátyás király folytatott védelmi hadműveleteket az előretörő Oszmán Birodalommal szemben Bosznia területén, a magyar királyság vazallusává téve számos észak-boszniai bánságot, vagy fejedelemséget. Hosszú szünet után a XIX. század végén, a Berlini Kongresszus után kerültünk újból kapcsolatba Bosznia-Hercegovinával.

A 40 éves osztrák-magyar fennhatóság idején számos hazánkfia közvetlenül, vagy közvetve vett részt az új birodalmi országrész igazgatásában, fejlesztésében, modernizálásában (Kállay Benjámín, illetve Burján István pénzügyminiszterek, Thallóczy Lajos történész stb.). Nem mellesleg megjegyzendő, hogy ez az időszak ma újból pozitív előjelet kap a hivatalos boszniai megítélésben, és boszniai részről párhuzamot vonnak az „Európához” kötődő akkori - első - modernizációs-integrációs kapcsolódásuk és a mostani folyamatok között. Ide kívánczik még, hogy a XX. század 70-es éveinek végétől, illetve a 80-as években a JSZSZK fennállásának utolsó évtizedeiben közvetlen kapcsolatok, elsősorban gazdasági kapcsolatok alakultak ki a szövetségi állam több tagköztársaságával, így Bosznia-Hercegovinával is. Hadd említsek meg ebből az időszakból egy igen jelentős közös projektet, amely részben B-H (tagköztársaság), illetve Magyarország közreműködésével valósult meg, ez a Ploce-i kikötő kiépítése.

Érdemi kapcsolataink az új állam létrejöttével datálódnak. 1992 áprilisában ismertük el Bosznia-Hercegovinát, és ugyanazon év decemberében létesítettünk nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolatokat vele (nagykövetségünk Zágrábból képviselte Magyarországot). 1996 végén nyitottuk meg nagykövetségünket Szarajevóban (ez a megtiszteltetés engem ért, aki akkor Zágrábban misszióvezető-helyettesként szolgáltam), és 1997 májusa óta van nagykövetségünk az országban (én vagyok a harmadik). A négy évig tartó háború értelemszerűen nem tette lehetővé a kétoldalú kapcsolatok normális, nemhogy dinamikus fejlesztését. Ebben az időszakban együttműködésünk jórészt a menekültek befogadására, a humanitárius segélyek eljuttatására, illetve nemzetközi diplomáciai és általános politikai támogatásra korlátozódott. Valós és érdemi kétoldalú kapcsolatokról, együttműködésről tehát igazából csak a boszniai háborút lezáró Daytoni Békemegállapodás utáni időszakban beszélhetünk.

Az azóta eltelt bő 10 évben ugyanakkor tényleg látványos fejlődést produkáltak kétoldalú kapcsolataink, és különösen 2005 óta, a kormány délkelet-európai stratégiájának elfogadása óta dinamizálódott politikai és gazdasági együttműködésünk. Ebben a bő egy évtizedben került sor a szerződéses kapcsolatok rendezésére, ideértve a valamikori Jugoszláviával aláírt szerződések utódlásának rendezését, valamint új szerződések megalkotását is. Utóbbiak közül 18 van érvényben és több előkészületben.

Annak illusztrálására, hogy a felszintű politikai kapcsolatok valóban elérték a két független ország közötti lehetséges legmagasabb szintet, jelzem, hogy 2005-től kezdve, az idei évet is beleértve, minden évben volt külügyminiszteri, illetve miniszterelnöki találkozó. 2007-ben államközi kapcsolataink történetében először került sor a parlamenti

¹ A Magyar Köztársaság szarajevói nagykövete

elnökök, illetve az államfők találkozóira, és emellett számos tárcaszintű érintkezésre is sor került. 2007-ben létrehoztuk a Kormányközi Vegyesbizottságot, 2008-ban pedig a Gazdasági Vegyesbizottságot.

A két ország, illetve az országainkat lakó népek közötti kapcsolatrendszer az utóbbi években hasznosan egészíti ki az egyes városok, települések közötti öröndetesen szélesedő partnerségi illetve testvértelepülési viszonyrendszer. Ezek közül hadd említsem meg a két főváros idén újból lendületet kapott kapcsolatait, Pécs és Tuzla, Zalaegerszeg és Zenica, Kaposvár és Mosztár, Nagykanizsa és Bihács tavaly és idén aláírt testvérvárosi szerződéseit, illetve az előkészület alatt álló Szeged - Banja Luka partnerséget. Diplomáciai jelenlétünket, gazdasági érdekeinket erősíti, illetve szolgálja a tiszteletbeli konzul által vezetett, idén megnyitott mosztári konzulátusunk, s várjuk az illetékesek döntését, hogy még úgyszintén idén hasonló konstrukcióban Banja Lukában is nyithassunk diplomáciai képviseletet.

Kétoldalú kapcsolatainkon belül a gazdasági kapcsolatok dominálnak. Külkereskedelmi forgalmunk az elmúlt években - a 2006-os átmeneti megtorpanást leszámítva - dinamikusan fejlődött, s 2007-ben túlléptük a 400 millió EUR-s értékhatárt a forgalomban. Míg cca. 5 éve 35:1 arányban voltunk erősebbek partnerünknel, addig 2007-ben Bosznia-Hercegovina feljött a forgalmon belül a 2:1 arányú export-import mutatóra. Áruforgalmunk összetétele alapvetően megfelel érdekeinknek, de nyilvánvalóan azt tovább lehet javítani a minél magasabb feldolgozottságú termékek javára.

Kevésbé lehetünk elégedettek a Boszniába irányuló magyar tőke kivitel tekintetében. Míg a térségbe irányuló magyar tőke kivitel jelentősnek mondható, példának okáért Horvátországban meghaladja a 2 milliárd EUR-t, Montenegróban a 600 m EUR-t, Macedóniában 500 millió EUR körül mozog, illetve dinamikusan nő és máris 100 millió nagyságrendű Szerbiában, addig Bosznia-Hercegovinába mindösszesen mintegy 63 millió EUR-nyi közvetlen magyar beruházás irányult. Az is nagyjából két jelentősebb tételből áll: a MOL/INA konzorcium Energopetrol-akvizíciójából, illetve a Magyar Alumínium Holding privatizációs ügyletéből Jajcában. Hogy mi lehet az oka e nagyságrendi különbségnek a szomszédos országokhoz képest, minden bizonnyal hosszabb elemzést igényelne. Az idő rövidsége miatt itt csak arra szeretnék utalni, hogy Bosznia-Hercegovinában még csak részben mondható befejezettnek a privaticzációs folyamat (elsősorban az RS-ben), a nagy privatizációs ügyletek (telekom, energetika stb.) még előttünk vannak a Föderációban. Másrészt még csak most indulnak be a nagy fejlesztési projektek az energetikai, illetve az infrastrukturális szektorban, az idegenforgalomban és másutt. Nyilvánvaló tény, hogy van egyfajta masszív előítélet is a magyar közvélekedésben, ide értve az üzleti szféra vélekedését is, Bosznia-Hercegovinával szemben, mondván hogy ott még mindig lőnek, az egy bizonytalan terület. Ez a vélekedés egyértelműen a tudatlanságból, vagy finomabban fogalmazva a nem kellő informáltságból fakad. Ezért egyaránt felelősek Bosznia-Hercegovina intézményei, de mi magunk is. Nehéz az előítéletek ellen harcolni, idő kell ahhoz, hogy elterjedjen egy országról, hogy az lakható és élhető, és a viszonyai civilizáltak, és hát valamennyien tudjuk, hogy a rossz hír gyorsabban terjed a jó hírnél.

Mindamellet mi sem cáfolja jobban mindezeket a véleledéseket, mint az a tény, hogy számos, hozzánk mérhető gazdaságú ország nálunk sokkal jelentősebb mértékben van jelen a boszniai befektetésekben, s ezek között hadd említsem meg Ausztriát, amely szinte omnipotens módon a boszniai gazdaság minden szektorában erőteljesen jelen van, Csehországot, Szlovéniát, Horvátországot, sőt mi több, az utóbbi időben már Szerbiát is, amelyek egyenként a már említett magyar FDI-nál jóval nagyobb értékben fektettek be Bosznia gazdaságának egyes szektoraiba. Ennek ellenére azt mondom, hogy még így sem maradtunk le mindenről, bőven van még lehetőség egy stratégiaileg átgondoltabb,

hatékonyabb és irányítottabb gazdaságdiplomáciai fellépés esetén. Ezt felismerve jött létre az elmúlt hónapokban számos konkrét akció, amelyektől pozitív eredményeket várunk.

A magyar gazdasági szereplők számára ígéretes terület lehet a jövőbeni beruházások szempontjából az energetikai szektor (hőerőművek felújítása, újak építése, vízerőművek felújítása és építése), az infrastrukturális szektor (gyorsforgalmi, főközlekedési, illetve helyi szintű közutak felújítása és építése, valamint a vasúti hálózat rekonstrukciója, az egész szektoron belül kiemelten a páneurópai 5/C közlekedési folyosó fejlesztése), az idegenforgalom (részvétel meglévő téli, illetve gyógyturisztikai kapacitások rekonstrukciójában és fejlesztésében, a falusi turizmus fejlesztése, vagy a jelenleg még teljesen elhanyagolt állapotban lévő tengerparti turizmus infrastruktúrájának fejlesztése).

Az előbbieken említett területeken folyó, illetve tervezett közvetlen együttműködésünk szoros összefüggésben van azzal az általános politikai diplomáciai támogatással, amelyet Magyarország, úgyis, mint az Európai Unió és a NATO tagállama, nyújt Bosznia-Hercegovina számára annak érdekében, hogy minél hatékonyabban, gyorsabban, fájdalommentesebben abszolválhassák az euro-atlanti integrációs folyamatból adódó házi feladataikat. Bosznia-Hercegovina számára ugyanis ez az integrációs folyamat egyáltalán nem könnyű. Részben az ország rendkívül bonyolult, szétszabdalt belső struktúrája, a gyenge központi hatalmi kompetenciák, valamint a nemzeti keretekben tevékenykedő politikai elitek közötti viták és szembenállás miatt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy kisebb fajta csoda, hogy az említett problémák, a terhes múlt ellenére Bosznia-Hercegovina egyáltalán eljutott oda, ahol jelenleg van az integrációs folyamatban.

Ami az atlanti, azaz NATO-integrációt illeti, az elmúlt két évben rendkívül gyors haladást produkált az ország, hiszen csak 2006 végén vették fel a Béképartnerségi Együttműködésbe, s idén tavasszal már meghívást kapott az Intenzív Párbeszéd nevű programba. Az ország politikai vezetése egyértelműen akarja a NATO integrációt, ideértve a szerbeket is. Azt kell megállapítanunk, hogy az országnak jó kilátásai vannak arra, hogy belátható időn belül meghívást kapjon a NATO-ba.

Ami az európai uniós integrációt illeti, a helyzet sokkal bonyolultabb és ellentmondásosabb. Egyrészt a „Nép” a releváns felmérések szerint 80%-ban támogatja az EU-integrációt. Úgyszintén minden releváns politikai erő szóban támogatja és akarja a csatlakozást az Unióhoz. Másrészt, a belső problémák és megosztottság miatt azonban a gyakorlatban már eddig is csak igen erőteljes külső nyomásra, nem egyszer kényszerítésre, illetve zsarolás eredményeként sikerült az országot tovább lökdösnie az EU-integráció útján. Bosznia-Hercegovina utolsóként parafálta a Stabilizációs és Társulási Megállapodást, és úgyszintén a térség országai közül utolsóként írta alá a szerződést. Az idén július 1-jén hatályba lépett STM-Interim Megállapodás eddigi végrehajtása ugyan nagyobb zökkenőktől mentesen halad, de a további kilátások meglehetősen borúlátóak. Ahhoz, hogy az STM végrehajtása a ratifikációs folyamat lezárultával, valamikor a jövő év második felében elindulhasson, olyan intézményi és hatásköri változásokra, olyan új megoldásokra, közöttük új központi kompetenciák létesítésére volna szükség, amelyekhez pillanatnyilag nem igazán látszik a politikai konszenzus megléte.

Magyarország erejéhez és lehetőségeihez mérten, egyértelmű nemzeti érdekeiből kiindulva támogatja és segíti Bosznia-Hercegovina integrációs erőfeszítéseit. A 2005-ben elindított Budapest Fórum keretében elsősorban a bel- és igazságügyi kérdésekre, illetve területre koncentrálnak. Ennek eredményeként az elmúlt egy-két évben két twinning projekt vezetésére kaptunk felkérést. Úgyszintén aktívan kívánjuk támogatni az EU által átadott vízumliberalizációs útitervben megfogalmazott feltételek teljesítését, és ennek érdekében intézményes együttműködést tervezünk a két külügyi és konzuli szolgálat

között. Mindezt mintegy megfejele az a tervezett kormányközi együttműködési dokumentum, amely tételesen meghatározza, hogy milyen területeken, milyen formában, milyen eszközökkel fogja segíteni a magyar központi adminisztráció a szarajevói adminisztrációt az intézményépítés, a technológiai fejlesztés, valamint a képzés területén.

Összességében elmondhatjuk, hogy nekünk egyáltalán nem mindegy, hogy Bosznia-Hercegovina a térség többi országaival együtt (ide nem értve most Horvátországot, amelynek csatlakozási perspektívája egyértelmű), vagy azoktól leszakadva csatlakozik akár a NATO-hoz, akár az EU-hoz. Látnunk kell ugyanis, hogy Horvátország és Szerbia közé ékelődve Bosznia-Hercegovina nem kezelhető elkülönítetten. A három ország képletesen szólva közlekedő edényként funkcionál, s a zágrábi, illetve belgrádi mozgások, történések azon mód lecsapódnak, megmutatkoznak Boszniában, és vice versa: minden Bosznia-Hercegovinán belüli turbulencia hatással van a horvát, illetve a szerb belpolitikára is.

Szólni szeretnék még az országaink, népeink közötti szellemi kapcsolatokról is, mert bár azok jelenleg igen alacsony szintűek, mondhatni esetiek, személyes kapcsolatokhoz kötöttek, de ugyanakkor megkerülhetetlenek és végső soron meghatározóak is. A szellemi kapcsolatokat a legáltalánosabb értelemben értem, de hogy konkrétan is megfogalmazzam, igen alacsony szintűek a kulturális, tudományos és oktatási kapcsolatok a két ország vonatkozó intézményei között. Nem mondhatjuk azt, hogy nem történt semmi, mert igenis történt: magyar művészek, illetve művészeti csoportok folyamatosan jelen voltak és vannak a különböző bosznia-hercegovinai nemzetközi fesztiválokon (az 1984-es Téli Olimpia hagyományait ápoló, valamint színházi, film stb. fesztiválok), de ezek alapvetően meghívásos, illetve kommerciális alapon történtek. Nagykövetségünknek igen szerény lehetőségei voltak és vannak arra nézvést, hogy élénk kulturális diplomáciát folytasson, de ennek ellenére sikerült néhány szerényebb kiállítás keretében bemutatni a magyar kultúra és tudomány hagyományait, értékeit. E tekintetben és miután friss tapasztalatról van szó, hadd említsem meg a tegnapi, tegnapelőtti Szarajevóban lezajlott akadémiai közti tudományos konferenciát Thallóczy Lajos történészről, K. és K. pénzügyminisztériumi tisztviselőről, illetve politikusról, aki a XIX. század végén jelentős mértékben járult hozzá a boszniai történelmi múlt feltáráshoz, megismeréséhez, valamint az ország fejlesztéséhez.

Talán az idei év fordulatot hoz ezen a téren, amennyiben - ahogy azt előzetesen terveztük - összel elindulnak a tárgyalások az egyébként több éve aláírt Oktatási, Tudományos és Kulturális Egyezmény alapján az oktatási és kulturális munkatervekről, amelyek kijelölhetik, és reményeim szerint ki is fogják jelölni a jövőre nézve a vonatkozó intézmények közötti közvetlen együttműködés formáit, kereteit, tartalmát. Úgy gondolom, hogy Magyarország a térségben igenis jelentős kulturális, tudományos, valamint oktatási tényező, és megítélésem szerint a jelenleginél sokkal tudatosabban és főként hatékonyabban kellene élnünk azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a térséghez képest mindenképpen fejlettebb magyar intézményrendszer nyújthat. Külön is hadd szóljak arról a ma még csak elméleti lehetőségéről, hogy - a jövőbe tekintve - magyar állami ösztöndíjak adományozásával olyan barátokat, híveket szerezhethetnénk, akikkel a későbbiekben már könnyebb lenne megértetnünk magunkat. Ne feledjük, hogy Budapest ma is igazodási pont, és nemcsak Bosznia-Hercegovinában, hanem az egész térségben. Bármilyen furcsának hangozhat ebben a körben, felnéznek ránk, az ország, illetve Budapest kulturális, szellemi teljesítményére, és ezt a potenciált még egyáltalán nem használtuk ki.

Miután Pécssett vagyunk, mindenképpen szólni szeretnék arról, hogy a Pécs EKF-2010 projekt - feltéve és megengedve, hogy a konkrét végrehajtás során is még magában fogja foglalni a Balkánra való nyitás koncepcióját - kiváló lehetőséget biztosít számunkra, hogy erősítsük kapcsolatainkat a kultúra, hangsúlyozom: a legszélesebben

értett kultúra terén Bosznia-Hercegovina népeivel és kultúráival. Ennek érdekében részünkről mindent meg fogunk tenni, hogy az államközi együttműködésnek keretet adó egyetértési nyilatkozat mellett Pécs városa a már Szarajevóval és Tuzlával megkötött közvetlen együttműködési szerződéseken túl, kitágítsa a horizontot Banja Luka és Mosztár irányába is. Ha mindez megvalósul, akkor valóban elmondhatjuk, hogy tettünk valami fontosat az országaink és népeink közötti szellemi érintkezés és közeledés erősítésének érdekében.

A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz

*Suba János*¹

Amióta az államok kialakultak – tértől és időtől függetlenül – mindig valamilyen határőrizetet valósítottak meg. Most, abban az évben, amikor a határőrség megszűnt, feladatait átvette a rendőrség, nem hasztalan visszatekinteni az elmúlt időkre. Ez az időszak nagyon izgalmas a magyar határőrizet szempontjából. Ugyanis a dualizmus korában, a két világháború között és a kommunista diktatúrában Magyarország más-más határőrizeti modelleket testesített meg.²

A határőrizet felépítését és így tevékenységét az adott állam belpolitikai helyzete, és ezzel összefüggésben a szomszédos államokkal való viszonya, és a korszak technikai szintje határozza meg. Mindig az adott állam belpolitikai viszonyai a legfontosabbak.

Az egyes modelleket következő szempontok alapján tudjuk összehasonlítani: a határőrizeti feladatoknak az aktuális jogrendszerben való elhelyezése, a határőrizeti tevékenységet megvalósító szervezetek jellegét és viszonyukat az állam más alrendszereihez, a határőrizetben tevékenykedők létszámát és feladatuk jellege, a határforgalom nagysága és jellege, a határőrizeti tevékenység ellátásához igénybe vett terület kiterjedése. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a teljes összehasonlításra nem vállalkozhat.

1. A dualizmus korszaka

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszakban Európa-szerte a határőrizet liberális gyakorlata valósult meg. Európában ismeretlen volt a vízum fogalma, hiszen csak az Orosz- és az Oszmán-birodalomba való beutazáshoz volt szükség vízumra. Európa legtöbb országába útlevél nélkül lehetett utazni (SUBA J. 2001a). 1903. VI. törvény kimondta, hogy az ország határainak átlépéséhez nem kell útlevél. Az útlevélkötelezettség kialakítását a kölcsönösség elve alapján az érintett országok tekintetében, illetve a rendkívüli helyzetek kapcsán a kormányzatra bízta. Az útlevelet e jog korlátozásához kapcsolódó adminisztratív következménynek tekintették.

A határőrizetben az alapvető változását a haditechnika és a hadművészet terén bekövetkezett változások idézték elő. A tömeghadseregek kiépítésével, technikai fejlődésével a strukturális és diszlokációs követelmények megváltoztak. Így a hadsereg határőrizeti feladata már nem felelt meg a követelményeknek. Béke időszakban a korszerű haderő felvonultatása a határon értelmetlené vált, mert nem tudta hatékonyan ellátni a határőrizet feladatait. Így a Magyarországon illetve a Monarchiában, Nyugat-Európa országaihoz hasonlóan a határőrizetet nem a haderő valósította meg. A haderőnek nem voltak határőrizeti feladatai sem békében, sem háborúban. Természetesen a kivételes hatalom időszakára vonatkozóan összehangolták a határőrizetet megvalósító rendvédelmi testületek és a határvédelmet kivitelező hadsereg tevékenységét. Azonban – a hadművelési területek kivételével – a Magyar Királyságban a határőrizeti szervek a háború során sem kerültek a haderő alárendeltségébe (PARÁDI J. 1985).

¹ Alezredes, Térképtárvezető HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtár

² A magyar határőrizet történetével is foglalkozó Szemere Bertalan magyar rendvédelemtörténeti tudományos társaság - mint alkotó műhely - éves konferenciáin és szakosztályainak előadásain sokszor szerepel határőrizet és határforgalom természetesen más szempontból. Lásd a Rendvédelemtörténeti füzetek számaiban Parádi József, Keserű István, Gáspár László, Nagy György, Nagy József, publikációit.

A határőrizet antimilitáns tevékenység volt, ezért ezt a feladatot végrehajtó szervezetek a belügyi és más nem katonai tárcák alárendeltségébe tartoztak. A dualizmus korabeli magyar határőrizet szervezetei voltak: a Magyar Királyi Határrendőrség (451 fő); a Magyar Királyi Csendőrségen belül fegyvernemi jelleggel működő határszéli csendőrség (1052 fő); a Magyar Királyi Pénzügyőrség határszéli szakaszai (500 fő); a vámhivatalok (251 fő); a vesztegintézetek (39 fő); a határmenti erdészeti hatóságok (350-450 fő); a határátkelőhelyek humán orvosi állomásai (72 fő); révhivatalok (60-70 fő) (PARÁDI J. 1995).

Az I. Világháború előtt összességében 2775-2885 fő látott el határőrizeti szolgálatot valamely testület tagjaként. Az érintett testületek a határőrizeti feladatkör azon résztevékenységét látták el, amely az alaptevékenységükkel összefüggött. E szervezetek a magyar közigazgatás szerves részét képezték. A dualizmuskori politikai vezetés a határőrizetnek nem tulajdonított akkora jelentőséget, hogy a végrehajtását önálló szervezetben egyesítse.

Az 1905-ben felállított határrendőrség új állomást jelentetett a dualista Magyarország határőrizetének fejlődésében. A kiegyezést követően az első szervezet volt, melyet – az ország teljes határszakaszára kiterjedően – határőrizeti cézzal állítottak fel. A határrendőrség, azonban fennállása idején nem volt képes a teljes határőrizetet önerőből végrehajtani. A határrendőrség a határőrizetet irányította, végrehajtani azonban csak a határforgalom ellenőrzését tudta és a határőrizettel kapcsolatos nyomozati munkát végezte.

A zöld határőrizet gerincét ellátó határszéli csendőrség és határmenti pénzügyőr szakaszok a határ menti néhány km-es mélységben – amely a terep jellegétől függően 5 és 20 km között mozgott – látták el a feladatukat. Az úgynevezett zöld határőrizet két lépcsős volt, az egyik lépcsőt a pénzügyőrség, a másik lépcsőt a csendőrség adta. Mindkét lépcsőn belül – a határsértők valószínűsíthető mozgási irányában – több vonalas járőrözést biztosítottak a határmenti pénzügyőr szakaszok, illetve csendőrőrök. A csendőr- és a pénzügyőr járőröknek egymással látó és hallótávolságban kellett mozogniuk. A kishatárforgalmat a határszéli csendőrség felügyelte (PARÁDI J. 1985).

A dualizmus időszakában a határőrizettel kapcsolatos legfontosabb feladatokat törvényekben szabályozták. Nem a határőrizet állt a jogszabályi rendezések középpontjában, hanem azok a témák, amelyek a jogosultságokból fakadtak, mint a kivándorlás, a külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatása, stb. A határőrizet csupán e jogosultságok kezelésének tekintették, természetesen megfelelő jogszabályi korlátok között. Az alacsonyabb és a magasabb jogszabályok a határok átlépésének a könnyítésére irányultak. A nem szabályszerű határátlépést nem tekintették súlyos bűncselekménynek, csupán pénzbírsággal sújtották. Korlátozták azoknak a számát, akik a határforgalomban nem, vagy csak külön engedéllyel vehették részt. (pl.: kiskorúak és gyámság alatt állók, kötelező katonai szolgálatukat ellátók, jogerősen szabadságvesztésre ítélték, stb.) Akiknek a külföldre utazáshoz mégis útlevélre volt szüksége, azoknak az utiokmányokhoz jutását igyekeztek megkönnyíteni. Az útlevél kiállítására jogosult hatóságok száma széles körű volt. E hatóságok nem is tagadhatták meg az útlevélkérelmeket, amelyeket egyébként indokolni sem kellett, kivéve a már említett okokat (BENCSIK P. 2003). Az általános alapelv volt, a jogosulatlanok kiszűrése. A határon történő átlépésének a megakadályozása nem nehezíthette meg a véletlen személyek utazását, határátlépését. Ezt az alapelvet a határforgalom ellenőrzését, a zöld határ őrizetét és a határrend betartását szabályozó alacsonyabb rendű jogszabályokban is igyekeztek érvényre juttatni.

A határmenti településeken lakó hivatalos személyek és házuk népe utiokmány nélkül is átmehetett a határ túloldalán elhelyezkedő szomszédos településre. A határmenti lakosok számára kedvezményes határátlépési lehetőségeket biztosítottak. Innen

származik a kishatárforgalom megnevezése. A kishatárforgalmi utiokmánnyal a túloldaltól érkezők a határ mindkét oldalán 40 km-es sávban mozoghattak. Kishatárforgalmi utiokmányt azok számára is kiállítottak, akik ugyan nem a határ mentén laktak, de a határ túloldalán elintézni való ügyük akadt. A határ túloldalán földbirtokkal rendelkezők pedig szerszámaik és terményük után vámot nem fizettek, földjeiket a legrövidebb úton közelíthették meg, sőt amennyiben birtokukat az államhatár átszelte vagy azzal érintkezett a saját földjükön bármikor átlépheték a határt (SUBA J 2005a). A lakosság többsége - mivel a jogszabályok az érdekeit védték- jogkövető magatartást tanúsított.

A korabeli magyar határőrizetet hasonlóan napjaink Európai Uniójához csupán a Magyar Királyságnak az Osztrák-Magyar Monarchia határaival megegyező szakaszán kellett megvalósítani. A Magyar Királyság és az Osztrák Császárság között a határok nyitottak voltak. A két társország közötti határvonalat – úgy, mint az Európai Unió tagországainak a schengeni egyezmény által szabályozott belső határvonalainak átjárhatósága tekintetében –bárhol átlépheték a két állam polgárai ellenőrzés nélkül. A Monarchia Osztrák Császárság határaival egybe eső szakaszát az osztrák örökös tartományok szervezetei őrizték. A császárság határőrizeti tevékenységének döntő elemét ugyancsak a rendőrség és a csendőrség képezte.

A déli határszakasz kiemelt jelentőségű volt a felmerülő kulturális, vallási etnikai problémák miatt (CSÜLLÖG G. 2007). A határőrizeti tevékenység a román-magyar és a szerb-magyar határszakaszon a határ menti néhány km-es sávban valósult meg. A hágók és a folyami átkelőhelyek szakaszain végeztek rendszeres tevékenységet, ahol valószínűsíthető volt a határsértők mozgása. E térségek általában ritkán lakottak, a kevésbé megművelt területek voltak. Nem volt érvényben mozgáskorlátozás, a földek művelését sem korlátozták.

A dualizmus kori magyar határőrizetet a liberalizmus és a racionalizmus jellemezte, amely takarékos és hatékony volt. Össze tudta egyeztetni a birodalmi (Osztrák-Magyar Monarchia) és a hazai (Magyar Királyság) érdekeit. A kormányzat érdeke az volt, hogy a határon szűrjék meg a nemkívánatos forgalmat, ugyanakkor a lakosság széles rétegeinek az utazását ne korlátozzák. A dualizmus alatt kialakult kishatárforgalom megteremtésével olyan precedens teremtettek, amely később teljesebben ki és felszámolni is csak ideiglenesen sikerült. Ennek az volt az oka, hogy lokális gazdasági és etnikai érdekeket érvényesített, szemben a központi elvárásokkal.

2. A két világháború közötti Magyar Királyság időszaka

Az I. világháború nyomán Európa-szerte alapvetően megváltozott a határátlépések jellege. A jogi szabályozás megváltozott. A kölcsönösség elve alapján a kormány kénytelen volt az útlevél-kötelezettséget általánossá tenni. Általánossá vált az útlevél, sőt sok esetben a vízumkötelezettség is. Az útlevélkiadás bürokratikussá vált. Beszűkült az útlevelek területi és időbeli hatálya (BENCsik P. 2003). A határok átjárhatósága a mérséklődött az utódállamokban fellángoló sovinizmus miatt. A vonatkozó magyar törvények nem változtak. Az 1939. évi honvédelmi törvény csak a határőrizet honvédelmi vonatkozásait szabályozta (SUBA J. 2005b.)

A Trianoni békediktátum után új helyzet állt elő a magyar határőrizetben, egyrészt a magyarság saját magával vált határossá, a határ túlsó oldalán is magyarok voltak, másrészt szerves gazdasági tereket és rokoni kapcsolatokat vágott ketté az új határ. Ennek az abszurd helyzet kezelésére nyújtott lehetőséget a kishatárforgalom. A magyar kormányok arra törekedtek, hogy a szomszédos országokkal szerződéseikben rögzítsék a kishatárforgalom szabályait. Igyekeztek egységes elveket követni és rendet kialakítani, melyet alapvetően sikerült is megvalósítani, bár az eltéréseket nem sikerült teljes

mértékben kiiktatni. Összességében sikerült olyan helyzetet kialakítani, amely enyhítette a trianoni békediktátum káros hatásait a határ mentén. (SUBA J. 2005a, 2001b). Ez bürokratikusabb volt, mint az I. Világháború előtti és kiterjedése is kisebb volt, csupán a határvonaltól számított 5-20 km széles sávra terjedt ki. Feladatát mégis betöltötte, lehetővé tette, hogy a birtokosok ne szakadjanak el birtokuktól, a rokoni kapcsolatok fenntarthatók legyenek, a megtermelt javak eljussanak a piacra (SUBA J. 2005a).

A két világháború közötti időszakban módosult a határőrizetnek a haderőhöz fűződő kapcsolata, amelyet az ország megváltozott helyzete befolyásolt. Az önállóvá vált ország határőrizeti szervei lényegében kettős feladatot láttak el. Egyrészt – legális feladatként – megvalósították az államhatár őrizetét, ennek részeként a zöld határőrizetet és a határrend betartatását, valamint a távolsági- és a kishatárforgalom ellenőrzését. Másrészt – rejtett feladatként – a szervezetük álcájában katonai erőket rejtettek el a határ mentén. E katonai erők feladatát alkotta az ellenséges támadás első csapásainak a felfogása és az ellenséges előrenyomulás lassítása a honvédség fő erőinek megérkezéséig. E célból a magyar haderő 1/3-a, minden harmadik gyalog ezred a határőrizeti szervek (Magyar Királyi Vámőrség, majd Magyar Királyi Határőrség) fedésében tevékenykedett. (SUBA J. 2007a).

A magyar határőrizeti szervek működési területét a határöv volt, amely két részből állt, a határsávból és a határkerületből. A határsáv az államhatár mentén húzódó 500, majd 100 méter széles területsávot jelentett. E sávba a határőrizeti szervek állományán kívül mindenki csak engedéllyel léphetett be. A határsáv azonban a határt őrző szervezeteknek nem a teljes működési területét képezte. A határsáv mögött, az ország belseje felé eső területen helyezkedett el a határkerület. A határkerületnek az ország belseje felé eső vonala képezte a határöv belső végét. A határkerületben a határőrizeti szervezetek (Vámőrség, Határőrség, majd Határvadászok) más a társ rendvédelmi szervezetek határmenti alakulataival közösen láttak el határőrizeti szolgálatot (SUBA J. 2006a). A határöv az ország teljes szakaszára kiterjedt, keskenyebb és ellenőrizhetőbbé alakult a dualizmuskor elődénél (SUBA J. 2001b).

A magyar határőrizetben 1921 és 1932 között – a Vámőrség működésének idején – összesen 9 213 fő vett részt. A határőrizetben részt vevő szervezetek voltak: a Vámőrség (4 040fő); az Államrendőrség (1 640fő); a Csendőrség (2 108fő); a Pénzügyőrség (825fő); a vámhivatalok (600 fő). 1932-től a Vámőrséget a Határőrség váltotta fel 7 314 fővel, így a magyar határőrizetben részt vevők száma 1932-től 1938-ig 12 487 fő volt (PARÁDI 1995).

A körülményekből fakadóan a magyar határőrizet militarizálódott. Végül 1938-tól honvéd határvadász elnevezéssel a nem határvédelmi erőket is beolvasztották a haderőbe. Ezzel viszont a Magyar Királyi Honvédség feladatától rendszeridegen tevékenységet ellátó szervezet is a véderő részévé vált.

A határvadászok határszolgálatos része, akik a határőrizeti feladatokat ellátták, 9 475 főt tett ki. A terület-visszacsatolások nyomán a magyar állam határait 14 048 fő őrizte, ha csak a határőr-határvadász létszámnövekedést vesszük figyelembe. A visszacsatolások nyomán megnőtt államhatárokon azonban a határőrizetben résztvevő társszervezetek is nagyobb létszámmal vettek részt. Ebből fakadóan a terület-visszacsatolások után 22 628 fő vett részt a magyar határőrizetben (PARÁDI J. 1995).

A határőrzet fokozottabban ellenőrzött terület volt. A határövre vonatkozó speciális - korábban ismeretlen – rendeleteket hoztak, amelyek megnehezítették a kérdéses területen lakók életét (Pl.: a csempészárúk forgalmazásának korlátozása, vámjövédéki felügyelet alá helyezés, stb.). A kishatárforgalmi lehetőségek kiszélesítése: határutak használata, túloltdali közszolgáltatások igénybevételek lehetősége, stb. elviselhetőbbé tette a rokoni és gazdasági szálak határvonal általi elvágását (SUBA J. 2005a, 2001b).

1939-ig sem a határőrizeti, sem a határvédelmi erők tevékenységét nem jellemezte a határmenti térségek természeti környezetében való beavatkozás. Azonban a szomszédos

kisantant államok Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia védelmi vonalat épített ki a határain (SUBA J. 2005c).

3. 1945 – 1989 határőrizet szocialista szakasza

1945-1949 közötti időszak önálló szakasznak tekinthető, ugyanis az előző időszak igen sok vonását magán viselte, és jelentős változásokon ment át. Ez az átmeneti időszakban a határőrséget - mint a honvédelmi struktúra részét - ütőképes, megbízható katonai erővé kellett tenni, minden mást ennek rendelték alá. 1946. március 11-i HM rendelet alapján 14 nap alatt határportyázó századok számát 27-ről 50-re emelték, 14 határvadász zászlóaljba szervezve. Így a 6588 fős határőrség, amely a 13 500 fős honvédség közel felét tette ki, a baloldal hatalmi harcának erős fegyverévé vált (GÁSPÁR L. 2005).

A határforgalom 1945. második felére megindult, ekkor válik szét a határőrizet és határforgalom ellenőrzésére. A határvadászok mellett megjelent egy másik határőrizeti szervezet is, a határrendőrség, amely a rendvédelem rendszerébe tartozott. 1946 januárjáig - a határrendőrség teljes megszervezéséig - a határvadász alegységek is folytattak utas- és áruforgalom ellenőrzést. A határőrség nagy átfogó razziákon keresztül megeremtette a határvidék közbiztonságát, visszaszorította a csempészt és megerősítette a lakossággal való kapcsolatot (KESERŰ I. 1985).

1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség a belügyi tárca szervezetében és a rendőrség többi részétől elkülönülten jött létre, tehát a m. kir. határrendőrséghez hasonlóan, a rendvédelem részét képezte. Még a határrendészeti kapitányságok felállítása a monarchia határrendőrségét idézte. A két szervezet közötti közös vonás csupán a határőrizeti feladatok ellátása volt. A határőr csapatok határőrizeti és kishatárforgalom ellenőrzési feladatokat láttak el, addig a határrendőrök elsősorban a távolsági határforgalom ellenőrzését végezték és csak kisebb mértékben kapcsolódtak be az egyéb határőrizeti feladatok teljesítésébe. Így a két szervezet között bizonyos mértékű rivalizálás volt, amelyet a határrendőr szervezet megszűnése folytán szűnt meg. Ez a kettősség azt mutatta, hogy a polgári magyar állam természetes fejlődése során kialakult határőrizeti megoldás (rendészeti testület) nem bizonyult zsákutcának, az még mindig tovább él, csupán még nem adottak a visszaalakulás feltételei, másrészt előrevetette a határőrizeti fejlődés további tendenciáját (PARÁDI J. 2005).

Az ötvenes években a szovjet érdekszférába tartozó magyar kommunista vezetés biztonságpolitikájára a feszült kül- és belpolitikai helyzet hatására a katonai-, védelmi jellegű feladatok, elvárások voltak a meghatározóak. A Határőrség tevékenységét a fegyveres erők részeként, katonai jelleggel, közvetlen pártirányítással végezte. Az ország nyugati és déli államhatára mentén elsődleges feladattá vált a szovjet tömb határvonalának hermetikus lezárása. A politikai céloknak, a szovjet és koalíciós érdekeknek teljesen alárendelve alakították ki a határőrizet rendszerét, súlyozták az erőket, eszközöket az akkori "ellenségkép"-nek megfelelően a nyugati és déli határokra. A hadművelési elképzelés alapján kidolgozott tervekben fontos szerep jutott a magyar-jugoszláv határszakasz megerősítésének, műszaki biztosításának, illetve később a határszakaszon kiépített erődépítési vonalnak.

Elsőnek az ország déli határának műszaki biztosítása, drótkadályokkal való lezárása történt meg. Ez a műszaki akadály egy- és kétsoros drótkerítésből állt. 1949 nyaráig 227,5 kilométer kettős drótkerítést és 194,55 kilométer egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később kiegészítették aknazárral. 1949-ben a 2 millió aknából álló aknamezőket a drótkadályok közé telepítették. 1955 végéig folyamatos volt a határzárak kiegészítése, átépítése, és az aknásítás és az aknasűrűség növelése (SUBA J. 2005d).

A veszélyesebb iránynak ítélt nyugati és déli határszakaszok őrszeinek létszámát felemelték 33fősre. Ezen őrsök határszakasza kisebb, létszáma viszont közel kétszerese volt a más viszonylatú őrsökének. Ez számottevő erőösszpontosítást eredményezett. Ekkor az átcsoportosított erőkből egy teljes zászlóalj-parancsnokságot, 5 új határvadász századparancsnokságot, valamint 36 őrsöt állítottak fel, a belső átcsoportosítások mellett. Emellett a már meglévő 5 déli viszonylatú zászlóalj parancsnokság közvetlen alárendeltségében egy-egy 22 fős tartalék őrsöt állítottak fel, amelyek nem volt saját őrizendő határszakaszuk, és még működési területük sem. A zászlóaljparancsnok a határőrizeti helyzet függvényében alkalmazta őket. A főerőkifejtés délre való áthelyezése olyan mértékű volt, hogy 1949 végén már a zászlóaljknál lévő állomány 50 %-a déli, 20 %-a nyugati és 30 %-a az összes többi viszonylatban teljesítette feladatát. Így a jugoszláv határ mentén három, nyugaton két lépcsős határőrizeti rendszer alakult ki, ami az adott időszak vezetési, technikai, stb. viszonyai közepette meglehetősen jó hatékonysággal működött (GÁSPÁR L 2005).

1949 decemberében a határőrség – amely mindig is a kommunista párt befolyása alatt volt – kivált a honvédség kötelékéből és az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe került. A határőrségnek a totális államvédelmi rendszerbe illesztése váratlanul, előkészítés nélkül és rövid idő alatt 1949. utolsó két hetében ment végbe. 1951 végére kialakult az a határőrizeti szervezet, amely lényegében a szovjet határőrség szervezetének másolata volt. E szerint a határőrség az államvédelmi szervezetbe illeszkedett, országos parancsnokságra (és ennek közvetlenjeire), továbbá határőr kerületekre, még tovább zászlóaljakra, majd őrsökre és forgalomellenőrző pontokra tagozódott. 1951. február 1-jével a határőrség átvette a volt határrendőrség feladatának, állományának és eszközeinek nagy részét. Az ekkor kialakított szervezeti struktúra kisebb-nagyobb változtatásokkal lényegében az 1980-as évek végéig fennmaradt.

A szervezet további új vonásai voltak a déli és nyugati viszonylatban felállított határ menti felderítő szolgálatok és a műszaki zárrendszert kiszolgáló műszaki alegységek. A tartalékokat tovább erősítették, a déli és nyugati kerületek már tartalék századokat kaptak, sőt délen még a zászlóaljak tartaléka is század erejű volt. Tekintettel a háborús konfliktus feltételezett veszélyére, a déli kerületeket tartalék századaiban, a lövészsakaszok mellé géppuskás és aknavető-szakaszokat is szerveztek. Az őrsök 60, 50, 40 illetve 25 fős szervezetűek voltak. Délen az összes őrs 60 fős volt, de ezeket gyakorta még meg is erősítették. A határőrizet megnövekedett jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, mint létszámviszonyainak alakulása. Míg 1945-ben 5000 főre tervezték szervezetét, 1949 végén létszáma 13 000 fő volt, 1950-től a határőrség állománya 17 577 főt számlált, de 1952 végén már a 18 000-et is meghaladta. Ebből 1951 és 1955 között 6400 fő teljesített szolgálatot a déli határon (GÁSPÁR L. 2005).

1950-ben létrehozták a határsáv intézményét. A határsávba hat megye 15 járása került, mintegy 310 településsel. Kiterjedése kb. 9000 km² volt, ez mintegy 290.000 állampolgárt érintett. A határsávban csak erre a célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A határvonalon nem hogy átjutni nem lehetett, de meg sem lehetett közelíteni. A határsértést elkövetőkkel, vagy megkísérlőkkel szemben a határőr járőrt széleskörű fegyverhasználati jog illette meg, mely jogok csak a nyolcvanas évek végére csökkentek a minimálisra.

A legveszélyesebbnek ítélt 2446 személyt, családjukkal együtt kitelepítették Elkerülőndő, hogy egy jugoszláv konfliktus esetén, a térség hadműveleti területté válásakor ebből az övezetből a katonai információk szűrődhessenek ki, illetve szabotázsakciók történhessenek (SUBA J. 2007b).

Következő lépésként került sor a Déli védelmi rendszer kiépítésére. Ez a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság határan mintegy 600 km-es szakaszon 100-160 km mélységben tábori típusú és állandó védelmi építmények

készítését jelentette. Körmentől – Nagylakig készítették el. Kiépítését súllyal a Duna – Tisza közén és a Lenti – Nagykanizsa irányban hajtották végre. A védelmi rendszer részei voltak: az előtér, három védőöv: egy megközelítően jól kiépített fővédőöv, és egy gyengén kiépített második és egy és harmadik védőöv. Ezek mélysége 10-25 km közt váltakozott. Ezt egészítette ki a hadműveleti akadálycsomópontok rendszere, amelyet a határtól számított 60 km mélyséig terveztek kiépíteni. Az első zónában harckocsi elhárító árkok, harckocsi falak, harckocsi buktatók (kövek, vasbeton barikádok) épültek ki. Az utakat, hidakat előkészítették a robbantásra. Ezt egészítette ki az akadályokat tüzzel fedező alegységek tüzelőállásainak kiépítése (SUBA J. 2007b, 2008). Az erődítési munkák 1955. júniusáig tartottak. Ugyanebben az évben kezdődött meg a drótakadályok, aknazárak, és a védelmi rendszer nem állandó létesítményeinek felszámolása (SUBA J. 2006b). Bontásuk 1961 végére - a vasbeton építmények kivételével – befejeződött.

A kishatárforgalmat teljes egészében felszámolták. Az adminisztratív korlátozások miatt visszaesett a határmenti térség gazdasági fejlődése, amelyet már úgyszólván elvágott a természetes piacától a békediktátum. A kiutazásokat lényegében az állami kapcsolatokra szorították vissza. Az útlevél is csak az utazás időszakában lehetett a kiutazó birtokában.

A határforgalom-ellenőrzés rendszerében is tükröződött a teljességre való törekvés. A koalíciós érdekeknek megfelelően elsősorban a nyugati és déli határainkon kellett megakadályozni, - időigényes és aprólékos ellenőrzéssel, - hogy a kiutazó magyar és más szocialista országok állampolgárai külföldön maradjanak. Ilyen körülmények között természetesen tönkrement a határon átnyúló infrastruktúra döntő többsége.

1953-tól a határőrség szervezetét több lépcsőben erőteljesen leépítették. Ez 1954 -ben az első hullámban több mint 3000 fős csökkentést jelentett. A rendszeresített létszám 1956. december 12-i állománytábla szerint 15 000 fő volt. A főerők kifejtésének irányát a megváltozott katonapolitikai és határőrizeti helyzethez igazították. 1958 végén Jugoszlávia irányában 3 határőr kerület, 56 őr, 5 FEP (forgalom-ellenőrző pont), 3396 fővel hajtotta végre a határőrizeti feladatokat.

Az 1950-es évek végére a Határőrség erőinek zöme a határvonallal párhuzamos területsávban helyezkedett el. Az őrsők, forgalom-ellenőrző pontok a határvonaltól 5 km-es sávban települtek és hajtották végre feladataikat. A közvetlen irányításukat végző zászlóalj, önálló zászlóalj és határőr kerületek általában 20 km-es területsávban helyezkedtek el, főleg nagyobb városokban, esetleg megyeszékhelyeken, a közvetlen alegységek révén ellenőrizve a mélységi területeket. Az őrsők rendszeresített létszáma Ausztria irányában 65 fős, Jugoszlávia irányában 40 fős volt (NAGY J. 2005).

A déli határszakaszon a határőrizet eredményessége lényegesen visszaesett. Ezért 1959-ben 1120 fővel emelték a Határőrség létszámát, a nyugati és déli határszakasz megerősítése céljából. Jugoszláv viszonylatban, 4 970 főre emelték a határőrök létszámát. Így az 1 km-re jutó határőrök száma az előző évi 3,5-ről 6,9 főre emelkedett. Hét új őrsőt állítottak fel, 5 tartalék őrsőt a mélységben és 5 vonatellenőrző szakaszt. 1962-67 között a déli viszonylatban a rendszeresített létszám 681 fővel csökkent (NAGY J. 2005).

1971. július 1-jével szervezeti egyszerűsítést hajtottak végre, erősödött a végrehajtó szolgálat, a mélységi határőrizet szilárdítása érdekében a valószínű mozgási irányokban, nyugati és déli viszonylatban 16 tartalék őrsőt szerveztek, közülük tízet új állomáshelyel. 1974-től 1980-ig csak kisebb szervezeti és létszámbeli módosítások történtek. Megszüntettek őrsöket, a létszámukat pedig a növekvő idegenforgalom miatt új FEP-k megnyitására, illetve a régiók megerősítésére csoportosították át.

Az elszigetelődés hatalmas erőket kötött le. Az államapparátuson belül a határőrizettel foglalkozók létszáma már a két világháború közötti időszakban is jelentősen gyarapodott. A határőrség létszáma folyamatosan emelkedett. Így igyekeztek minél jobban megfelelni a változásainak, az elvárásoknak és követelményeknek. Ezért a Határőrség

szervezetszerű létszáma 1958-tól a 1989-ig közel 4 000 fővel nőtt, és 1989. május 1-jén volt a legmagasabb, 18 941 fő (NAGY J. 2005).

Ezzel egyidőben az ötvenes években radikálisan csökkent a határátkelőhelyek száma, 1959-ben csupán 23 helyen lehetett átlépni az országhatárt. A totális izolációt a hatvanas évekkel kezdődően fokozatos enyhülés váltotta fel. Az 1980-as évtized gyors változásainak, az elvárásoknak és követelményeknek a Határőrség is igyekezett minél jobban megfelelni (NAGY GY. 2001).

A Határőrség történetében 1989-től történelmi jelentőségű változások kezdődtek. Kiderült, hogy a totális határőrizeti rendszer már túlhaladott és további működtetése sem erkölcsileg, sem technikailag nem tartható. A világútleveletről szóló törvény alapján a külföldre utazás gyakorlatilag minden magyar állampolgár számára elérhetővé vált. A magyar törvényhozás bűncselekményből szabálysértéssé enyhítette a tiltott határátlépés minősítését, ennek megfelelően módosult a határőrök fegyverhasználatára. A nyugati és déli határon megszűnt a határsáv és a nyomcsáv. Felszámolták az elavult elektromos jelzőrendszert. Magyarország 1989-ben csatlakozott a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi Genfi Egyezményhez. A Kormány döntése alapján a Határőrség 1989. szeptember 11-én megnyitotta számukra a nyugati határszakasz határátkelőhelyeit.

A változások új kihívás elé állították a Határőrséget, és szükségessé tették új – az európai normáknak megfelelő – területi, és rendészeti jellegű elöljáró helyező határőrizeti koncepciók kidolgozását. A javaslatot elfogadó kormányhatározat alapján 1990-től megkezdődött a hivatásos határőrizet kiépítése és ezzel együtt a Határőrség szervezetének gyökeres átalakítása. A Határőrség 1990-es évek kezdetén zömme katonai módszerek alkalmazásával, sorállománnyal hajtotta végre az államhatár lehetőleg résmentes őrzését, a határforgalom megbízható, gyors és kulturált ellenőrzését. A Határőrség őrizte a kijelölt BM objektumokat, és mintegy 850 fővel építési feladatot hajtott végre. Valamint felkészült a BM "Mozgósítási" időszaki feladatainak biztosítására, és a határvédelemben való részvételre. Jelentős létszámmal segítette a BM szakirányú feladatokat is (NAGY J. 2005).

1991-ben – a jugoszláv polgárháború kitérőre – szükségessé tette akció – később határavadász – századok létrehozását. Az átalakulással párhuzamosan folyamatosan csökkent a sorállományú határőrök száma. Feladatkörüket először a határátkelőhelyeken, majd a zöldhatáron is hivatásos határőrök vették át. A határavadász századoknál szerződéses és hivatásos határőrök teljesítettek szolgálatot. 1998. áprilisában az utolsó sorkatonák is leszereltek a Határőrségtől.

Bővült a Határőrség feladatköre és folyamatosan megszülettek azok a törvények, amelyek már a szervezet részére is szabtak feladatokat. A határvédelmi feladatokat a honvédelmi, az idegenrendészeti feladatokat és jogköröket az idegenrendészeti törvény szabályozta.

A rendőrségről szóló törvény egyes részei a határőrök jogkörét is érintették. A törvényalkotási folyamat során az 1997. évi XXXII. A határőrizetről és a Határőrségről szóló törvény teljessé tette a Határőrség tevékenységét szabályozó jogi háttérrel. A Határőrség nyomozati jogkört kapott az embercsempészés, az úti okmány tekintetében elkövetett közokirat-hamisítás, a határjelrongálás, a fegyveres tiltott határátlépés, a jogellenes belföldi tartózkodás bűncselekmények esetén. Az 1999. évi – a szervezett bűnözés elleni – LXXV. törvény felhatalmazta a Határőrség bünyügyi szerveit a bírói engedélyhez kötött titkosszolgálati eszközök alkalmazására a szervezett bűnözői csoportok elleni hatékony fellépés érdekében.

Az 1989-es 18 941 főnyi létszám 1999. 08. 01-jén 13 700 státusra módosult. Ezzel kellett megvalósítani feladatait. Európa közepén a délkelet-északnyugati irányú nemzetközi migráció tengelyében, alapvetően hivatásos állománnyal, rendészeti és bűnüldözési módszerekkel küzdeni az egyre szervezettebbé váló embercsempészet,

közokirat hamisítás, nemzetközi bűnözés, (kábitószer, fegyver-lőszer, nagy értékű gépjármű) csempészet ellen.

A Schengeni Egyezmény után 1990. január 15-én aláírták a Schengeni Végrehajtási Egyezményt, ami 1995-ben lépett életbe, és gyakorlatilag a schengeni térségben felszámolták a belső határellenőrzést, áthelyezve a hangsúlyt a külső határokra, ahol meghatározott szabályok alapján történik a beutazás és a bevándorlás ellenőrzése. A személyek szabad mozgásának biztosítása érdekében a biztonsági kockázatok kiküszöbölésére közös szabályokat fogadtak el a vízümpolitika, a menekültügy és a külső határellenőrzés területén. Az egyezmény már továbbfejlesztette a megállapodás elgondolásait, és fő célként megjelenítette azt, hogy a közös határokon megszűnik az ellenőrzés, azon bárki, bárhol, bármely időben átléphet (akár az autópályán, akár egy hegyi ösvényen, akár egy folyó partján sétálva). Ugyanakkor szigorú ellenőrzéshez kötötte a külső határokon átlépő személyeket és tárgyakat, valamint olyan, az országok mélységében kialakítandó ellenőrzési módszerek kialakítását tűzte ki célul, mellyel hatékonyan lehet szűrni az országba bejutott illegális migrációt.

A strukturális átalakulás fogalmi szinten is végbement ma már határrendészetről beszélünk. A határrendészet mai fogalmaink szerint az államhatárnak rendjét sértő vagy veszélyeztető cselekmények megelőzésére, felderítésére és megszakítására, valamint az államhatár átlépésének feltételeivel nem rendelkező személyek beutazásának és kiutazásának megakadályozására irányuló tevékenységek rendszere, amely határőrizeti és határforgalom ellenőrzési tevékenységekre osztható. 2004-ben 10 igazgatóság 63 határrendészeti kirendeltséggel végezte feladatát.

A Pécsi Határőr Igazgatóság területén a korábbi 6 határőrizeti és 4 határforgalmi kirendeltség helyett, a továbbiakban 6 határrendészeti kirendeltség működött. A Pécsi Határőr Igazgatóság a - Horvát Köztársasággal közös határszakaszon - Magyar Köztársaság államhatárát 199,913 km hosszan őrzi, melyből 105,063 km szárazföldi, 94,850 km vízi határszakasz, s mely Somogy megyében 57,733 km, Baranya megyében pedig 142,180 km hosszúságú. Határrendészeti vonatkozásban az igazgatóság illetékessége 78 Baranya- és 16 Somogy megyei település közigazgatási területére terjed ki.

2007. dec. 21-én Magyarország csatlakozott a schengeni övezethez. A schengeni külső határokon megmarad a jelenlegi 33 határrendészeti kirendeltség, ott az eddigi előírások szerint zajlik majd az ellenőrzés. A belső határokon - Magyarország és Ausztria, Szlovénia, Szlovákia - ezek a kirendeltségek megszűnnek. A határellenőrzés 2008. jan. 1-én megszűnt. Az útlevél-ellenőrzést egy újfajta, idegenrendészeti, szűrő-kutató tevékenység váltotta fel, mely az országban illegálisan tartózkodók felderítésére irányul. Mindhárom országgal közös határmenti járőrszolgálatot működtet Magyarország; az államhatártól számított 10-10 kilométer "mélységben" vannak vegyes járőrök. Az egyik legnagyobb feladat a forgalom akadályainak megszüntetése a közúti határátkelőhelyeken, miközben kialakítanak egy esetleges - korlátozott időszakra vonatkozó - határellenőrzés visszaállítását lehetővé tévő rendszert is.

Ezzel az indokkal valósult a rendőrség és a határőrség integrációja. Az eddig 10 ezer fős határőrség és a 36 ezer fős rendőrség egyesülésével egy 44-45 ezer fős szervezet alakult meg. Öt ágazat jött létre: bűnügy, közrendvédelem, közlekedés-, igazgatás-, idegen-rendészet és a határrendészet. Öt megyei rendőr-főkapitányságnál alakult ki úgynevezett "létszám feletti létszám". Miniszteri döntés miatt ugyanis a volt határőröknek egykori szolgálati helyük közelében kínáltak munkát.

A déli viszonylatban a horvát állampolgárok továbbra is személyazonosító igazolványukkal léphetnek Magyarország területére, kiegészítve azt egy, a horvát szervek által kiadott formanyomtatvánnyal. A jelenleg alkalmazott gyakorlatnál sérül az a schengeni követelmény, hogy minden átlépő külföldi úti okmányát bélyegezni kell a

határon. Ezt hivatott orvosolni a kiadandó pótlap, melynek lebélyegzésével bizonyított a horvát állampolgárok jogszerű be- és kiléptetése.

Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy az Európai Unióba való belépésünk, majd a schengeni egyezményhez való csatlakozásunk nyomán előálló határőrizeti változások nem oldják meg a magyarság széttagoltságát, csupán részlegesen. Szerbia, különösen pedig Ukrajna belátható időn belül nem lesz tagja az Európai Uniónak.

A rendszerváltás után majdnem két évtizeddel, illő volna megoldani – legalább a két világháború közötti színvonalnak megfelelően – a délvidéki és a kárpátaljai magyarságnak az anyaországgal való kapcsolattartása fizikai lehetőségét. A felvidéki és az erdélyi határok ellégiesedése nem fedheti el a két jelzet terület lakosságával való kapcsolattartás nehézségeit.

Irodalom

1. BENCsik P. 2003. A magyar úti okmányok története 1867–1945. Bp. 2003.
2. CSÜLLÖG G. 2007. Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19-21. századi folyamatok történeti gyökerei) IN: Gulyás L. – Gál J. (szerk.): *Európai kihívások IV.* Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged, 2007. 601-605. p.
3. GÁSPÁR L. 2005. A határőrség szervezeti változásai 1945-1956 között IN: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005. 50-55.p.
4. KESERŰ I. 1985. A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában kandidátusi értekezés (MTA) Kézirat, Budapest, 1985. 144-148. p.
5. PARÁDI J. 1985. A dualista Magyarország határőrizete. 1867-1914. Bölcsészdoktori disszertáció (ELTE BTK). Kézirat. Budapest, 1985.
6. PARÁDI J. 1991. A magyar állam határőrizete 1920-1941. Kandidátusi értekezés. (ZMNE). Kézirat. Budapest, 1991, 13-27.p.
7. PARÁDI J. 1995. A magyar rendvédelem története. Budapest, 1995,
8. PARÁDI J. 2005. A Magyarországi rendvédelem fejlődési tendenciái 1867-1950-ig IN: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005. 84-96. p.
9. NAGY J. 2005. A BM határőrség helye, szerepe, szervezetének változásai a szocialista államhatalomban 1957-től az 1980-as év végéig. IN: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005, 78-83.p.
10. NAGY GY. 2001. A határforgalom változásai és az azt meghatározó főbb tényezők a nyolcvanas évektől napjainkig. A határforgalom. IN:” *Szabad mozgás a Kárpát-medencében.* Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./11. sz. Budapest, 2001. 35-42.p.
11. SUBA J. 2001a. A határszéli forgalom szabályozása Magyarországon a XIX.- XX. században. IN:”*A Nyugati rendvédelem hatása a XIX.-XX. századi magyar rendvédelemre*” Rendvédelem-történeti Füzetek. IX. évf. 10. szám. Budapest, 2001, 167-173. p.
12. SUBA J. 2001b. Kishatárforgalom szabályozása Magyarország déli határán a II. Világháború alatt (Magyar -Horvát határszéli forgalom) (1941-1945) IN: *Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései* (II. Magyar politikai földrajzi Konferencia) Pécs, 2001. 64-82 p.
13. SUBA J. 2005a.: Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. IN: *A Kárpát-medence politikai földrajza IV.* magyar politikai földrajzi konferencia Pécs 2004. okt.7-8. (szerk: Pap Norbert - Végh Andor) Pécs 2005. 110-118 p.

14. SUBA J. 2005b. A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939-1945 között IN: *"Az ezer éves magyar rendvédelem"* Rendvédelem-történeti füzetek XI. évf./14. sz. Budapest 2005. 133-139. p.
15. SUBA J. 2005c. A kisantant államok határmenti erődvonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései) IN. *„Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát- medencében (895-1920)* Dr.Frisnyák S-Dr.Csuhák Gy. (szerk.:) Nyíregyháza-Zürich 2004. 205.-215. p.
16. SUBA J. 2005d. A szocialista határőrizet egyik eszköze: az aknazár. IN: *„A Közbiztonság közös Európai örökségünk”* Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005 139-1143.p.
17. SUBA J. 2006a. Gyepűtől a honvédelmi határsávig IN: *„A nagy terek politikai földrajza”* V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs. 2006. november (szerk.: Reményi Péter- Szebényi Veronika) PTE TTK FI. Pécs 2008. 405-417.p.
18. SUBA J. 2006b. A Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban IN: *Hadtörténelmi Közlemények* 119. évf. 2006. október 3. szám, 831-839. p.
19. SUBA J. 2007a. Rendőrség, Csendőrség Honvédség határvédelmi funkciói a magyar Királyságban IN: *Pécsi Határőr tudományos Közlemények. Tanulmányok a Határőrség és rendőrség –az integrált rendvédelem* című nemzetközi tudományos konferenciáról (szerk.: Hautzinger Zoltán) Pécs, 2007. 221-229.p.
20. SUBA J. 2007b. A Déli védelmi rendszer IN: *„ A magyar Maginot” A déli védelmi rendszer 1951-1955* Bp. 2008. (Főszerk: Dr. Holló József) 55- 88. p.
21. SUBA J. 2008. Erődök védelmi rendszerek a Dráván innen és túl, 1938-1955 között IN. *„A Baranyai államhatár a XX. században* A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én megtartott nemzetközi konferencia előadásai. Bp.2008. 59-68. p.

Internet-hivatkozások

1. <http://www.hor.gov.hu>
2. <http://www.brdsz.hu/data/hatarorseg/eu-csatlakozas.html>
3. <http://www.magyarorszag.hu/kozigazgas/intezmenyek/korm/bm/hop>

A bukaresti magyar sajtó románság- és Balkán-képe (1860-1918)

Makkai Béla¹

A Kárpátok keleti/déli gerincén túli magyar sajtó egyidős az egyesített román állammal. A bevándorolt magyarok orgánumait végig lapozva, mint valami ódon tükröben szemlélhetjük az Oszmán-, Orosz- és Habsburg Birodalom közé ékelődött peremvidék felemelkedését a Balkán zászlóshajójának számító modern állam, s Nagy-Románia létrejöttéig. Ez a látószög egyúttal alkalmas a dualizmus kori magyar államot délről határoló tágabb földrajzi-történeti régió, a Balkán kontúrjainak vizsgálatára is.

Az első magyar nyelvű orgánumot Koós Ferenc bukaresti református lelkész alapította 1860-ban a Hunnia társulat kiadói vállalkozásaként. A *Bucuresti Magyar Közlöny*² szerkesztője az anyaország és a választott haza közötti konstruktív közvetítő szerep betöltése mellett tett hitet. De a jószomszédi viszony ápolása mellett fontos hangsúlyt kap a befogadó ország iránti lojalitás erősítése is.³

A lap kénytelen dacolni az osztrák abszolútizmus ármánykodásaival, de 1848/49 fegyveres konfliktusa óta a román közgondolkodást terhelő magyarellenes előítéletekkel is.⁴ (Melyek az Erdélyből átözönlő román értelmiségiek révén csak tovább sokasodtak.)

A román xenofóbia ugyanakkor bőséges témát kínált a hetilap számára. Koós a földtulajdonlást szabályozó törvény kapcsán sajnálkozva írta: „A román nemzet igen óvatos kezd lenni az idegenek megtelepítésében”, a templomi ingatlanok vásárlására kizárólag besszarábiai, bulgáriai, bukovinai, bánági, és erdélyi románoknak ad lehetőséget, azonnali honosításukkal.⁵ Míg az idegenek csak nehezen (tíz év helyben lakás és hosszas jogi procedura után), a zsidók egyáltalán nem juthattak földtulajdonhoz.⁶

A magyar hetilap a nagyhatalmi koncert diplomáciai elismerését továbbra is nélkülöző fiatal állam szalonképesnek aligha minősíthető bevándorlás-politikája elleni burkolt tiltakozásként közölte a moldvai belügyminiszter, Mihail Kogălniceanu zsidó rabbikhoz intézett (cirill-betűs!) felhívását.⁷ A későbbi miniszterelnök elégtelen a keresztényi türelem és vendégszeretet hazája-, idegenek menedékeként jellemezte országát, majd fenyegető élel leszögezte: „Ha önök hazánkban jogokat követelnek, mindenekelőtt [teljesítsék] a haza iránti kötelességeiket. Jutalom csak szolgálat, jog csak kötelességteljesítés után adatik mindenkor.” Végül „utálatos” és „nevetséges” öltöztük

¹ Történész, oktató, KGRE-BTK

² Ld.: Makkai Béla: Az első magyar nyelvű újság Ó-Romániában = Pro Minoritate, 2004/Tavaszi. 19–36.

³ Bucuresti Magyar Közlöny (a továbbiakban: BMK), 1. sz. (1860. máj. 15.) Egy Brailából küldött olvasói levél, hasonló értelemben fogalmazott: „...megszületett hazánk édes nyelvének tolmácsa a külföldön azon kapocs, amely bennünket szomszédainkkal – kikkel évszázadok emléke, egy dicső múlt és egy nagy jövő reménye-bizonyossága csatol – válhatlan egybekössön.” BMK, 5. sz. (1860. júl. 14.)

⁴ BMK, 11. sz. (1860. aug. 25.) A lap másutt „anti-magyarizmus féle cikkek”-et emlegetett. – BMK, 21. sz. (1860. nov. 3.) Ld. még: Makkai Béla: A magyar-román szomszédáskép alakulása Ó-Romániában a XIX-XX. század fordulóján. – In: Uő: Idegenben : tanulmányok a magyar-magyar kapcsolatok korai történetéből. – Bp. 2004. Károli Gáspár Református Egyetem. – p. 121-143.

⁵ BMK, 3. sz. (1860. jún. 30.)

⁶ A honosítás egyébként vegyes házasság esetében 10 év, bojár esetében 7 esztendő volt. Ha a kérelmező román származását bizonyította, gyakorlatilag azonnal elnyerhette azt. – BMK, 3. sz. (1860. jún. 30.) A zsidóság azonban gyakorlatilag 1920-ig el volt zárva még ezektől a lehetőségektől is. Sorsukat a lap egyik írása így jellemezte: „Élete itt századok múltán is csak zarándoklás a pusztában az ígéret földje felé...” – BMK, 4. sz. (1860. júl. 7.)

⁷ BMK, 3. sz. (1860. jún. 30.)

elhagyására szólította fel az izraelita felekezet tagjait, mondván, hogy azzal megbotránkoztatják, és támadásokra ingerlik a románságot.⁸

A lapszemlékben másutt németellenességbe ütközünk: A *Romanul* például sommásan gyarmatosításnak bélyegezte egyes bojárok modernizációs célból szervezett telepítéseit, mondván, vigyázni kell az oroszországi svábokkal, mert nem olvadnak be. Sőt, „a Balti-tengertől a Fekete-tengerig” „uralkodó és elnyomó nemzet” lesznek.⁹ A *Híradó* szerkesztője az irreális felvetésre higgadtan reagált: „... jóindulattal álltjuk, hogy a fölemésztetéstől Romániát sem féltjük, mert itt kebelében tapasztaljuk, hogy több olvasztóerővel egy nemzetiség sem bír. Itt német, görög, zsidó, rác, cigány s minden a hon nyelvén beszél...”¹⁰

A román sajtó általában borúlátóan ítélte meg a magyarság és a Balkán népeinek hosszabb távú kapcsolatát. A '48-as forradalmár, Constantin Rosetti lapja, a *Romanul* románok és magyarok ismételt fegyveres összeütközését jövendölte.¹¹ Egy másik híradás egy verseci román mágnást idézett, aki azzal bízta ortodox hitsorosait, hogy a Bécsből kormányzott, kevert népességű Szerb Vajdaság nem lesz többé a magyaroké.¹² Érdekes, hogy míg a *National* cikkében a „legbarbárabb” magyarok végpusztulásba vivő „pokoli tervei”-ről olvashatunk,¹³ Horvátországból – amely 1848-ban a sok évszázados államközösséget felmondva, elsőként támadt fegyverrel a forradalmi Magyarországra – magyarbarát demonstrációról érkezett híradás. (A Szlavóniába vezényelt Essen nevű magyar ezredet hatalmas horvát tömeg búcsúztatta ovációval Zágrábban.)¹⁴

Az olasz egységküzdelmekben fontos szerepet játszó honvéd emigránsok nem csak a Balkán észak-nyugati tengeri kapujánál, Fiuménél¹⁵ tűnnek fel a lapban, de a Fekete-tenger partvidékén, Galacon is rajzani kezdtek.¹⁶ A Garibaldi seregébe igyekvő magyarok nem kis kockázatot vállaltak ezzel, hiszen mint a Közlönyben is olvashatták Ausztria folyami flottája Magyarhonba tartó fegyverszállítmányokat fogott el Szulinánál, a Duna-deltában.¹⁷

Az itáliai küzdelmekben is megmutatkozó magyar vitézség hírei irritálták és félelmet keltettek a románságban, (bár Cezar Bolliac példának állította a román ifjúság elé¹⁸), a lap ezért a közös történelmi múlt¹⁹ és a magyaroknak a jelen békés építőmunkájában való szerepvállalása példáival próbált békítő gesztusokat tenni.²⁰

⁸ Az irat végül szigorúan meghagyta, hogy a zsinagógákban háromszori felolvasás után sürgősen hajsák végre rendelkezéseit. – BMK, 3. sz. (1860. jún. 30.)

⁹ BMK, 17. sz. (1860. okt. 6.)

¹⁰ BMK, 19. sz. (1860. okt. 20.)

¹¹ BMK, 27. sz. (1860. dec. 22.)

¹² BMK, 11. sz. (1860. aug. 25.)

¹³ Ha „pokoli terveiket” meg akarják valósítani, „patriotizmusuk köpönyegébe burkolt képmutatással” – így a román szerző – akkor elvesznek. – BMK, 15. sz. (1860. szept. 22.)

¹⁴ A magyarokat „roppant néptömeg kísérte minden osztályból”. A Száva-hídon sorfalat álló magyar egység „viharos és hosszan tartó zsívióval üdvözlötetett, mire az ezred lelkesült éljen kiáltásokkal és csákok lengetésével felelt.” A zenekar magyar és horvát dalokat játszott.– foglalta össze a történetet a híradás. – BMK, 18. sz. (1860. okt. 13.)

¹⁵ Türr István tábornok, Garibaldi hadsereg-felügyelője Fiumén keresztül próbált 2400 magyar attilát a béklyóba vert Magyarországra juttatni. – BMK, 22. sz. (1860. nov. 17.)

¹⁶ Csoportjaikat francia gőzösök hajózták be. – BMK, 21. sz. (1860. nov. 3.)

¹⁷ BMK, 26. sz. (1860. dec. 15.)

¹⁸ BMK, 9. sz. (1860. nov. 3.)

¹⁹ BMK, 9. sz. (1860. aug. 11.) és 11. sz. (aug. 25.)

²⁰ Ld.: *Makkai Béla*: Az első magyar nyelvű újság Ó-Romániában = Pro Minoritate, 2004/Tavaszi. p. 21. Ez a módszer a későbbiekben is visszaköszön. A közhasznú magyar orvosok sikerei között említi meg a lap-társ, hogy a Románia legkiválóbb szemorvosaként bemutatott dr. Fialla Lajost sikeres műtétet hajtott végre Milán szerb fejedelem román nagyanyján, Catargiu asszonyon, s jutalmul a Đakovo-rend nagykeresztjét kapta. – Bucuresti Híradó [a továbbiakban: BH] = Gazetta de Bucuresci, 1880. máj. 9.

Az ún. nagy keleti válság időszakában napvilágot látott, s a vidini, ruszcsuki, isztambuli emigrációtól is támogatást nyert²¹ *Bucuresti Híradó*²² Balkán-képe még karakteresebb.

Mutatványszámának vezércikke úgy köszönti a fiatal Romániát, mint az európai kultúrnemzetek sorába lépett balkáni államot, amely – a gabonakonjunktúra áldásainak köszönhetően – az egyesítés óta látványos fejlődést mutat.²³ A magát Róma sokra hivatott örökösének tekintő ambiciózus állam feszülten várta a félsziget keresztény kisépeinek sorsát formáló 1875-ben támadt háborús konfliktus végkimenetelét.

A balkáni ortodox népek patrónusának szerepében tetszelgő Oroszország hadmérnökeinek logisztikai előkészületei jelezték, hogy a drámai változások nem kerülnek el az Al-Duna térségét sem. A híradás végén a lap szerkesztője, az 1849-es intervenció árnyékában oroszellenes álláspontra helyezkedik, s gratulál az orosz nyomásnak (kezdetben) ellenálló Romániának taktikus semleges politikájához.²⁴

A dunai fejedelemség balkáni útkeresése végül mégis az orosz kolosszus oldalán vezetett el a Porta formális fennhatóságának lerázásához, noha a románságban elevenen élt a Drinápolyi béke utáni több évtizedes orosz megszállás emléke. Bukarest tartózkodását az a félelem is táplálta, hogy a Krimi háború utáni rendezés veszteségeiért a két birodalom küszöbön álló háborújának várható győztese, Oroszország román területekkel (is) kárpótolhatja magát.

A háborús esélyek latolgatása²⁵ közben azzal a lehetőséggel is számolni kellett – a bolgár felkelés példájára –, hogy a harcok végjátéka nem hoz-e kíméletlen megtorlást a románságra? A bukaresti lapok végül már nem a cári seregek átvonulásának garanciáit firtatták, hanem a kínálkozó alkalmat üdvözltek – a hajdani Dácia minden latinjának egyesítéséhez...²⁶ Mint ismeretes, az átvonulás fejében Hohenzollern Károly fejedelem irányítása mellett aratott fényes győzelmet Plevna sáncainál a „szövetséges” haderő. A korábban szkeptikus román sajtó önfeledten győzelemittassá vált.

A változó közhangulatban a ruszofóbia közös érdek-szempontjait magyarellenes politikai indulatok törölték el. A *Telegraful* 1876. évi szilveszteri száma a „szidalmak” és „alávalóságok” „szokásos”[!] özőnét zúdította a magyar laptársra.²⁷ A negatív fordulatra a magyar közvélemény tüntető törökbarátsága szolgál magyarázatul. Különösen a budapesti diákság demonstratív tisztelgése „Európa beteg emberénél”. A konstantinápolyi vizit miatt a török atrocitásokat elszenvedő balkániak felháborodása oly mértékű volt, hogy magyar delegáció hajóját fegyveres tüntetők várták vélelmezett partraszállásuk helyszínén, Cattaro kikötőjében.²⁸

A lap határozottan cáfolta viszont, hogy a magyar hatóságok tiltanak adományok gyűjtését román sebesültek javára.²⁹ Ami nem volt egészen légből kapott vád, mivel ekkoriban kap öt éves börtönbüntetést – tiltott toborzás címén – a szerb Miletic Svetozár is, az újvidéki *Zastava* szerkesztője.³⁰

²¹ BH, 1876. okt. 1.

²² Ld.: Makkai Béla: Egy kisebbségi hetilap – a Bucuresti Híradó = Pro Minoritate, 2007/Ősz-Tél, p. 118-141.

²³ BH, 1876. okt. 1.

²⁴ BH, 1877. febr. 20./márc. 4.

²⁵ BH, (1877. ápr. 3./15.)

²⁶ *Vestea* 1877. ápr. 13. Ld.: BH, 1877. ápr. 23./máj. 5.

²⁷ BH, 1877. jan. [1./13.] 13./1.

²⁸ A magyar hajó azonban, tán elővigyázatosságból, a Quarner-öbölben ért partot. – BH, 1877. febr. 6./18.

Cattaróról egyébként már korábban is hallhatott a romániai magyar újságolvasó, amikor is a kvázi független, de éhínségektől és belső hatalmi villongásoktól sújtott Montenegró püspök-fejedelmét, Danilót meggyilkolták a tengerparti városban. – BMK, 11. sz. (1860. aug. 25.)

²⁹ A gyanús politikai aktivitást kifejtő bizottságokat csakugyan, de az egyedi segélyezést nem. – BH, 1877. máj. 22./jún. 3.

³⁰ A politikus, mint ismeretes, még ötéves börtönbüntetése letöltése előtt megvakult a fegyintézetben.

A hosszú balkáni háborút lezáró Berliini kongresszus Bulgáriának autonómiát, Romániának pedig a két szerb fejedelemséggel együtt a teljes függetlenséget hozta el. A béke azonban nem csak a magyar lap szerkesztőjét frusztrálta (Bosznia-Hercegovina okkupációján kívül alig hagyva számára megírni való „nagy” témát),³¹ de a román politikai elitet is, az által, hogy a vegyes lakosságú Észak-Dobruzsza és a Duna-delta birtokbavételével egyidejűleg le kellett mondjon orosz szövetséges javára az 1856-ban Moldvához csatolt Délnyugat-Besszarábiáról. A másik ok az ország szuverenitását garantáló nagyhatalmak azon feltétele, hogy Bukarest köteles megadni a román állampolgárságot a több százezernyi „hontalan” zsidónak, akik – Magyarországhoz hasonlóan –, mint afféle polgárság-pótlék a kapitalizálódás legnagyobb haszonélvezőivé, egyben bűnbakjaivá lettek Romániában.³²

A háború és az olcsó tengerentúli gabona által előidézett gazdasági recesszió, valamint a román protekcionista gazdaságpolitika következtében jelentősen romlott a bevándorolt magyarok munkaerő-piaci helyzete. A jöttment magyar haimanokról, (másutt boanghen), semmirekellő jövevényekről,³³ „gyűlöletes gúnnyal” írta a román sajtó, hogy a világverő hunok elkorcsosult utódai, mint a románok szolgálai keresik boldogulásukat a Balkánon.³⁴

Noha 1883-tól szövetségi szerződés fűzte össze a két szomszéd államot, a kivándorlás újabb hullámaival érkezők helyzete tovább romlott az 1886-os vámháború következtében. Hiába puffogtatta petárdáit a budapesti sajtó ekképpen: a magyarnál csak a zsidót gyűlölik jobban Romániában, mert a szívós székely „teljesen értéktelenné teszi a román munkásokat”.³⁵ A szomszéd állam szövetségi kötődéseire is hatással lévő konfliktus summázata is igen fölünyes: „Egy pigmeus az európai államok között öklöt mutatott a Monarchiának”.³⁶

A bukaresti magyar lap ezzel szemben a kivándorlás gazdasági és társadalmi okait vizsgálva tárgyilagosan állapította meg az anyaország felelősségét, s vele szemben, mint példaképet mutatva fel a befogadó hazát, amely a földéhség enyhítése érdekében bátran hozzányúlt az egyházi latifundiumokhoz.³⁷

Az anyaországot érintő kritika érvényességét egyébként is felülírta a magyar nemzetpolitikában a századfordulón beálló szemléletváltás. Ennek fontos eleme volt, hogy a demográfiai robbanás emberfeleslegét az Egyesült Államok olvasztótégelye

³¹ BH, 1877. máj. 22./jún. 3.

³² A lap hosszan idézi a liberális *Romanul*-t, amely szerint az idegen zsidók szokása, hogy üldöztetéseikről „jajgassanak” és „vádaskodjanak”, de ezzel megkeserítik a hazai zsidóság és a románok kapcsolatát. – BH, 1877. febr. 20./márc. 4. Egy másik közlemény Ion Brătianu emancipációs vitában elfoglalt álláspontját idézte. A román miniszterelnök Berlinben tárgyalva az Alliance Israelite elnökével megpróbálta elérni, hogy ne vigyék a nagyhatalmak kongresszusa elé a romániai zsidóság ügyét; miközben azt állította, hogy hazájában 10 gazdasági bűncselekményből 8-at zsidók követnek el, s hogy „gyakran fel kellett hagynom a zsidó bűnös megbüntetésével, nehogy Európa azt mondja, hogy zsidó üldözök vagyunk.” – BH, 1879. márc. 16.

³³ BH, 1882. okt. 1. A magyar egyesület tiszteletbeli elnöke írta a Kárpátokon túliaknak, hogy ne jöjjenek, mert nem tudnak megkapaszkodni a hely- és nyelvismerettel, s nagy érdekérvényesítő képességgel bíró görög és zsidó lofogettel [mindenes] szemben. – BH, 1877. ápr. 3./15.

³⁴ BH, 1877. márc. 15./ápr. 3. Ez összecseng a szomszéd ország viszonyait alaposan tanulmányozó közgazdász, Hegedűs Lóránt megállapításával, aki azt írta, hogy a szakképzetlen magyar cseléd valójában olyan már, mint valami „általános fogyasztási cikk, mint a tea, vagy kávé, melynek behozatala a szükségletek szerint ingadozik.” – Hegedűs Lóránt: A székelyek kivándorlása Romániába. – Bp. 1902. p. 23.

³⁵ A híradás későbbi ugyan, de a tónus jellemző a korszakra. – Pesti Hírlap, 1902. okt. 30. Igazolásképpen a lap idézi a Limbovica Takaré- és Hitelegyesület alapszabályzatát, amely szerint az egyesület *nem fogadhat tagjai sorába zsidót és magyart*. A szabályzat természetesen csak román belügyminisztériumi jóváhagyással léphetett érvénybe. Hasonló kitévelt tartalmazott a Sper[v?]janka Bank alapszabályának 12. pontja is. – MOL K 26 ME 548. cs. 4524. 1902 XXII. t.

³⁶ Pesti Hírlap, 1886. máj. 15.

³⁷ Igaz, a radikális „reform” inkább szólt a fanarióta-görög elit gazdasági befolyásának végleges megtöréséről, mint a nemzet „aranytartalékának” tekintett parasztság felemeléséről. – BH, 1879. jan. 19.

helyett a magyar etnikum peremvidékei felé tereljük. Míg a magyar állam „balkáni hivatása jegyében” e népáramlás „természetes levezető csatornája”-nak tekintették – egyébként tévesen – Szlavóniát és a kondominiumként integrált Bosznia-Hercegovinát, addig a korszak neves statisztikusa, Thirring Gusztáv a korabeli Romániát „a magyarság temetőjé”-nek nevezte.³⁸ A kivándoroltak érdekében kimunkált segélypolitika³⁹ gerincét a magyar nyelvű hitélet és iskoláztatás feltételeinek megteremtése jelentette, de keretében anyanyelvű sajtóorgánumokat is támogattak.⁴⁰ Annál is inkább, mivel a kereskedelmi tárca bukaresti tudósítója 1901-ben úgy jellemezte a szomszéd ország sajtóviszonyait, hogy “[...] a rumán hírlapirodalom csaknem állandóan hamis és tendenciós híreket közöl Magyarországról...”;⁴¹ s hogy “a rumán kormány, vagy ha ez nem, a felizgatott deákság a neki nem tetsző zurnalisztákat egyszerűen kiüldözi”.⁴²

A Romániai akció⁴³ támogatásával 1902-től megjelenő *Bukaresti Magyar Újság*⁴⁴ fogadtatása e negatív várakozások szerint alakult: az *Apărarea Națională* a magyar újság megjelenését ügynökök mesterkedésének, a sajtószabadsággal való visszaélésnek, a szerkesztőket pedig “báránybőrbe öltözött farkasok”-nak nevezte, kiknek veszedelmes terve a csángók tudatának megzavarása.⁴⁵ Pedig a budapesti kabinetnek a szerkesztőhöz intézett elvi instrukciói igen egyértelműek voltak: “Minden ízetlen hyperlojalitás elkerülésével tartozik Ön Románia és intézményei iránt lojalitással viselkedni...”⁴⁶

Hogy a lap működése az elvárásoknak megfelelően alakult, azt nem az egyetlen fennmaradt lappéldány alapján állapíthatjuk meg, hanem abból a vihart kavart esetből következtethetünk rá, amely a külföldi magániskolák román nyelvoktatása körül robbant ki 1905-ben. A *Pesti Hírlap* egy élesre hangolt cikkben⁴⁷ marasztalta el a magyar kormánypolitikát, amiért képtelen megakadályozni, hogy a magyar pénzen fenntartott iskolákban drasztikus mértékben (háromszorosára) emeljék a kötelező román órák számát. A negatív román nemzeti karaktervonásokat taglalva a lap úgy fogalmazott: a Monarchia “meghunyáskodik a kicsiny, de vakmerő Románia előtt”. A szenzációhajtás írás lehetséges diplomáciai következményeit enyhítendő sajtó-

³⁸ Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. – Budapest, 1904. 365. p.

³⁹ Ld.: Makkai Béla: Végvár, vagy hídfő? : „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, 1904-1920. – Budapest, 2003. Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek]; valamint uő.: Idegenben : tanulmányok a magyar-magyar kapcsolatok korai történetéből. – Budapest, 2004. Károli Gáspár Református Egyetem, s. uő.: - Caring for Hungarians in Bukovina. – In: Minorities Research, 3. A Collection of Studies by Hungarian Authors / ed.: Cholnoky, Győző. – Budapest, 2001. Lucidus. – p. 20-41.

⁴⁰ Az 1911-ben alapított Boszniai Hírlap néhány szám után megszűnt. – Tarkovich József, a Julián Egyesület elnök-igazgatójának 1911. máj. 22-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz. Magyar Országos Levéltár (MOL), Miniszterelnökség (ME) központilag iktatott és irattározott iratai, K 26, 945. cs., 1911–XVI–3117. sz. (359. asz.)

⁴¹ Márfy-Mantuano Rezső kereskedelmi miniszterhez írt 1901. febr. 22-ei jelentésének másolata. MOL, ME K 26, 858. cs., 1902–XXII–2274. sz. (1496. asz.)

⁴² A Pester Lloyd bukaresti tudósítóját is megfenyegették. – Márfy-Mantuano Rezső kereskedelmi miniszterhez írt 1902. dec. 19-ei jelentésének másolata. MOL, ME K 26, 858. cs., 1903–XVIII–638. sz. (405. asz.)

⁴³ Az 1901-ben elindított titkos „nemzetgondozási” kormányakcióról ld. Makkai Béla: A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a múlt század elején – Ploiești példáján = Századok, 136. évf. 1. sz. (2002), p. 3-30. és uő.: Magyarág gondozás Galațin (1901-1920). – In: Hagyomány, közösség, művelődés : tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére / Szerk.: Ablonczy Balázs [et al.]. – Bp. 2002. Books in Print Kiadó. – p. 492-504.

⁴⁴ Ld.: Makkai Béla: A sajtó szerepe a magyar kormány ó-romániai nemzetgondozási programjában = Századok, 140. évf. 1. sz. (2006), p. 3-24.

⁴⁵ Barna Endre: Románia nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok. Kolozsvár, EMKE, 1908. 18. – Bukaresti Magyar Újság [a továbbiakban: BMK], 1902. júl. 6.

⁴⁶ Pro domo. (Dátum nélkül.) Szóbeli utasítások Poliány Zoltán szerkesztőnek. MOL, ME K 26, 858. cs., 1903–XVIII–2981. sz. (405. asz.)

⁴⁷ Magyar iskolák elrománosítása. – Pesti Hírlap, 1905. márc. 12.

helyreigazítás jelent meg Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjában*,⁴⁸ (amely magyar viszonylatban talán a legsűrűbben jelentetett meg balkáni tárgyú közleményeket, elemzéseket). A cikk szerzője a bukaresti lap szerkesztője, Poliány Zoltán volt, akit többéves romániai munkássága elismeréseként Károly, román király is kitüntetett, s aki 1908-as távozása után Eszéken alapította meg a *Szlavóniai Magyar Újságot*,⁴⁹ amely a Monarchia felbomlásáig pótolhatatlan szerepet töltött be a horvátországi magyarság életében.

Az 1907 és 1910 között megjelenő *Romániai Hírlapot*⁵⁰ az érdekvédelem és lojalitás kettőssége jellemezte. Előbbire a magyar munkavállalókat sújtó diszkriminatív intézkedések elleni fellépése szolgál bizonyossággal.⁵¹ A romániai viszonyok taglalása ugyanakkor a szükséges lojalitáson esetenként jóval túlmutatott: A figyelmes gesztusok sorába tartozik, hogy a lap irodalmi szemelvényei között többször szerepelt verseivel a Carmen Sylva álnéven publikáló királyné,⁵² s hogy hosszabb cikk méltatta a „román Petőfi”, Mihai Eminescu [Eminovici!] munkásságát,⁵³ (noha szemérmesen elhallgatta a nagyformátumú költő izzó magyarellenességét).⁵⁴ A lap főszerkesztőjének álláspontja esetenként teljességgel egybevág a román érdekekkel: Constanța modern kikötőjének avatásáról szóló cikkében például a vegyes lakosságú Dobrugeának az anyaországhoz való „visszacsatolás”-áról beszél,⁵⁵ fittyet hányva a bolgár történeti jognak, ami az okfejtésben épp oly kevésbé számít, mint a délnyugati szomszédban élő románok számbavételénél a hivatalos szerb statisztikák négyszeres eltérést mutató adatsorai.⁵⁶

A román gazdaság rákfenéjét jelentő kettős bérleti rendszerről,⁵⁷ s az általa előidézett véres parasztháborúról, illetve az azt követő kárrendezésről⁵⁸ szóló cikkek végkicsengése is az, hogy mennyire üdvös a zömében zsidó tulajdonban lévő nagybérletek megszabolázása.⁵⁹

⁴⁸ A romániai magyar iskolák ügye. Levél a szerkesztőhöz. – *Budapesti Hírlap*, 1905. ápr. 21. Ha magyar iskolákat nem is, de görögöket a román hatóság bezáratt Dobrudzsában. – Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1989. p. 247.

⁴⁹ Ld.: Makkai Béla – Makkai Várkonyi Ildikó: *A Szlavóniai Magyar Újság és a horvátországi magyarság (1908-1918)*. – In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből : tanulmányok / Szerk.: Arday Lajos.* – Bp. 1994. Közép-Európa Intézet – Teleki László alapítvány. p. 85-108.

⁵⁰ Ld.: Makkai Béla: *A regáti magyarság szócsöve – a Romániai Hírlap (1907-1910) = Pro Minoritate*, 2005/Ősz, p. 88-111.

⁵¹ 12 magyar kocsis ügyében felkereste a belügyi államtitkárt, aki megígérte, hogy katonai gyakorlatra lefoglalt igazállaitaikat busásan megfizet. – *Romániai Hírlap*, 1908. júl. 26. Közölte egy brezoiu-i magyar cipésmester felhívását, aki így próbálta közös fellépésre bírni sorstársait a diszkriminatív ipartörvény ellen. – *Romániai Hírlap*, 1908. dec. 6

⁵² Elek Ferenc, giurgiuai tanító tolmácsolásában. – *Romániai Hírlap*, 1909. febr.21.

⁵³ *Romániai Hírlap*, 1908. máj. 24.

⁵⁴ Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe.* – Bp. 1995. Akadémiai Kiadó. – p. 131-160.

⁵⁵ *Romániai Hírlap*, 1909. okt. 14.

⁵⁶ A hivatalos népszámlálási adatokkal szemben négyszer többre, mintegy félmillióra teszi a szerb zaklatásoknak kitett románok létszámát, majd – még vastkosabb túlzásba esve – az össznépszerűség negyedében adja meg arányukat. – *Romániai Hírlap*, 1909. ápr. 4. Reálisan mintegy 120.000 román lakossal számolhatunk a szomszédos királyságban. Ld.: *Köztes-Európa, 1763-1993. : térképgyűjtemény /Összeáll.: Pándi Lajos.* – Bp. 1995. Osiris – Századvég. – p. 60.

⁵⁷ *Romániai Hírlap*, 1907. nov. 17.

⁵⁸ *Romániai Hírlap*, 1907. nov. 24.

⁵⁹ Még ha a törvénycsomagot benyújtó liberális Dimitrie Sturdzától vett idézet áthallásai a magyarországi viszonyokra nyilvánvalóak is: „Mi vagyunk e földnek urai, kik az idegeneknek megengedjük, hogy köztünk tetszésük szerint élhessenek, de nem engedhetjük meg, hogy hazánk alapját megtámadhassák.” – *Romániai Hírlap*, 1908. ápr. 12. A Take Jonescu és Ion Lahovary konzervatívjai által támadott intézkedési terv a csaknem négy millió hektáryi nagybirtok kétharmadát kitevő bérletek – 60 %-ban „idegen” – gazdáik ellen irányult.

A román nemzetpolitika bővületébe esve a lap egyik munkatársa a magyarság talán legproblematisabb szomszédjáról egyenesen úgy vélekedett: „...a román nép szigorú ragaszkodása minden nemzeti ügy iránt bármely nemzetnek példányképül [sic!] szolgálhat”.⁶⁰

A hazai szászok által kiadott *Romániai Magyar Újság* (1909-1916)⁶¹ fennállása az európai háborús készülődés és a kirobbanó harc idejére esik. Bosznia 1908. évi, csaknem háborúba torkolló annektálása után a Monarchia, mint az európai béke felforgatója jelent meg a balkáni közvéleményben. Ennek is következménye a lapra nehezedő Monarchia- és magyarellenes támadások tehertétele.⁶² A helyi viszonyok ismeretében azonban a lap szerkesztői nem riadtak vissza annak megállapításától, hogy a románokat nem feltétlenül a jogos önvédelem ösztöne hevíti szövetségesük, a Monarchia megtámadására, hanem közönséges területrabló szándékok is.⁶³

Ez az expanzív politika a Balkán-háborúkban jól tetten érhető, amikor Románia a makedóniai kucovlachok néhány tízezres tömegére hivatkozva „kompenzációt” nyerhetett az Oszmán Birodalom örökségén osztozó balkáni szövetségeitől. Mint ismeretes, a zsákmány elosztása, s a csak kisebb részben román lakosságú Dél-Dobruzsza⁶⁴ bekebelezése feszült nemzetközi légkörben ment végbe. A legfőbb cél azonban a román többségű Erdély megszerzése volt, amelyért a román kormányzat évtizedek óta titkos kampányt folytatott.⁶⁵ Az efféle összefüggések feltárása nem volt veszélytelen vállalkozás a korabeli Romániában, ahol a közönséges rágalmakat cáfolni merő lapokat is elkobozták, nyilvánosan megsemmisítettek, olvasóit bántalmazták.⁶⁶ Nem csoda, hogy a nacionalista történész, Nicolae Jorga közreműködésével⁶⁷ a világháború kirobbantásának felelősségét is a magyarságra igyekeztek rátolni.⁶⁸

Mindezek után – a Bruszilov-offenzíva kezdeti sikerein felbuzdulva – a román haderő 1916 kora őszén Dél-Erdélyre támadt...

⁶⁰ Kertész József bukaresti református igazgató-tanító szavai. – Romániai Hírlap, 1907. dec. 8.

⁶¹ Ld.: Makkai Béla: A sajtó szerepe a magyar kormány ó-romániai nemzetgondozási programjában = Századok, 140. évf. 1. sz. (2006), p. 3-24.

⁶² A Monarchia bukovinai románokkal szembeni rossz bánásmódjáról cikkező *Universul*-t a román közvélemény feltűzelésével vádolja. – Romániai Magyar Újság [a továbbiakban: RMÚ], 1914. okt. 7.

Az *Adevarul* egyenesen azt írta: „... kétségtelen, hogy a háborút Vilmos császár és Tisza provokálta”. Mire a lap úgy reagált, hogy nincsen oka szerénykedésre a szomszéd országok politikusainak sem... – RMÚ, 1915. dec. 29.

⁶³ Az expanziós szándékok egyértelmű jelének ítélte a lap szerkesztője a román sajtó felhívását Erdély térképének megszerzésére, úgymond „turisztikai” célokra... – RMÚ, 1915. febr. 21.

Hasonlóképpen szkeptikusan fogadta Pau, francia tábornok bukaresti útjának hírért, miután a főtiszt fogadására több tízezres tömeg verődött össze, élükön prominens személyiségekkel. – RMÚ, 1915. febr. 26.

⁶⁴ Bolgár adatok szerint 1910-ben a terület 282007 lakosából 6539 volt román. - Ghenov, G. P.: Mezdunarodni aktove i dogovori zaszagasti Balgarija. – Szofia, 1940. Pridvorna Pecsatnica 446. p. Idézem Miczov Jordántól: Bolgár-magyar diplomáciai kapcsolatok 1920 és 1931 között. – Bp. 2002. (Szakdolgozat) – p. 11.

⁶⁵ A konzervatív Marghiloman-kormány a háború végén elődei felelősségét firtatva adatokat szivárogtatott ki a háborús kampány kiadásairól. A *Gazeta Bucureștilor* szerint 2,350.000 leit költöttek az Erdély-kampányra, amelyből bőven jutott a hazai román vezetőknek is. Idézem a BMH, 1918. júl. 21-ei számából.

⁶⁶ Az ilyen újságok olvasóit esetenként bántalmazták is. – RMÚ, 1915. dec. 31.

⁶⁷ A bűnbakká tétel egy démonizált Tisza István portréba sűrítve történt meg. A *pesti atléta* című írásában baljós jegyekkel ábrázolt háborúzó „típus-magyar” alakjáról így beszél a szerző: „Még a magyarrá lett Isten sem tudná megállítani azt a fanatikus, vak és süket embert, aki ellenfelei vérevel kijelölt egyenes úton megittasulva rohan a végpusztulásába.”Majd így folytatja: „Tisza Károlyit pesztrálja, Szerbiára pisszent, mintha jobbágya volna, Berchtoldot sétálni küldte, és emberét rakta a helyébe. Provokálja a világot. Győzni, uralkodni, parancsolni és gyarmatosítani akar.” *Universul*, 1915. dec. 28. - Idézem a RMÚ, 1915. dec. 31-ei számából.

⁶⁸ Az *Adevarul* aznap számát idézve: „...kétségtelen, hogy a háborút Vilmos császár és Tisza provokálta”. - RMÚ, 1915. dec. 29.

Ahogy a világháború végjátékában létrejött *Bukaresti Magyar Újság*⁶⁹ értékelte a történeteket: „a nagyzási Románia győzelmeskedett a józan ész fölött és így a katasztrófának [ld. különbéke-kérés] be kellett következnie.”⁷⁰

A közelmúlt zaklatott történései nyomán a román “hitzegés” konzekvenciáinak levonása, s a szomszédsági kapcsolatok új alapokra helyezésének igénye⁷¹ elmozdulást jelent a magyar kormányok által korábban megszabott iránytól.

A főszerkesztő a rekvirálások és internálások sajtó emlékéit felidézve szembesíti magyarjait a román vendégszeretet tévesnek bizonyult mítoszával.⁷² Ám a Kárpátokon túli létbe gyökerezett, “maradó” magyarok nyugalmas munkálkodása és fizikai megmaradása érdekében az egymásra ualt két szomszéd nemzet megbékélésének garanciáit sürgeti.⁷³ S a lap utolsó számainak egyikében felveti a Román-Magyar Szövetség megalakításának gondolatát,⁷⁴ mintha csak demonstrálni akarná: a nemzetek méltóságára és a jogegyenlőség elveire épülő szövetségi államforma kínál megnyugtató megoldást a kevert etnikumú délkelet-európai térség egymással viaskodó népei számára. Tette mindezt a lap-előd, a *Bucuresti Híradó* példájára, amely már két emberöltővel korábban Türr István tábornok balkáni konföderáció-tervébe kapaszkodva merített reményt a Balkánon tornyosuló nemzeti ellentétek feloldásához.⁷⁵

Összefoglalásul, érdemes felidézni, hogy a dualizmus-kori magyar politikai közvélemény előszeretettel emlegette a Balkánt, mint a magyarság történelmi küldetésének terrénumát. Szűk szakértői köröktől eltekintve azonban nem volt tisztában a Balkánt formáló történelmi erők természetével, és nyomatékával. Ebből a szempontból kivételes közvetítő szerepre volt hivatott a kivándorolt magyarság által teremtett, s az ó-haza által is támogatott regáti magyar sajtó, amely a befogadó ország viszonyainak tükrözésével és politikai törekvéseinek bemutatásával a magyar sajtópalettának egyedi színpontjává válhatott *volna...* A nagyhatalmiság csalóka illúziójától megtévesztett anyaországi politika azonban nem tulajdonított fontosságot a balkáni viszonyokról és mentalitásról közvetlen tapasztalatokat szerzett bukaresti magyar sajtóorgánumoknak. Így azok kijózanító, sőt útmutató jelentőségű látelletei nem hasznosulhattak a feldarabolásra ítélt Szent Istváni állam diplomáciai törekvéseinek jótét korrekciója érdekében, egy balkániasan haszonelvű, a regionális kihívásokra adekvátabb válaszokat adni képes külpolitikai koncepció megfogalmazásában. A románság- és balkáni régióismeret e gazdag forrásbázisát sajnálatosan csak a történetkutatás tudta kiaknázni. Tegyük hozzá, hogy a lehetséges nemzetpolitikai hozadékánál bizonyára csekélyebb eredménnyel...

⁶⁹ Ld.: Makai Béla: A sajtó szerepe a magyar kormány ó-romániai nemzetgondozási programjában = *Századok*, 140. évf. 1. sz. (2006), p. 3-24.

⁷⁰ BMH, 1918. szept. 8.

⁷¹ Mint mondta: “A román csak abban részesült, amit önmaga keresett.” A további együttműködés feltételei között a történetileg kialakult határok elismerése, az irredenta kampány beszüntetése, a romániai magyaroknak (csángók is!) a hazai románsághoz hasonló jogok biztosítása szerepelt. A budapesti keltezésű cikk Románia – Magyarország címmel jelent meg. – BMH, 1918. máj. 5.

⁷² BMH, 1918. aug. 4. A továbbiakban a lap élénk érdeklődést mutatott az internált és bebörtönzött magyarok ügyei iránt. Felrótta ugyanakkor, hogy amíg a magyar belügyminisztérium megszüntette a rendkívüli eljárást a hazai románsággal szemben, Moldvában a magyarokat változatlanul kémkedési ügyekkel zaklatják és megfélemlítik. – BMH, 1918. aug. 18. és szept. 22. Másutt az internáltak élelmezését és orvosi ellátását veszélyeztető korrupciós ügyekről tudósított a lap. – Bukaresti Magyar Hírlap, 1918. szept. 1.

⁷³ Ld. a Magyarok és románok c. cikkben. – BMH, 1918. aug. 4. A *Magyar-román barátkozás* c. vezércikkben a következőket írta: “Egymáshoz simuló országunk, a kelet és délkelet felé irányuló örködés, a kereskedelmi élet azt követelik, hogy félre téve sehol meg nem alapozott tanokat és eszméket, adjunk egymásnak alkalmat és módot arra, hogy a békés viszony, tartós, maradó barátság fejlődjön ki közöttünk.” A reformkori ruszofóbia közön viszza a lapelőd, a *Bucuresti Híradó* hasábjain, amely a szláv népek közé ékelődött másik „idegen test”-ként említi a magyar és román államokat. – BH = Gazetta de Bucuresci, 1880. jan. 18.

⁷⁴ Ld. a Magyar-román barátkozás c. vezércikkben. – BMH, 1918. okt. 6.

⁷⁵ Türr István egyébként tervezetét William Gladstone, brit miniszterelnökhöz is eljuttatta. – BH = Gazetta de Bucuresci, 1880. máj. 9.

A magyarországi bolgárság migrációja a 18–20. században

*Miklós Péter*¹

A bolgárság betelepedésének három hullámát különböztethetjük meg. Az első a 14. század második felétől a középkori magyar állam megszűnéséig (1526) tartott. A második hullám a 17. század utolsó évtizedében kezdődött és a 18. század közepén ért véget. Ezen két betelepelési mozgalom háttérében elsősorban a török uralom alól való kikerülés vágya állott. A bolgárok magyarországi megtelepedésének harmadik hulláma már a modernitáshoz kötődik: bolgárkertészek kisebb-nagyobb csoportjai a 19. század harmadik harmadától egyre több nagy és kisebb város mellett jelentek meg.

A magyarság és a bolgárság kapcsolata több évszázados, gyökere még a steppei vándorlás korára és a Kárpát-medencében való megtelepedés előtti időkre tehető. A magyar törzsszövetség a honfoglalás korában jelentős létszámú bolgár népességet talált a későbbi magyar állam területén (elsősorban annak déli és délkeleti részén). A politikailag különálló territóriummal rendelkező erdélyi Gyula és a Tisza és Maros vidékét uralma alatt tartó marosvári vezér, Ajtony alattvalói között bizonyosan szép számmal voltak bolgárok. Ebben a két régióban a déli szláv populáció kulturális és politikai jelentőségét tovább erősítette, hogy mind Gyula, mind Ajtony a görög (bizánci) szertartású keresztény vallást (későbbi nevén az ortodox kereszténységet) vette föl és terjesztette az uralma alatt álló területen.

Az erdélyi Gyula 952-ben tért keresztény hitre Konstantinápolyban, ahonnan keresztény papokkal tért vissza. Vezetőjük Hierotheosz, „Türkia püspöke volt” (a középkori bizánci forrásokban a magyarokat ugyanis türköknek nevezték), aki Gyulafehérvárott rendezte be egyházi központját. Ajtony 1019-ben, II. (Bolgárölő) Baszileiosz bizánci császár bulgáriai hadjárata után tért keresztény hitre a bolgár városban, Vidinben. Térítőpapok mellett bazilita szerzetesek is csatlakoztak hozzá, akiknek Marosvárott (a későbbi Csanád városában) építtetett monostort Keresztelő Szent János tiszteletére. A görög szertartású papok nagyrészt szláv ajkúak lehettek, akik ismerték és gyakorolták a Szent Cirill és Metód – „a szlávok apostolai” – által elterjesztette egyházi szláv nyelvű liturgiát és egyházi irodalmat is.

A 10–11. század fordulóján jelentkező, Géza nagyfejedelem és I. (Szent) István király nevéhez fűződő központosító törekvések azokban véget vetettek Gyula és Ajtony különállásának. Gyula ellen 1003 körül, Ajtony ellen 1028 táján indított sikeres hadjáratot az első magyar király, amelynek eredményeként az előbbi territóriumát Erdély, az utóbbi szállásterületét pedig Csanád vármegye néven integrálta a kialakuló Magyar Királyságba. Ezzel párhuzamosan a nyugati (latin) szertartású kereszténység (a későbbi katolikus vallás) lett a domináns a térségben, ami értelemszerűen nem kedvezett a helyi szláv populációnak.

Az Árpád-házi magyar uralkodók balkáni expanziós törekvései (katonai akciók Szerbia, Bosznia és a bizánci birodalom főnhatósága alatt álló területek ellen) idején is érkeztek bolgárok magyar földre. A betelepedés azonban tömeges jelleget csak a 14–15. században öltött. I. (Nagy) Lajos 1365 nyarán elfoglalta Vidint és a későközépkori független bolgár államot – a vidini cárságot – bánsággá alakította, s beszervezte saját birodalmába. Ezzel párhuzamosan a bolgárok közül több tízezret – sokszor erőszakos módszerekkel – katolikus hitre térítettek a magyar király kereszties hadseregével vonuló

¹ Történész-muzeológus, Móra Ferenc Múzeum

boszniai ferencesek (a hadjárat célja ugyanis a balkáni bogumil vallás, a boszniai egyház és részben a keleti szertartású kereszténység elleni föllépés volt).

Az ezt követő évtizedekben nagy számban érkeztek határőr feladatokat ellátó bolgárok a magyar állam területére, elsősorban a déli (például Temes, Keve) vármegyékbe, s több uralkodói privilégiumot is kaptak. A betelepedést fölgyorsította az 1390-es években a nikápolyi vereség és Vidin török kézre kerülése. Ekkor ugyanis sok az oszmán hódítás elől menekülő bolgár volt kénytelen elhagyni hazáját és Erdély, illetve Magyarország területén menedéket keresni. Kereskedők, kézművesek és katonák mellett akkor már a hagyományosan földműveléssel foglalkozó réteg is megjelent.

A 14. század végén a boszniai ferences provincia (rendtartomány) hét kusztódiára (a ferences rend a rendtartománynál kisebb egyházigazgatási egységére) tagolódott. Ezek közül az egyik a bolgárajkú ferenceseket tömörítette, akik a nem sokkal korábban katolikus hitre tért bolgárok lelkipásztori ellátásáért voltak felelősek. Erre már csak azért is alkalmasak voltak, mert a törökök a Szent Ferenc rendjéhez tartozó „kolduló barátok” tevékenységét ha nem is támogatták, de engedélyezték és elnézték az uralmuk alatt álló területeken. Így például a Délvidék jelentős részén a katolikusok lelki gondozását a szegedi ferencesek végezték. Az erdélyi bolgár kusztódiát 1624-ben kivált a boszniai ferences rendtartományból és 1676-ban a katolikus egyházfő, X. Kelemen pápa önálló provincia rangra emelte.

A bolgárok betelepedésének második hulláma a 17–18. századra tehető. Az 1600-as évek utolsó két évtizede mind a balkáni és kelet-közép-európai népek, mind az európai nagyhatalmak számára a törökellenes harcok időszaka volt. Amikor 1683 nyarán IV. Mohamed török szultán ostrom alá vette Bécsset, a keresztény közép-európai – az osztrák és a lengyel – államok összefogtak Velencével és az Apostoli Szentszékkal a közös oszmánellenes föllépés érdekében. Az összefogás nem maradt eredménytelen, s nemcsak Bécsset sikerült megóvni, de Magyarország nagy része is fölszabadult a közel másfél évszázados török uralom alól. Az egyesült keresztény haderő vezetése további hadmozdulatokat tervezett a Balkánon Bosznia, Szerbia és Bulgária területén.

A keresztény katonai akció támogatásának jegyében robbant ki a bolgárok nemzeti felkelése 1688-ban Csiprovecben. A török haderő azonban meggátolta az európai csapatok további előrenyomulását, a bolgárok mozgalmát pedig leverte. Az elfojtott lázadás után brutális megtorló akció következett, amely elől tömegesen menekültek bolgárok a Habsburg birodalom területére. Ez a második betelepülési hullám már Mária Terézia uralkodása idején, az 1740-es években ért véget. A bolgárok elsősorban Erdély és a Temesi Bánság területén telepedtek meg. Ennek egyik oka az volt, hogy mindkét régióban éltek a középkortól kezdődően kisebb-nagyobb bolgár közösségek. Ennél az érzelmi indíttatásnál azonban jóval fontosabb lehetett, hogy Erdélyben az alvinci ferences rendházban volt a bolgár katolicizmus központja. Így a katolikus bolgárok (paulikánusok) lelki vezetését, szellemi és kulturális örökségük megőrzését és hagyományaik háborítatlan gyakorlását remélhették Erdélyben.

A Temesi Bánság esetében némileg más volt a helyzet. A terület 1718 és 1778 között ugyanis bécsi különkormányzat alatt állott, közigazgatásilag nem volt a magyar állam része, s mind politikai feje, mind földesura az uralkodó volt. A Temesvár központú Bánság területére magyarok nem is telepedhettek be, s a határőr feladatokat ellátó kiváltságos népcsoportok (románok, szerbek) mellett a Habsburg telepítési politika eredményeként a térségbe érkező nyugati telepések megjelenésével etnikailag igen sokszínű lett a régió. A bécsi telepítéspolitikára a legfontosabb szempont a katolikus vallás volt, így katolikus német, francia, olasz és spanyol népesség is települt a Temesvidékre. Ezek a nemzetiségek aztán járványoktól (pestis, kolera) és természeti katasztrófáktól (árvíz, szárazság) sújtva tették Dél-Magyarországot – ahogy már a 19. század közepén is nevezték – „a magyar Kánaáná”. A terület az 1900-as évek elejére a

kapitalista jellegű gazdasági szisztémák, a praktikus közlekedési struktúrák és a sajátos önkormányzati modellek terepévé, ezzel a gazdasági, társadalmi és politikai modernizáció egyik fontos Kárpát-medencei központjává vált.

A bolgároknak a Bánságba való betelepítésében fontos szerepe volt a bolgár származású, eredetileg ferences szerzetes Stanislavich Miklós csanádi püspöknek (1739-től 1750-ben bekövetkezett haláláig látta el ezt a főpapi tisztségét, s ő kezdte meg a temesvári katolikus egyházi központ kiépítését). Stanislavich püspök nevéhez a bolgárok betelepítésének két fázisa fűződik. 1726 és 1731 között megszervezte a paulikánusok Nyugat-Havasalföldre költözését. Ennek alapot adott, hogy az osztrák katonai megszállás alatt álló területnek, Olténiának akkor még címzetes püspökként ő volt a katolikus egyházi vezetője, Kraiova székhelyű apostoli adminisztrátora. Később – miután Valachia ismét a török ellenőrzése alá került – két hullámban a Temesi Bánság területére telepítette a katolikus bolgárokat. Az első hullám 1737 után, a második 1742 után költözött. Ezt indokolta, hogy katolikus híveit, a szó szoros értelmében vett „népét” nem akarta magára hagyni a török uralom alatt, amikor ő már a Habsburg birodalom védelmét és támogatását élvezte.

A bánsági bolgároknak két jelentősebb településük Vinga és Óbesenyő. Vingára 1741-ben érkeztek az első bolgár telepesek, az első keresztlőt 1741. október 15-én tartották. Három évvel később Mária Terézia kiváltságlevelet adott a településnek, amely Theresiopolis néven mezővárosi rangot kapott, széles körű önkormányzattal rendelkezett, élén a pallosjoggal rendelkező bolgár kapitány állt. A vingaiak ősei ércbányászattal foglalkoztak és különböző kisiparos tevékenységeket űztek, s aranyművesek, ötvösök és kovácsmesterek nemzedékei kerültek ki közülük. Később inkább a földművelés dominált foglalkozásként a városias jellegű Vinga lakosai között. A város a 19. század második felében járásközpont lett, ma is álló a Szentháromság tiszteletére szentelt temploma 1892-re épült föl. Az 1920-as trianoni békeszerződés értelmében a város Romániához került. Óbesenyőn 1738. március 7-én végezték az első keresztlőt, a község templomát 1804-ben szentelték föl Nagyboldogasszony tiszteletére. A falu bolgár lakói földművelők voltak, s ez a település is a Román Királyság része lett 1920 után.

1. Táblázat: A dél-magyarországi bolgárság létszáma 1910-ben

<i>Vármegye</i>	<i>Település</i>	<i>Létszám</i>	
<i>Temes</i>	<i>Versec</i>	269	
	<i>Kevevára</i>	41	
	<i>Vinga</i>	2701	
	<i>Denta</i>	380	
	<i>Csák</i>	82	
	<i>Brestye</i>	890	
	<i>Denta</i>	370	
	<i>Székelykeve</i>	400	
	<i>Torontál</i>	<i>Nagybecskerek</i>	243
		<i>Nagykikinda</i>	73
<i>Óbesenyő</i>		5361	
<i>Módos</i>		458	
<i>Nagyzerzébetlak</i>		312	
<i>Lukácsfalva</i>		34	
<i>Óléc</i>		92	
<i>Kanak</i>		526	
<i>Rezsőháza</i>		1	
<i>Sándoregyháza</i>		763	
<i>Bolgártelep</i>		417	
<i>Karácsonyfalva</i>		30	
<i>Szőlősudvarnok</i>		93	
<i>Összesen</i>		13 536	

FORRÁS: CZIRBUSZ G. 1913

Az 1680-as évek vége és az 1740-es évek között betelepedett dél-magyarországi bolgárok létszáma 1910-ben (a városok melletti telepeken dolgozó néhány száz bolgárkertésszel együtt) meghaladta a tizennégyezret (1. táblázat). Ekkor városban alig több mint négy százalékuk lakott – elsősorban Vinga érdemel említést ismét, ahol a dél-magyarországi bolgárok több mint öt százaléka élt –, míg nagyközségben kétharmaduk, kisközségben pedig szűk egyharmaduk (2. táblázat).

2. Táblázat: A dél-magyarországi bolgárság által lakott településtípusok 1910-ben

<i>Településtípus</i>	<i>Létszám</i>	<i>Arány</i>
<i>Város</i>	626	4,6 %
<i>Nagyközség</i>	8 982	66,3 %
<i>Kisközség</i>	3 928	29,1 %
<i>Összesen</i>	13 536	100 %

FORRÁS: CZIRBUSZ G. 1913

A bolgár tudományos élet a két világháború között kezdett el érdeklődni a bánásági bolgárok iránt, akik nyelvük 18. századi állapota mellett számos archaikus népszokást és vallási hagyományt megőriztek. Petar Sztojanov Mutafcsiev bolgár történész, akadémikus végzett nagyhatású kutatásokat a bánásági bolgárok körében. A 17–18. században a Habsburg monarchia területére települő bolgárok többsége katolikus volt, érkezett azonban ortodox vallású bolgár is. Utóbbiak vallási életük tekintetében nehezebb helyzetben voltak, hiszen rögtön betelepülésük után kénytelenek voltak elfogadni a karlócai szerb ortodox metropolita egyházi főségét. A szerb ortodox egyház ugyanis I.

Lipót kiváltságlevele alapján szabadon működtetett a Habsburg birodalom területén. Így az ortodox bolgárok nagyobb része néhány generáció alatt előbb vallásilag, majd kulturálisan és nyelviileg is asszimilálódott a szerbekhez.

A bolgárság magyarországi betelepülésének harmadik hulláma már a gazdasági modernizáció időszakára, a dualizmus korára esett. Ebben az időszakban Bulgáriából költöztek kertészek és idénymunkások Magyarországra. Ennek a népességnek csak kisebb hányada maradt és telepedett meg véglegesen a magyar állam területén, a többség megfelelő mennyiségű anyagiak összegyűjtése után visszatért Bulgáriába. Előbb a főváros és a nagyobb városok, később a kisebb vidéki városok mellett is megjelentek a bolgárok a 19. század végére és kertésztelepeket hoztak létre. A zöldségtermesztésnek sajátos, öntözéses és a magyar agrártermelésben korábban ismeretlen módszerű változatával jó termésre, nagy piacra és így nagyobb jövedelemre tettek szert.

Bolgárkertészek a 19–20. század fordulóján már nagy számban dolgoztak Budapest és a legtöbb olyan nagyobb város környékén, ahol kedvezőek voltak a klimatikus viszonyok és megfelelőek voltak a piaci adottságok. A melegágyas hajtásra és az öntözésre alapuló zöldségtermesztő technikájukat a hagyományos módszerekkel dolgozó magyar zöldségkertészek ismereteivel bővítették, s így azoknál hamarabb, jobb minőségű áruval tudtak megjelenni a piacon. Elsősorban paprikát, paradicsomot, fejes salátát és uborkát termesztettek. A bolgárkertészek eszközeiket és eljárásaikat sokáig maguknak tartották fenn, ezért egészen az 1920-as évekig igyekeztek – Bulgáriából érkező vagy magyarországi – bolgár napszámosokkal és kiségitőkkel dolgoztatni. Hogy ez a gyakorlat megszűnt, annak egyik oka a trianoni békeszerződés lehetett: a magyarországi bolgárok nagy része ugyanis az új magyar államhatárokon kívülre került.

A magyarországi bolgárkertészek 1914-ban megalapították a budapesti székhelyű Magyarországi Bolgárok Egyesületét. 1941-ben a fővárosi bolgárkertészek beszerzési és fogyasztási szövetkezetet alapítottak, amelynek nyomdokain 1957. október 12-én létrejött a Dimitar Blagoev Zöldségtermelő Szövetkezet Budapest IV. kerületében. 1932-ben adományokból fölépült a magyarországi bolgár ortodoxok első temploma a budapesti Szent Círill és Metód templom, amelynek udvarán később irodaépületet és közösségi termet is kialakítottak a kolónia tagjainak. 1936-ban szervezték meg a Szent Trifon Kertészegyesületet, amely aztán egyaránt védelmezte a nagytermelők és a munkások érdekeit, szervezte például a bolgároknak a Magyarországra érkezés, a hazautazás, a pénzváltás ügyeit is. A magyarországi bolgároknak a főváros mellett Pécsen és Miskolcon volt egyházuk és iskolájuk.

3. Táblázat: A bolgár lakosokkal rendelkező települések száma vármegyénként a 19. században

Vármegye neve	Azon települések száma, ahol bolgárok is éltek
Alsó-Fehér vármegye	6
Arad vármegye	6
Bács-Bodrog vármegye	5
Baranya vármegye	1
Békés vármegye	1
Beszterce-Naszód vármegye	2
Bihar vármegye	6
Brassó vármegye	2
Csongrád vármegye	2
Fogaras vármegye	3
Hunyad vármegye	7
Kolozs vármegye	1
Kisküküllő vármegye	1
Krassó-Szörény vármegye	26
Máramaros vármegye	1
Maros-Torda vármegye	2
Nagyküküllő vármegye	4
Pest-Pilis-Kiskun-Solt vármegye	2
Pozsega vármegye	3
Sáros vármegye	1
Szeben vármegye	5
Szolnok-Doboka vármegye	3
Temes vármegye	30
Torontál vármegye	24
Udvarhely vármegye	2
Verőce vármegye	2
Zólyom vármegye	1

FORRÁS: GJUROV, A. 2001

Összességében megállapítható, hogy a bolgárok Magyarországra való betelepülésének három (középkori, 17–18. századi és 19–20. századi) hulláma közül a második volt a legnagyobb létszámú és az akkor érkezők tudták legtovább – egészen napjainkig – megőrizni identitásukat. Ennek elsődleges oka a zártság és tömbjellegű együttélés volt. Ugyanakkor a magyarországi bolgárság történetének tárgyalásakor ki kell emelni, hogy legnagyobb részük mindössze három vármegye, az egykori Temesi Bánság területén szervezett Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék területén élt. Mint a 3. táblázatból látható, a 19. században a bolgárok által lakott településeknek is több mint fele ebben a régióban volt (csak azok a településeket voltak figyelembe véve, ahol tíznél több bolgár élt). Az ország egyéb területein csak szórványosan telepedtek meg bolgárok, bolgár közösségek.

A második hullámban érkezők többsége katolikus vallású volt. Kiemelkedő központjuk volt Vinga és Óbesenyő. A dél-magyarországi bolgárok nem nagyon vándoroltak az országon belül. Ha vándoroltak is, elsősorban a már említett három vármegye valamelyikében telepedtek meg, legtöbbször családi kapcsolatok vagy

Hungarian Financial Capital in the Kingdom of Yugoslavia

Vesna Aleksić¹

Introduction

Since 1880s, on the scene of international and economic relations of European states, the influx of financial capital of economically developed countries into the economy of underdeveloped and developing countries can be perceived. This was the consequence of the long-lasting banking transformation process, which, due to the increased rate of industrialization, opened possibility for financing various businesses in geographically remote areas. Approximately eighty European banks, different in type, size and power, which constituted the elite of European, and hence world banking, expressed their interest in the Balkans. This occurrence was extremely important for the establishment and development of privately owned banks in newly constituted Balkan states, as for their further development in those areas of the Balkans which were an integral part of the vast Austro-Hungarian economic market.²

The establishment of modern banks in Austro-Hungary took place between the years of 1853 and 1890, and was influenced by the example given by European banking aided by French and German capital. Around that time, at a slower pace and under significant influence of Viennese investors, a modern yet quite weak banking centre in Budapest was developing. The first major bank was established in 1841 and that was *Pester Ungarische Commerzialbank (Pestimagyar kereskedelmi bank)*, while the first credit bank in Hungary, *Ungarische Allgemeine Creditbank (Magyar altalanos hitelbank)* was founded in 1867 by Viennese bank *Oesterreichische Creditanstalt fuer Handel und Gewerbe*. Then came the establishing of *Ungarische Escompt- und Wechsler Bank (Magyar leszamitolo es penzvalto-bank)* 1869, and *Ungarische Handels-AG* 1890, which was in 1910 named *Ungarische Bank und Handelsgesellschaft (Magyar bank es keskeldemi reszvenytarsasag)*.³

Austro-Hungarian financial capital turned its attention towards the Balkans quite early, mainly because it was not powerful enough to strive towards world expansion. Apart from Austro-Hungarian, French, German and English banks displayed significant interest, even though this region was not their top priority taken in consideration the amount of financial capital they invested in the Middle East. By conducting monetary uniforming and currency reform at the end of 19th century, Austro-Hungary facilitated monetary stabilization and commerce, expedited not only the development of monetary and credit economy, but also the development of banking system and financial capital on its entire territory. Croatia and Slavonia, being the constituent parts of the Monarchy's monetary and economic system, each had, as early as in 1913, one savings and loan institution (bank, savings bank or savings and loan association) per five to seven thousand citizens whereas in certain areas the ratio was even higher: one savings and loan institution per two thousand citizens. It is important to point out that major monetary institutions founded upon national, that is to say Croatian capital were not that often, if at

¹ PhD, Faculty of Geoeconomics Megatrend University Belgrade - Serbia

² John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic 1550 - 1950 from Imperial Borderlands to Developing Nations*, Indiana University press, Bloomington, 1982, 156-158, 202-217; Andrej Mitrović, *Mreža austrougarskih i nemačkih banaka na Balkanu pred Prvi svetski rat*, u: "Jugoslovenski Istorijski časopis", br. 3 - 4, Beograd, 1988, 51 - 55.

³ Andrej Mitrović, *Strane banke u Srbiji 1878-1914. politika, progress, evropski okviri*, Beograd, 2004, 38-39.

all, engaged in establishing and financing enterprises, industrial enterprises chiefly, due to the fact that they were strongly dependent on the centers in Vienna and Budapest.⁴

In Serbia the shareholder type banks were necessary in order to finance the infrastructural development, primarily the development of traffic infrastructure. This brought about far-reaching changes not only in the country's economy, but also in the overall structure of the country. Suchlike ideas were just the proof of evident future-oriented policies, which was of extreme importance for a small country in a difficult period of transition from an undeveloped to a developing country that is to say from a non-industrial to an industrial civilization. However, for a long time, it was impossible for the network of loan oriented banks in Serbia to stabilize, either concerning economics or communication. Up to the beginning of the 20th century, entire Serbian banking system was based on large number of smaller banks and savings institutions and their business solely revolved around giving loans to farmers and merchants. Because they were in a state of fragmentation and dispersion, and because the available funds were quite limited, any serious action that would result in more significant participation of these banks in the country's economic life was prevented. It is also important to add, and this is highly characteristic of Serbian political and economic environment of the day, that banks were used as weapons in conflicts between political parties (this was especially the case in smaller towns in which, in certain instances, were as many banks as there were political parties, and these banks would often, instead of giving loans to enterprises, give loans to voters).⁵ However, in 1882 *Oesterreichische Landerbank*, in cooperation with *Comptoir d'Escompte* from Paris managed to establish the first "daughter bank" in Serbia - *Srpska kreditna banka* (Serbian Credit Bank). *Pester Ungarische Commerzialbank* started operating the same year. In 1888 it formed a partnership bank *Banka Andrejević i Ko*, which, as early as in 1900s, managed to become Monarchy's stronghold of financial capital and, during the following several years, the most powerful bank in this country. The bank acted as intermediary when *Pester Ungarische Commerzialbank* bought state issued bonds in 1888 and 1889; in the same year it gave a smaller state loan of 11 million dinars (11 million French francs) with 5% interest rate, and the bank included *Ungarische Agrar- und Rentenbank* i *Ungarische Escompte- und Wechslerbank* from Budapest in the venture. In 1904 the bank was already entrusted with minting 6 million worth of Serbian silver dinars. For many years the bank had a branch office in Šabac (this later became *Šabačka štedionica* - Šabac Savings Bank). A French source informs us that it was "dominant in Belgrade and Serbian market in general" since it had high stakes in commerce and was the creditor of many Serbian banks.⁶

Yet, the headquarters in Budapest estimated that, due to the lack of funds and growing competition in Serbia, the Belgrade dependant bank needed to be consolidated by forming a partnership with a more powerful investor. Decision-making process was governed by international politics, so on April 11, 1908 an agreement was signed with German bank *Berliner Handelsgesellschaft* and from that point to the summer of 1913, the bank from Berlin – at least only nominally – had parity participation in the capital of *Banka Andrejević i Ko*, which was turned into shareholder association and the memorandum read *Banque Andreevitch et Cie societe anonyme*. Its nominal capital amounted to 4,000.000 francs (dinars), which means that it was, according to this indicator, four times more influential than other Belgrade banks at that time. *Berliner*

⁴ Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, 1957, 312 - 320; Dušan Mišić, *Pregled jugoslovenskog novčarstva i bankarstva*, u: "Nova Evropa", god. 1923, Zagreb, 1923, 346.

⁵ Mijo Mirković, *n.d.*, 313 - 314; Danica Milić, *Pregled delatnosti stranog kapitala u Srbiji do Prvog svetskog rata* u: "Hibridijski pregled", 2, Zagreb, 1964, 100 - 102.

⁶ Andrej Mitrović, *n.d.* 50-55.

Handelsgesellschaft and *Pester Ungarische Commerzialbank* invested 40%, that is to say 60% of the capital. *Banka Andrejević i Ko A.D.* was in effect Hungarian; moreover, its highest-ranking officials came from the Budapest headquarters.⁷

The bank was established with great ambitions in mind. In terms of Serbian financial climate, this was an extremely powerful bank, whose capital was four times larger than that of the second powerful bank. It strived towards achieving prominent, maybe even predominant status in Serbian economy. Its goals were oriented towards expanding by opening branch offices in all major Serbian commercial centers like Niš, Šabac, Smederevo, etc. The branch office in Nis was opened in late 1910 and its manager was Rudolf Ferko, another official who came to Serbia from Budapest. There was also a plan to establish numerous shareholder associations that would have been dependent on *Banka Andrejević i Ko*. This would have been the method of achieving the greatest possible influence in many fields of economy. The original intent of German diplomacy was to use the cooperation of the banks from the two empires to undermine the French influence, and the intent of Austro-Hungarian leadership was to use the cooperation to undermine the independence of the host country. However, Parisian banks had control over the state debts which, in turn, secured them reciprocally large Serbian orders from French factories of heavy artillery and railway material.⁸

Even though it was the most powerful bank in Serbia at the time, *Banka Andrejević i Ko A.D.* within the first two years of its operation did not gain the expected momentum. In the fall of 1910 it invested 50 thousand francs in glue factory "Munk i Ko A.D.", and 40 thousand in soap factory "Labud" from Niš, but at that time it suffered failure while trying to set up a Serbian enterprise for asphalt manufacturing. The report of *Pester Ungarische Commerzialbank* submitted to the Hungarian government in December 1915 pointed out that *Banka Andrejević*, during over thirty years of its operations in Serbia, made 9 million francs worth of investments, but, nonetheless, after the Annexation Crisis, its business ventures were burdened by losses, and that the branch office in Niš alone had constant annual deficit of 40 thousand francs.⁹

In fact, the French capital was powerful enough to match each success of German banks on the Balkans. In July of 1910 *Banque Franco-Serbe* was established, its nominal capital amounting to 12.000.000 (3.000.000 in effect) francs. The headquarters of the bank were in Paris, and the branch office was opened in Belgrade. Both in terms of capital available and the strength of banks that backed it up, *Banque Franco-Serbe* was three times more powerful than *Banka Andrejević* which, due to the establishment of a more powerful French competitor, turned to German consulate for help. What came to be evident was that *Banka Andrejević* did not have the support of German Foreign Office because of the two following reasons: first of all, it blatantly refused to separate business from politics thus turning Serbs against it, and secondly, it didn't advocate German interests to the degree official Berlin dictated. Even though the bank, being a branch office of a Hungarian monetary institution, was not a participant of Customs War that Austro-Hungary waged against Serbia, after the reorganization, it didn't remain disinterested party during the Annexation Crisis, and so German consul in Belgrade reported that *Banka Andrejević* during the time of crisis "mercilessly pursued its demands and canceled loans"¹⁰. It was also estimated, generally speaking, that while conducting its business operations, the bank acted as solely Hungarian bank without any consideration

⁷ Andrej Mitrović, *Ungarische Commerzialbank na Balkanu do 1918. godine*, u: "Zbornik Matice srpske", 34, Novi Sad, 1986, 44 - 50; isti, *Mreža austrougarskih i nemačkih banaka na Balkanu pred Prvi svetski rat...* 66-70.

⁸ Andrej Mitrović, *Strane banke u Srbiji...* 115-120.

⁹ Ibid.

¹⁰ Andrej Mitrović, *Strane banke u Srbiji...*123.

for German interests and failing to offer support to German export. The immediate interest of Hungary, being both a constituent of Dual Monarchy and the Central Powers Alliance, was manifest in this situation. Hungary, in fact, considered the neighboring countries south of the rivers Sava and Danube as the sphere of its exclusive interest. It came to be expected that *Berliner Handelsgesellschaft* bank was an interested party in *Banka Andrejević* in Belgrade, but this was actually a *Pester Ungarische Commerzialbank* branch office that advocated only Hungarian interests often at the expense of Germany. In addition to that, the Balkan Wars followed which, in turn, brought about new and extremely dangerous tension in the relations of Austro-Hungary and Serbia. In the summer of 1913 *Berliner Handelsgesellschaft* bank definitively withdrew its capital from *Banka Andrejević*.¹¹

During the time when the First World War was entering its last phase, namely in 1917, *Pester Ungarische Commerzialbank*, in the second volume of the representative book on the company's history, presented itself in the following manner: "Pester Ungarische Commerzialbank was the first Hungarian monetary institution which fully understood that, for the sake of our politics, it was important, even decisive, for Hungarian capital and business to be present in the Balkans, and to establish firm connection between its own interests and those of Balkan states. This is the Austrian and Hungarian bank that studied Balkan states from the viewpoint of economics; at the same time it was the first Hungarian bank to open its branch offices in Serbia, Romania, Bulgaria and Turkey through means of partnership and affiliate business operations."¹²

1. The Kingdom of Yugoslavia – A New Environment for Financial Investment

The end of the First World War brought major changes not only in politics but also in economics and finances of the Old Continent. The disappearance of strong financial centers such as Vienna and Budapest opened up the opportunity, especially in the Balkan region, for other two European centers, Paris and Prague, to establish their domination there. Yet, the importance of the old centers was not completely neutralized. Economic and political relations, enormous knowledge and experience, as well as numerous banking and economic affiliations they once had in the region enabled these centers to become important financial intermediaries. Namely, mediation of Viennese and Budapest banks was of utmost importance for European capital, especially the capital of Swiss, English, Dutch and Belgian banks, which was not directly present on the Balkans prior to 1918. At the same time, this was a unique opportunity for Austrian and Hungarian banks, aided by foreign finances, to reemerge on the Balkan economic scene. In the earlier period, these countries established and affirmed their status by using the influence and prestige of their monarchy, all the while coordinating business interests with the interests of national economy. After the year 1918 and collapse of Austro-Hungary, the two countries had many problems in the states formed on their territory due to their previous policies, but they managed to solve them in a relatively short period of time. Hence, in the case of the Kingdom, old Viennese and Budapest banks astutely used the present situation which was characterized by the state's inability, caused by the complexity of inner political circumstances, to organize a national banking apparatus that would have

¹¹ Ibid.

¹² Andrej Mitrović, *Ungarische Commerzialbank na Balkanu do 1918. godine*, u: "Zbornik Matice srpske", 34, Novi Sad, 1986, 44 – 50.

been strong enough to successfully cover growing financial needs of industry, traffic, commerce and agriculture, independently of foreign financial influence.¹³

Newly established Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was “the link, bridge between Europe and Asia, between Central Europe, Western Asia and Middle East, open towards the Mediterranean and connected with the Black Sea via Danube.”¹⁴ Such geographical position did not only bear the political, but also immense economic importance in the Europe of the day. A completely new economic region was created, and this novelty was manifest both in terms of size and quality. In fact, an obvious change, more precisely, disintegration of the old economic region and gradual adjustment / integration of this new economic region took place. This change was hidden behind the familiar political conflicts, aftermath of the war and inflation, which meant that the change was not an easy and painless one. The relationship towards the changed market scope was completely different in Serbia and on former territories of the ex-Monarchy. In the first case, the change meant that the market expanded from the population numbering 2.9 million to the number four times larger, while in the later case, it meant market decrease, since the previous market scope of 677.000 km² was reduced to 248.000 km². This gave rise to the feeling of pride in Serbia because of the fact that many things were now available on the domestic market, whereas in Slovenia, Croatia and Vojvodina this brought about the feeling of surprise due to the realization that domestic market can now offer so little.¹⁵

Yet, one can not overlook the fact that Slovenia, Croatia and Vojvodina, once mainly agrarian provinces of the former Monarchy, almost overnight became economically most developed provinces of the new state. This particularly applies to Croatia, whose relative advantage was the most obvious, especially in the field of banking and financial capital. Around the year of 1912, there were 1.039 credit institutions in Croatia, the funds in their property amounting to 131 million golden crowns, whereas in Serbia, the capital in similar institutions amounted to 58 million golden dinars. This is why the fact that during the first years following the war (up till 1924), 50% of the Kingdom’s banking capital was concentrated in Croatia and Slavonia, should not come as a surprise. Zagreb, thus, became the center of economic power, that is to say the point of the highest capital concentration, the major industrial and commercial center, unlike Belgrade which became political and legislative center.¹⁶

In Yugoslavia, several years after the First World War ended, the problem of legal regulation of monetary-financial institutions came to being. At the time, these institutions, diverse in their organization, were not subject to any legal regulations concerning their activity on the monetary market. After the year of 1922, only concessional system of bank establishing was in power, concerning both credit and shareholder type institutions, while the freedom to do business remained. Such condition led to the collapse of some banking institutions (around the year of 1926), and it also stood to endanger the entire banking system of the country. In order to prevent this from happening, the Ministry of Commerce and Industry, under whose jurisdiction the banking and credit operations of the country’s monetary institutions were, took measures to pass a special banking law which would legally regulate the operation of the banks. Due to the

¹³ Vesna Aleksić, *Banka i moć, Socijalno-finansijska istorija Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva A.D. 1928-1945*, Beograd, 2002, 45-57.

¹⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 - 1941, Prva knjiga*, Beograd, 1988, 31.

¹⁵ Mijo Mirković. *n.d.*, 339 - 342; John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *n.d.*, 376 - 382.

¹⁶ Dušan Mišić, *Pregled jugoslovenskog novčarstva i bankarstva*, u: "Nova Evropa", god. 1923, Zagreb, 1923, 347.

great crisis of Yugoslav banking that took place in 1931, and which came as a consequence of a difficult crisis in Germany and Austria, such law was never passed.¹⁷

Shareholder type banks were almost the sole form of Yugoslav privately owned monetary institutions. When talking about privately owned banks in the Kingdom of Yugoslavia, it is always in reference to shareholder type banks because they represented the majority of the country's credit apparatus, that is to say the sole direct creditor of privately owned enterprises. In the Kingdom, for as long as it existed, the law on shareholding associations was never passed. On the territory of Serbia, the Kingdom of Serbia's Shareholder Law passed in 1896 was in power, and in 1922 it was extended to the territory of Montenegro.¹⁸ On the territories that were once under the rule of the Monarchy, commerce laws containing legal regulations that regulated the activities shareholder associations were in power.¹⁹ In order to prevent the possible confusion that might have sprung out of simultaneous existence of various banking laws, in November, 1919 Kingdom's Council of Ministers passed a ruling which stated that all shareholding associations that were being established or that were expanding their activities on the entire territory of the state needed to obtain the permission from the Ministry of Commerce and Industry.²⁰ The Ministry also issued special permissions in cases when shareholding associations which were being established were in fact affiliations of foreign companies or banks, that is to say when foreign citizens were among the founders.²¹ On the other hand, the Ministry of Finances neither had a particular fiscal policy when it came to foreign capital invested in Yugoslav economy, nor did it have one when it came to the capital which was present in the country in the form of affiliates or branch offices. Laws on shareholding associations on the territory of the Kingdom included regulations referring to branch offices of foreign shareholding associations, while the participation of foreign capital in domestic associations, namely those founded under Yugoslav laws, was not even mentioned.²²

Due to the vacuum on the market created by political borders, the Kingdom of Yugoslavia's industry expanded faster than the capital accumulation allowed it, so in order to satisfy the needs of existing consumers who were up till then turned towards the neighboring Austro-Hungarian states, it needed to reach out for foreign capital. Shareholder type banks with predominant foreign capital were the ones that supplied monetary funds to Yugoslav industry, at the same time creating banking-industrial concerns that represented typical form of capital concentration.²³

In the past years, Yugoslav historiography offered inaccurate conclusions concerning the strength of foreign capital in the Kingdom of Yugoslavia; the conclusions were solely based upon the data about the amount of the capital directly invested into particular monetary institutions or industrial enterprises. When the origin of capital in Yugoslav banks is analyzed, the actual methods of the capital's functioning can be disclosed. Companies controlled by the foreign capital were often given a relatively small amount and disproportionately substantial loans, the goal being the evasion of foreign currency regulations and tax evasion. In fact, actual influence of substantial international capital

¹⁷ Arhiv Srbije i Crne Gore (ASCG), Ministarstvo trgovine i industrije KJ (65) f. 997- j.o. 1852.

¹⁸ *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 105, 15. 5. 1922, Zakon o proširenju važnosti Zakona o akcionarskim društvima u Kraljevini Srbiji, na teritoriju Crne Gore.

¹⁹ Milorad Zebić, *Zakoni i raspisi o akcionarskim društvima s uputstvima i objašnjenjima: Trgovački i mjenbeni zakon o društvu dioničarskom i Trgovački zakon za Bosnu i Hercegovinu*, Beograd, 1925, 73-124.

²⁰ *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 161, 13. 12. 1919.

²¹ Feliks Kohn, *Trgovački i pravni leksikon*, Osijek, 1937, 16.

²² Vesna Aleksic, n.d. 88.

²³ Vladimir Rozenberg, *Inostrani kapital u jugoslovenskoj privredi. U bankarstvu, industriji, trgovini, transportu, osiguranju i ostalim granama privredne delatnosti*, Beograd, 1937, 29.

was much more powerful than what can be concluded if one only takes into consideration the above mentioned data on the shareholder amounts. Such capital had influence not only on Yugoslav financial market but also on its industry. The development of industry in Yugoslavia, as in all agrarian countries, depended upon the import of machinery, technical equipment and raw material, for which considerable funds were needed. Due to the lack of domestic capital, foreign investments were necessary. Industrial concerns comprised of a number of industrial enterprises, because of their stockholder equity and loan usage, were the ones directly dependent on banks, that is to say foreign capital that controlled them.²⁴

The inevitable collapse of mainly banking capital, which occurred during the first several years after the Kingdom was founded, was caused by the total balance decrease by no less than three quarters that took place in monetary institutions of Slovenia, Croatia and Vojvodina. The reason for the decrease was the shift from Austro-Hungarian crown to Yugoslav dinar that was regulated by Monetary Unification Decree issued by the Kingdom's Government on January 20, 1920. The withdrawal of Austro-Hungarian crown started then, the exchange rate being 4 dinars for 1 crown.²⁵ There was still a deficit of domestic capital even though foreign companies and banks were extensively nationalized, which especially was the case with Austrian and Hungarian enterprises such as *Wiener Bankverein* or *Banka Andrejević i Ko*. In the end, the inevitable happened; through well-known and well-developed Viennese and Budapest channels, foreign capital, indispensable for initiation of country's economic development, once again started arriving to the country.

Despite of that, during the 1920s, economic policy of the Yugoslav state was characterized by various attempts made in order to protect the country's economy from the overwhelming foreign influence. The point was not so much to assign the role to domestic capital that Viennese or Budapest capital once had, since domestic capital was significantly smaller, but to achieve control over monetary institutions which, due to the fact that their headquarters were abroad, were difficult to control. However, insufficient accumulation of domestic capital, as well as the inability of the authorities, caused by the well-known political situation, to devote more energy to economic policy, led to the following: in time, headquarters of foreign companies turned their affiliates into independent "Yugoslav" banks. Foreign citizens, thus, remained the owners of newly established banks, or stocks to be precise.²⁶

2. The Power of Hungarian Financial Capital in the Kingdom of Yugoslavia

Poorly conducted nationalization in the Kingdom of Yugoslavia actually led to establishing of even greater number of Switzerland, Lichtenstein or Monaco based holding-companies, which mostly financed cement, timber and metal manufacturing. The reason behind this was that Austrian and Hungarian owners, due to poor interstate relations, chose such type of entrepreneurship, that is to say they chose to establish connections with the West European capital in order to obscure the true nature of

²⁴ Antonije Tasić, *Jugoslovensko bankarstvo između dva rata*, u: "Glas CCCLXVI Srpske akademije nauka i umetnosti, Odeljenje društvenih nauka", knj. 26, Beograd, 1992, 148-151; Vladimir Rozenberg, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu, država - banke - inostrani i domaći kapital u službi privrede*, Beograd, 1940, 23-25; Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd, 1958, 25.

²⁵ *Službene novine Kraljevine SHS*, II, 13, 18. 1. 1920.

²⁶ Sergije Dimitrijević, *Vladavina stranog kapitala u bivšoj Jugoslaviji*, Beograd, 1958, 2 - 11; isti, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918 - 1941*, Beograd, 1962, 42; Institut za Ibdrijska pitanja, Uprava za kordinaciju rada naučnih instituta, *Elaborat o britanskom kapitalu u Jugoslaviji 1918 - 1941, njegova ekonomska, politička i obavestajna uloga*, Beograd, 1951, 1- 18.

proprietorship in Yugoslav banks or companies. At the same time, West European financial centers used Budapest and Viennese channels because they didn't have confidence in newly established states in Southeast Europe and because they were not familiar with the situation there. Austrian and Hungarian banks were perfect channels for investments since these banks still had their old connections in Yugoslav countries, and the West European financial world considered them to be connoisseurs and specialists not only for southeastern but also Yugoslav market.²⁷

When trying to determine which banks and industrial enterprises were in control of foreign, and of course Hungarian capital, analysts are faced with certain problems that are even more complicated if one attempts to determine the amount and origin of the capital. These difficulties can be almost unsurpassable if an unambiguous and precise origin identification of the capital invested in Yugoslav companies is called for. The reasons are many, but the chief one is that precise records of foreign capital and its transfers were never kept in the Kingdom of Yugoslavia; in addition to that, the origin of foreign capital was never clearly displayed and often and deliberate attempts were made to camouflage it even though, due to multiply interlinked relations of major European and world financial groups, industrial concerns, holding-groups, trusts, etc., it was quite difficult to determine the origin of the capital. In this case, credit analysis is particularly problematic because the origin was quite often questionable, due to the fact that apart from the creditor other parties, such as ordering parties, their guarantors and other background institutions were always involved in the investment.²⁸

Foreign capital was particularly important in Yugoslav banks. Not only did it influence Yugoslav financial market through the banks mentioned, but it also infiltrated the industry. Namely, major banks controlled by foreign capital would establish their own industrial concerns comprised of industrial enterprises which were dependent on foreign capital via the above mentioned banks either on the grounds of shareholder capital or loans. It was a common occurrence that the foreign capital aspired towards having its own "domestic" banks, and to achieve this goal it would either establish a bank or assume control over one by simple stock takeover. The relations of the capital originating from different countries were extremely interlinked on major financial markets of Western Europe, and consequently, this situation was transferred to Yugoslav banks. In regard to this, Vienna and Budapest, in particular, had immense importance because British, Swiss and Dutch capital was invested via banks based in these two cities. Bearing all this in mind, one can only be certain when talking about channels of capital influx into the Kingdom, or the predominant role of one financial center over the other. The analysis will show that Hungarian, and for that matter the majority of foreign capital in general, was invested primarily in those sectors of industry that offered opportunities for making high profit and, as a rule, rapid amortization; the largest and most influential industrial companies were controlled by foreign capital.²⁹

After the First World War, Hungarian financial capital featured in several Yugoslav banks, but its presence was the most dominant in *Hrvatska sveoća kreditna banka D.D.* from Zagreb. This bank was actually an affiliate of *Ungarische Allgemeine Creditbank*

²⁷ Bozidar Jurković, *Das auslaundische Kapital im ehemaligen Jugoslawien*, Berlin, 1941, 232-234; Antonije Tasić, *Jugoslovensko bankarstvo između dva rata, ... na više mesta*; Sergije Dimitrijević, *Vladavina stranog kapitala u bivšoj Jugoslaviji...* 34-42; isti, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918 - 1941*, 27-32; Vladimir Rozenberg, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu...* 112-117; Institut za Ibdrijska pitanja, *Elaborat o britanskom kapitalu u Jugoslaviji...*, 22- 28.

²⁸ Vesna Aleksić, *The History of the Allgemeiner jugoslawischer Bankverein AG in Beograd in the context of Yugoslav Banking History after 1918*, in: "150 Jahre oesterreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas, Bank Austria Creditanstalt", Oliver Rathkolb/Theodor Venus/Ulrike Zimmerl (Hrsg.), Wien, 2005, 226-238.

²⁹ Vesna Aleksić, *The History of the Allgemeiner jugoslawischer Bankverein AG*, 226-238.

(*Magyar Altalanos Hitelbank*) from Budapest which was founded by *Oesterreichische Creditanstalt fuer Handel und Gewerbe* from Vienna. After the First World War, the Hungarian bank, along with the Viennese bank, was under the strong influence of the French financial group *Rotschild-Union Europeenne industrielle et financiere Paris*. However, judging by all existing analyses, the influence of Hungarian financial capital remained predominant in *Hrvatska sveopća kreditna banka*. The bank soon assumed control over *Opšta kreditna banka* from Subotica, and through loans it issued it had dominant influence on the following industrial enterprises: *Fabrika cementa* in Podsusjed, *Fabrika šećera Bačka A.D.* in Novi Vrbas, *Tekstilna industrija D.D.* in Varaždin, *D.D. za elketrična preduzeća* in Zagreb, „Pira“ *D.D. za promet industrijskih i rudarskih potreština*, Zagreb, *Ribogojstva D.D.* Zagreb, *AEG – Union jugoslovensko društvo za električnu industriju* from Zagreb, *Bačka kudeljara D.D.* Novi Vrbas, *Carinsko skladište D.D.* Zemun, *Velikobečkerečki eksportni mlin, Kontinentalno boksitni industrijski D.D.* from Zagreb, *Jugoslovensko Hoffer Schrantz, Clayton, Shutteworth D.D.* from Belgrade.³⁰

Hungarian capital played major role in one of the largest Zagreb banks, *Jugoslovenska udružena banka* from Zagreb. The bank was formed in 1928 by the fusion of *Hrvatska eskontna banka* (Austrian bank *Laenderbank*, and through it British and French capital, had major influence on the above mentioned bank) and *Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka* (the bank's stocks were in the possession of *Pester Ungarische Commerzialbank (Pesti Magyar Kereskedelmi bank)*). The industrial concern of the new bank was comprised of a significant number of major industrial companies controlled by, first of all, British capital, via *Anglo-International Bank Ltd* from London, then, Austrian capital, via *Credit-Anstalt Banke* from Vienna, and lastly, in significantly smaller degree, Hungarian capital, via *Pester Ungarische Commerzialbank*. The link between Hungarian and British capital in the Kingdom is extremely interesting. According to research, British capital was linked with *Hrvatska sveopća kreditna banka* from Zagreb through Budapest and Rotschild group, so it is assumed that, for a while, British capital, through Hungarian financial channels, had influence on the bank's industrial concern. The main channel through which British capital influenced the economy of Yugoslavia was *Ungarische Allgemeine Creditbank (Magyar Altalanos Hitelbank)* which was linked to London financial market.³¹

Hungarian financial capital was also dominant in *Jugoslovenski kreditni zavod A.D.* from Belgrade. This bank was under predominant influence of Hungarian capital via *Ungarische Escompt- und Wechsler Bank (Magyar leszamitolo es penzvalto-bank)* from Budapest, and through the mentioned bank, under the influence of British financial capital. Hungarian bankers, along with Swiss, Austrian and Belgian, owned a substantial bond issue in *Bosanska industrijska i trgovinska banka A.D.* Sarajevo-Belgrade. By issuing loans, the bank controlled the following industrial companies: *Bosansko D.D. za elektranu* from Jajce, *Jelice A.D.* from Čačak, *Osiguravajuće društvo "Dunav"* from Zagreb, *Novosadska fabrika kablova A.D.* and *"Metalum" A.D. za trgovinu gvoždem* from Sarajevo.³²

The analyses which can be found in Yugoslav historiography lead to the conclusion that the share of Hungarian financial capital in Yugoslav banks was 13.1% out of total

³⁰ Bozidar Jurković, *Das auslaundische Kapital im ehemaligen Jugoslawien...*, 256-260; Antonije Tasić, *Jugoslovensko bankarstvo između dva rata, ...* na više mesta; Sergije Dimitrijević, *Vladavina stranog kapitala u bivšoj Jugoslaviji...* na više mesta; isti, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918 - 1941*, 45-67; Vladimir Rozenberg, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu...* na više mesta; Institut za Ibdrijska pitanja, *Elaborat o britanskom kapitalu u Jugoslaviji...*, 67- 72.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

foreign capital, and through this share, it financed 24 industrial enterprises. Through *Hrvatska sveopća kreditna banka* alone, it controlled 13 enterprises and 5 banks, and through this bank another 2.8 million dinars were invested in other Yugoslav companies that were not within the bank's industrial concern. When it came to insurance companies, the share of Hungarian financial capital, amounted to mere 3.3%.³³

Substantial amounts of Hungarian financial capital was invested in Yugoslav industry via Swiss holding-companies. Before the First World War, Austro-Hungarian capital was predominant in timber and cement industry. After the war, due to unfavorable political situation, Hungarian stockholders found it necessary to transfer control over banks and companies in the newly founded Kingdom to a neutral country. They opted for Switzerland, mainly because of tax deductions it granted to holding-companies. Hence, for example, Swiss capital was by far the most influential in Yugoslav timber industry, having more than 50% share out of total foreign capital. However, the following example, which is by far the most illustrative, shows that this was not exactly the case: *Našička tvornica tanina i paripola D.D. Zagreb*, whose shareholding capital amounted to 30 million dinars. According to Swiss data, approximately 400.000 stocks of this mixed forestry company (mechanical and chemical timber processing) was in possession of *Union des Usines et des exploitations forestieres de Nasic S.A. Geneve*, which represented two thirds of total shareholding capital. One third was in the possession of another Swiss company "*CIMA (Companie des industries minières et annexes)*". What is interesting is that, even though these companies were Swiss based, the share of domestic capital was only 41%, while the rest of the capital was, in fact, Hungarian. Similar case of predominant share of Hungarian capital via Swiss companies is exemplified by *Narodna šumska industrija* in Okučani, "*Vardi D.D. za šumsku industriju*" and "*Dom D.D. za drvnu gradnju*" from Zagreb. The shares of these three companies were in possession of Swiss holding company "*OFA (Societe pour l'industrie de bois)*" from Geneva, in which the influence of Hungarian capital via *Ungarische Allgemeine Creditbank (Magyar Altalanos Hitelbank)* from Budapest was quite significant.³⁴

Well-known cement factory in Beočin and portland cement factory "*Croatia*" from Podusjed were in possession of Swiss company "*Cementia Holding*", which was under patronage of *Bank Blancart & Co* from Zurich. The company was strongly influenced by Hungarian capital via *Orenstein & Spitzer* company, which was in close connection with British capital. Substantial bond issues of companies *Kontinentalno boksitno D.D.* and *Adria-Bauxit D.D.* actually belonged to *Bauxit-Trust* from Zurich, which was under strong influence of Hungarian capital linked to "*Cementia Holding*" group. In such manner, up till 1941, Hungarian capital, through shareholding capital and financial loans, invested record-breaking 66.7 million dinars in Yugoslav cement industry, thus establishing itself as the top foreign investor in this industry sector.³⁵

When speaking of participation of Hungarian financial capital in different industry sector via the above mentioned banks and holding companies, the analysis easily points out the priorities. While the sum total of pure Hungarian shareholding and financial loans for the electrical plants was 3.5 million dinars, via "*Central Gaz und Elektrizitaets*" from Budapest which was the owner of "*Jugoslovensko za plin i munjinu*" from Osjek, the statistics show that the participation via Swiss holding companies amounted to 553.7 million dinars, which is more than French, Swedish, American and Czech shareholding

³³ Ibid.

³⁴ Bozidar Jurković, *Das auslaundische Kapital im ehemaligen Jugoslawien...*, 256-257; Vladimir Rozenberg, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu...* na više mesta; Institut za Ibdrijska pitanja, *Elaborat o britanskom kapitalu u Jugoslaviji...*, 67- 72.

³⁵ Ibid.

combined. Hungarian capital expressed extreme interest in mining and ironworks, but it directly participated in only two companies, which represented only 1.5% of the total foreign capital share in this industrial sector. However, Hungarians were very interested in bauxite manufacturing and export, and for this they used their holding companies founded in Switzerland (already mentioned *Bauxit-Trust* and “*Cementia Holding*” from Zurich). Chemical industry was also quite appealing to Hungarian bankers and entrepreneurs. In the Kingdom of Yugoslavia, their capital was present in 8 companies, which represented 3.1% of total foreign capital investments in this industry branch.³⁶

Hungarian capital was predominant in Yugoslav sugar and milling industry, since it owned 15 companies and controlled 37% of total foreign capital investments. Sugar industry was in possession of major domestic banks which were in fact affiliates of foreign banks. Through their banks, Hungarians directly participated in 2 sugar processing factories with 40.55 million dinars of fixed participation. Thus, the amount of Hungarian capital invested in sugar industry was second only to the amount Czechoslovakia invested. In Velikobečkerečka sugar plant, the second largest sugar plant in the country, Hungarian capitalists were in control of two thirds share, whereas Swiss capital controlled one third participation. The situation was the same in another sugar plant “*Bačka*” from Novi Vrbas in which Hungarian capital participation amounted to 42%, while Swiss-owned companies possessed 40% of total shareholding capital. When it came to milling industry, Hungarian capital was by far most dominant. This capital was in possession of Budapest export concerns which, even after the Kingdom was established, maintained control over substantial part of Yugoslav flour export. Thus, “*Hungarija*” concern (*Vereinigt Dampfmuehlen A.G.*) from Budapest owned the mill in Veliki Bečkerek; *First Budapest Steam Mill* concern had control over mills in Senta and Sombor; *Pester Ungarische Commerzialbank* from Budapest, along with Swiss *Allgemeine Depositen A.G.* from Zurich, owned *Pančevo Steam Mill*, and *Gornjobačko paromlinsko A.D.* was also in possession of Hungarian capital.³⁷

In total amount of all shareholding associations based in the Kingdom of Yugoslavia, foreign capital share was over 50%. The analysis of the percentage of foreign capital invested in Yugoslav economy by individual countries indicates that France, controlling 25.01% of capital invested, was the highest ranking, while Hungary was at the eleventh position with 1.30% of capital invested. The fact that Hungarian capital was largely present in Yugoslav economy via Swiss companies should not be neglected. According to this analysis, Switzerland held seventh position, controlling 5.9% of capital invested. In accordance with the same analysis, the foreign capital known and reported at stockholders meetings totals to, expressed in per cents, out of total amounts invested in Yugoslav economy as follows: France 15.45%, or 716.2 million dinars; Switzerland holds the sixth place 3.08% or 143 million dinars, while Hungary, along with Sweden, is the lowest ranking – 0.55%, or 25.6 million dinars. One should also bear in mind that the numbers mentioned are calculated based on officially reported data and publicly presented foreign capital participation in the amount of Yugoslav banks and companies which include 85.4% of capital invested in the country’s industry. One must not forget that many shareholding associations in which foreign capital was invested performed long-term loan based investment activity, which were at times manifold larger than national amount. That is why these facts can only serve as orientational data since foreign capital participation, and for that matter, Hungarian as well, was significantly higher than these figures demonstrate. Investment loans should also be added to the capital invested since these loans often equaled, and even surpassed the capital invested or presented.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

According to the analysis made in 1937, more than half of industrial credits came from abroad. However, what should be added to this sum is quite substantial amount of money generated through loans that industrial enterprises got from domestic banks in which, in fact, foreign capital was present.³⁸

3. Great World Financial Crisis and the Period of Recuperation

Almost simultaneously, while trying to catch up with the newly arisen political, and therefore economic situation created after the Kingdom of Yugoslavia came under the rule of dictatorial regime, representatives of foreign, and, of course, Hungarian capital found themselves in the midst of European Banking Crisis upheaval, caused by the Great World Financial Crisis that sprang up after the 1929 American stock-market crash. Since more than 40.000 million dollar worth of stocks plummeted, American, mostly short-term loans, were withdrawn from Europe, which had catastrophic consequences on European economy. The inability of agriculture, mining, industry and transport to make normal profit led to widespread unemployment and decay of unused production potential. The decrease in price of numerous primary products (from 40 to 50 %), stocks of leading industrial companies and cooperations, and stocks and bonds with fixed interest rate resulted in serious financial crisis, which started in Europe by the crash of “gigantic monetary institution” *Österreichische Credit Anstalt für Handel und Gewerbe* in Vienna.³⁹

To maintain the trust of foreign creditors, on whose loans business ventures of the bank were based on, but also to preserve Austrian economy from ruin, Austrian government and *National Bank* took on themselves to rehabilitate the above mentioned bank. The debt that rose to 1.700 million shillings, or 13.600 million dinars, by August of that year, put Austria in a very difficult situation. Austrian government, as the new shareholder in *Österreichische Credit Anstalt*, decided to withdraw the majority of the bank's financial investments in other countries, including Yugoslavia in which *Österreichische Credit Anstalt* had numerous banking and industrial affiliates. Chain reaction that ensued put major privately owned Yugoslav banks, *Prva hrvatska štedionica* and *Jugoslovenska udružena banka*, in a difficult situation. This was the direct consequence of the link between financial, industrial and commercial capital, which was also felt in entire Europe between the years of 1931 and 1935.⁴⁰

While the capital crisis was an economic phenomenon, the result of deficiency at the world capital market, the credit crisis was, in fact, the crisis of trust, which, in times difficult for economy, grew into panic distrust in banks. In the case of Germany, it meant that its banks had to pay up approximately 25 billion marks to their creditors within several months, and Romanian, Hungarian and Yugoslav banks were faced with similar situation. Soon after, banks in the majority of other European countries were in the same position. Immediately after that, in Germany and Hungary, a moratorium was imposed, and its main point was the prohibition on loan approvals, but also on attaining foreign funds necessary for the continuation of production. Since economic life is based on

³⁸ Ibid.

³⁹ Alice Teichova, *Banking and Industry in Central-East Europe in the first decades of 20th century*, in: “150 Jahre oesterreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas, Bank Austria Creditanstalt”, Oliver Rathkolb/Theodor Venus/Ulrike Zimmerl (Hrsg.), Wien, 2005, 148-161; Više o uzrocima ekonomske i bankarske krize vidi: Džon Majnard Kejnž, *Ekonomski eseji (izbor iz dela)* Novi Sad, 1987. O krah u *Österreichische Credit Anstalt*... banke, pisalo se dosta u jugoslovenskoj štampi tokom cele 1931. i 1932. godine, iz koje posebno izdvajamo tekstove objavljene u časopisu *Narodno blagostanje*.

⁴⁰ Ibid.

constant circulation of money, the above mentioned moratorium resulted in complete paralysis of economic life and turned credit crisis into monetary and capital crisis.⁴¹

The Great European Banking Crises of 1930s, left manifold consequences to Yugoslav privately owned banks. As the consequence of severe financial problems Budapest and Viennese banks faced, their importance as financial intermediaries in Yugoslavia and on the Balkans diminished. As it turned out, the financing of old Austrian business ventures was not that profitable for the international capital, and the method of cooperation with certain domestic economic and political representatives generated more and more losses. By then, in the entire Europe, there was a tendency to abandon the old concept of "mixed-type" banks which not only financed industry, but also handled depository transactions. The new type banks excluded the possibility to finance companies or even industrial concerns. Bank affiliates in industrially underdeveloped European countries, like the ones in Yugoslavia, were the ones that took the hardest blow. Banks in those countries that credited industry were reluctant to enforce realization of their claims because they were too engaged in the ventures of their debtors, so consequently, the crash of their debtors would have resulted in their own crash. Thus, if these banks were under the control of West European financial centers, they would be in position to expect their help, while affiliates controlled by Budapest and Viennese banks were left to handle the crises on their own and were forced to turn to Yugoslav government and its emission bank for help.⁴²

Only after several years was the foreign capital in position to gradually regain an important role on Yugoslav monetary market with new investment and credit activities. Prudent politics was partly a result of the fact that, in major European financial centers, because of the Great Crisis, governments got more seriously involved in economics. The new foreign currency policy, which entailed many regulations and limitations, made it impossible or extremely difficult for foreign, thus Hungarian capital to conduct profit transfer. That is why, instead of importing capital from abroad, foreign owners stopped exporting their profit from Yugoslavia and began to leave in the country, using it either to set up new buildings or enterprises or to expand the already existing facilities. Generally taken, since then foreign capital, apart from the already existing investments which survived the Great Crisis, features on Yugoslav economic scene more often in the form of investment goods or merchandise than in the form of financial investments or credits. Such state of affairs remained unchanged till 1936, but the very next year marked the start of the new period in foreign capital development. It was characterized by an open conflict between German and British capital. Since 1938 apart from political, German economic influence gains momentum in Budapest, which is evident in ever greater German control over Hungarian capital, and consequently, over Hungarian investments, those in Yugoslavia included. The capital which had once been independently invested in Yugoslav timber, cement and sugar industry was now in the hands of German banks representatives who had already achieved control over large share of Yugoslav financial capital.⁴³ The onset of the Second World War would mark the discontinuation of foreign, and of course Hungarian financial capital influx into this country. In fact, in April 1941, the Kingdom of Yugoslavia definitely ceased to exist.

⁴¹ Ibid.

⁴² Vesna Aleksić, *Banka i moć...*, 59-71.

⁴³ Gerald D. Feldman, Oliver Rathkolb, *Oesterreichische Banken und Sparkassen im Ntionalsozialismus und der Nachkriegszeit*, Erste Band, Creditanstalt-Bankverein, Muenchen, 2006, 368-370. Vesna Aleksić, *Banka i moć...*, 121-132.

A horvát-magyar politikai kapcsolatok néhány fontosabb aspektusa 1991-től napjainkig

*Bali Lóránt*¹

Összefoglalás

A függetlenségét 1992-ben kikiáltó Horvátországgal hazánk mindig a kiegyensúlyozott politikai és gazdasági kapcsolatok kialakítására törekedett. A 90-es évek elejétől már állandó diplomáciai kapcsolatot tartottunk fenn a függetlenségét elnyert szomszédunkkal. Mindvégig támogattuk az önrendelkezési joguk iránti igényüket. A háború befejeztével gazdasági kapcsolataink is egyre szorosabbá váltak. Az ezredforduló után pedig prioritássá vált Horvátország EU és NATO taggá válása. Mindkét szövetségi rendszerben támogattuk a horvát csatlakozási folyamatot. Az utóbbival kapcsolatos támogatásunkat már siker koronázta, hiszen déli szomszédunk a NATO tagja lett. A jövőben az uniós pénzforrások lehívásában adhatjuk át tapasztalatainkat és együttesen is jelentős támogatásokat nyerhetünk el például a határon átnyúló együttműködések területén. Minden újonnan csatlakozott és csatlakozó kelet-közép-európai állam számára fontos, hogy együttesen lépjen fel a „kétsebességes EU” koncepciójával szemben. Ez ugyanis tovább konzerválja lemaradásunkat kontinensünk centrumterületeitől. E mellett szorosabbá kell tennünk a gazdasági és politikai együttműködésünket is, mert csak így érhetjük el az egykor egy gazdasági térbe tartozó szlavón és dunántúli területek fejlődését.

Bevezetés

Az 1990-es évek elején jelentősen megváltozott Magyarország nemzetközi környezete. Megszűnt a Szovjetuniótól való függése és nyilvánvalóvá vált, hogy a KGST és a Varsói Szerződés² is a végnapjait éli. A szomszédaink mindegyikénél megkezdődött a demokratikus átmenet. A Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásával pedig jelentős geopolitikai súlyponteltolódás játszódott le a Kárpát-medence politikai viszonyait aktívan alakító államok között. A kialakult új helyzetben Magyarország jelentősége és politikai mozgástere megnőtt. Ha az 1990-es viszonyokat összehasonlítjuk a 2008-assal, akkor megállapíthatjuk, hogy a medence politikai viszonyait alakító 6 állam³ közül a Magyar Köztársaság területi nagyság és a népesség szám alapján az utolsó előtti helyen állt. Napjainkban a kép teljesen másképp fest, a 8 érdekelt ország⁴ sorában a harmadik helyre kerültünk.

A Szovjetunió és Csehszlovákia békés körülmények között, Jugoszlávia pedig egy véres háború során bomlott fel. A mindenkori magyar külpolitika tagadja, hogy bármilyen érdeke fűződött volna a bomlási folyamatok generálásához. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy hosszú távon a helyzet stabilizálódása után Magyarország számára pozitív hatásai lesznek és már vannak is szomszédai felbomlásának. Hazánk nagyobb geopolitikai súllyal rendelkezik a korábbiakhoz képest a térségben. A szomszédos

¹ PhD hallgató, PTE Földtudományok Doktori Iskola.

² 1991. 02. 25-én a szervezet budapesti ülésén aláírták a Varsói Szerződés katonai szervezetének 1991 április 1-jei megszűnéséről szóló dokumentumot. Az ún. szocialista országok a társadalmi-gazdasági rendszerük összeomlása után 1991. 06. 28-án feloszlatták a KGST-t.

³ Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Szovjetunió

⁴ Szlovénia, Horvátország, Szlovákia, Szerbia, Ausztria, Magyarország, Románia, Ukrajna

országok demokratizálódásával pedig jelentős mértékben javultak a magyar kisebbség érdekérvényesítési feltételei. Több esetben sikerült kormányzati tényezővé válniuk, például Romániában és Szlovákiában.

A függetlenné vált Szlovénia és Horvátország esetében két olyan stratégiai szövetségünk lett Ausztria mellett, amelyekkel semmilyen kisebbségeket vagy más államközi problémát érintő jelentős nézeteltérésünk nincs. Ezzel szemben Trianon következményeként még napjainkban is olykor jelentős konfliktusokat okoz a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és a Vajdaságban⁵ élő őshonos magyar kisebbség védelme és helyzete. Anélkül, hogy a földrajzi determinizmus hibájába esnék, a jelenlegi magyar államnak a legjobb esélye gazdasági és politikai kapcsolatainak elmélyítésére és érdekeinek érvényesítésére a Kárpátok koszorúja által közre nem fogott országokkal van⁶. Ezek közül az elmúlt másfél évtized tanulságait figyelembe véve Szerbia⁷ kivélt képez. Tehát közép és hosszú távon csak Ausztriát, Szlovéniát és Horvátországot tekinthetjük csak megbízható stratégia partnernek.

1. A kétoldalú kapcsolatokat meghatározó geopolitikai érdekek

Magyarország számára tehát hamar nyilván valóvá vált, hogy geopolitikai érdekeinek érvényesítésében Horvátország meghatározó partnere lehet. Ebben jelentős befolyásoló tényezők voltak a közös múltból szerzett pozitív történelmi tapasztalatok.⁸

Mindkét állam számára rendkívül fontossá vált a 80-as években felerősödő nagy-szerb törekvések ellensúlyozása és a háború kirobbanásakor meglévő szerb katonai túlerő felszámolása, ezáltal a regionális biztonság megteremtése. Ez szoros kapcsolatban áll a balkáni orosz pozíciószerezéssel. Jelenleg Szerbia rendkívül fontos Oroszország számára, a legjelentősebb „bázis állama” Európában és a Balkánon. Az oroszok jelenléte pozitív töltést adhat szerb nacionalista erőknek érdekérvényesítő képességük növelésében.

A következő fontos pont a közép-európai együttműködés erősítése⁹, a közös programokban és majdani projektekből való kooperáció elmélyítése. Ezt a közös gazdasági és kulturális szellemiség előtérbe helyezésével lehetne a leghatásosabban végrehajtani. Jelenleg az EU e régió határon átnyúló együttműködésre vonatkozó programjai is erre épülnek.¹⁰

⁵ Szomszédaink közül Romániában Imillió négyszázezer, Szlovákiában 570 ezer, Ukrajnában Kárpátalján 150 ezer, a Vajdaságban Szerbiában pedig 290 ezer magyar él. Ausztriában, Szlovéniában, Horvátországban a számuk elenyésző csak pár ezerre tehető. Az EU a csatlakozási tárgyalások során kemény feltételeket szabott a kisebbségekkel kapcsolatban, amelyeket mind Szlovákia, mind Románia teljesített. A csatlakozás után azonban mind két országban újból megfigyelhető a magyarellenes erők aktivizálódása. Míg Szlovákiában és Romániában országos szinten is jelen vannak, addig Ukrajnában csak regionális és helyi szinten erősödtek meg újból. Szerbia kisebbség politikájára hagyományos külpolitikai eszközökkel nehéz hatást gyakorolni. A jelen helyzetben kérdéses, hogy Magyarország sikeresen tudja-e befolyásolni a vajdasági folyamatokat.

⁶ A Kárpátok koszorúja még napjainkban is erős geopolitikai választóvonal. Egyik természetföldrajzi határa a Balkánnak, Ukrajnát elválasztja Közép-Európától és erősen determinálja a Szlovákia regionális és közigazgatás politikáját.

⁷ Szerbia az elmúlt évek folyamatos terület veszteségei miatt jelentős depresszióba esett, amely táptalaja a nacionalista erőknek. Egyenlőre bizonytalan, hogy az Európai Unió tudja-e kezelni és hosszútávon befolyásolni a belgrádi politikai folyamatokat.

⁸ Az 1100 éves együttélés során nagyjából pozitív tapasztalatokat szereztek egymásról a magyarok és a horvátok. A Habsburgok hatalmi játszmáinak eredményeként azonban kisebb sűrűdások előfordultak. Pl.: Jelasics akciója 1848-ban

⁹ E célból több mezoregionális együttműködési forma jött létre. Ilyen például a Középe-Európai Kezdeményezés, amely az 1989 novemberében létrejött Quadragnalé utódszervezete és a CEFTA, a Középe-Európai Szabadkereskedelmi Társulás

¹⁰ A Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 között úgynevezett IPA (Előcsatlakozási Támogatási Eszköz) programként fog működni. A pénzeszköz segítséget nyújt a közösségi vívmányok átvételéhez és segíti a közösségi politikák végrehajtását.

A makroregionális érdek érvényesítés mellett jelentős az igény a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolataink intenzív szinten tartására. Horvátország EU csatlakozását hazánk nagymértékben segítheti tapasztalatainak átadásában és a nemzetközi fórumokon a horvát érdekek folyamatos támogatásával. Déli szomszédunk pedig elősegítheti közlekedési kapcsolataink elmélyítését a velünk közvetlenül nem szomszédos, de stratégiaileg fontos¹¹ Bosznia-Hercegovinával és megkönnyítheti a tengerre való kijutásunkat is.¹²

A térség stabilitása szempontjából elengedhetetlen a nemzeti kisebbségek helyzetének tényleges rendezése és az egyezményes szabályozása a nemzetközi normáknak megfelelő módon.

2. A horvát-magyar nemzetközi kapcsolatok 1991 és 2000 között

Ha a két ország kapcsolatait elemezzük, nem kell külön vizsgálnunk a Tuđman előtti és utáni időszakot. A kétoldalú együttműködésünket a „tuđmani Horvátországot” ért európai kritikák érdemben nem befolyásolták. Az 1998. január 15-e előtti és utáni időszak között kell különbséget tenni. Előtte a területi integritásáért küzdő szomszédunkkal kellett gyümölcsöző kapcsolatot kialakítani, utána már az EU tagságra aspiráló szomszédokkal kellett és kell együttműködnünk, akivel egyre több közös lehetőségünk lett a regionális gazdasági és határon átnyúló kapcsolataink elmélyítésében.

Az 1990-ben mandátumát megkezdő Antall-kormány megalakulásakor senki sem számított Jugoszlávia felbomlására. A magyar politikát és közvéleményt egyaránt váratlanul érte a szomszédban kibontakozó háború. Politikusaink, a határ menti önkormányzataink vezetői egy teljesen ismeretlen helyzetben találták magukat. Határainkhoz közel, szomszédságunkban az előtte lévő 35 évben háborús események nem voltak. A frissen megalakult Antall-kormánynak a belső demokratikus átmenet levezénylése mellett, meg kellett küzdeni első jelentős külpolitikai kihívásával is. A Vajdaságban lévő magyar etnikum védelme érdekében a horvát és szlovén függetlenedési törekvésekkel szemben óvatos álláspontot kellett képviselnie.

1990 szeptemberében a horvát kormány azzal a kéréssel fordult hazánkhoz, hogy 30 ezer géppisztolyt kíván vásárolni a zágrábi rendőrség számára. Für Lajos hadügyminiszter és Jeszenszky Géza külügyminiszter úgy gondolta, itt az ideje, hogy az 1848-ig visszamenő feszültségek után helyreállítsuk a baráti viszonyt a velünk csaknem 800 éven át államközösségben élő horvát nemzettel. Egykori külügyminiszterünk úgy véli, hogy ez a szállítmány legfeljebb csak morális támaszt nyújtott Horvátországnak és lényegében nem járult hozzá a fegyveres harcok eszkalálódásához. A megkeresést egy tárcaközi bizottság hagyta jóvá, több fegyverkereskedelmi szerződéssel együtt. Az első szállítmány teljesítése után Kadujevič szövetségi hadügyminiszter éles hangnemű üzenetében tudatta Magyarországgal, hogy a jugoszláv kormány semmifajta Zágrábba szánt fegyverszállításhoz nem járult hozzá. Ezt követően a fegyver üzletet leállítottuk. 1991 ősziig a fegyveres harcok kibontakozásáig hazánk Jugoszlávia konföderációs formában való fenn tartása mellett foglalt állást. A többségében történészekből álló magyar kormány az egykori Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásából kiindulva előre látta, hogy Jugoszlávia felbomlása súlyos gazdasági és politikai következményekkel fog járni. Antall József még a horvát és szlovén függetlenségi nyilatkozat előtt figyelmeztette

¹¹ Bosznia-Hercegovina az elkövetkezendőkben egyre fontosabb gazdasági és kereskedelmi partnere lesz Magyarországnak. A Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos külkereskedelmi lehetőségeink sajnos még kihasználatlanok.

¹² A tengerre való kijutás a mindenkor magyar állam számára permanens problémaként jelent és jelenik meg ma is. Horvátország EU csatlakozásával a kialakult közös európai gazdasági térben egyszerűsödnek a lehetőségek az adriai horvát kikötők használatát illetően

nyugati partnereit a kialakulóban lévő konfliktus veszélyeire. Szavai beigazolódta, hiszen a Jugoszláv Néphadsereg katonái 1991. június 27-én akciót indítottak Szlovénia ellen. A magyar kormányra nagy súly nehezedett az akkor még 400 ezres Jugoszláviában élő magyarság miatt. De nem tagadhattuk meg szimpátiánkat a velünk szomszédos önmeghatározási jogával rendelkező Horvátországtól sem és nem vállalhattuk a szembekerülést a vajdasági magyarokat tűzhelyzetben tartó Szerbiával sem. Hazánk érdeke a fegyveres konfliktus elkerülése és a Jugoszláviával való baráti viszony fenntartása volt. Antall mindvégig a fegyveres összecsapások megállítását szorgalmazta. Ebben az érdeklődésben a legjobban, hogy Szerbia nem a horvátok önmeghatározási jogát vitatta, hanem a szerbek egy államban való egyesítését tűzte ki célul. Így hazánk az EK-val való egyetértésben 1992. január 15-én elismerte a független horvát államot¹³

Az elismerést követően folyó év január 18-án nagykövetségi rangra emelték a Zágrábi magyar főkonzulátust és július 5-én megkezdte működését Budapesten a horvát nagykövetség. A diplomáciai kapcsolatok létrehozásával párhuzamosan több magas szintű találkozóra került sor. Április 13-15-én Stipe Mesič a Sabor elnöke tett látogatást hazánkban. December 16-án pedig sor került a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló szerződés aláírására, amelyet Hrvoje Sarinič horvát és Antall József magyar miniszterelnök látott el kézjegyével. Az egyezmény az ENSZ Alapokmánya és Helsinki Záróokmány és az 1990. november 21-én elfogadott Párizsi Karta irányelvei mentén alapozta meg a fiatal Horvátország és hazánk kétoldalú kapcsolatait. 1992-től folyamatosá váltak a tárcaközi találkozók. Ugyanazon év novemberében pedig első alkalommal hatpárti magyar delegáció járt Zágrában és sor került hat új megállapodás aláírására Horvátországgal. December 15-én pedig megkezdte munkáját a magyar-horvát kormányközi Kisebbségi Vegyes Bizottság a kisebbség védelmi egyezmény előkészítése céljából. 1993-tól rendszeressé váltak a külügyminiszteri és államtitkári szintű látogatások. A kapcsolatok elmélyítését segítette, hogy a HDZ és a magyar kormány legerősebb pártja az MDF is szívesen kapcsolatban állt egymással. Antall József külpolitikájában mindig az EK, majd az EU irányelveit követte. A háború folyamán hazánk szigorúan betartotta a térséget illető fegyverszállítási embargót és befogadta a hontalanná vált horvát menekültek ezreit.¹⁴

Az 1994 nyarán megalakuló új koalíció visszafogottabb külpolitikát folytatott Horvátországgal. Déli szomszédunk is hasonló képen tett kezdetben, óvatosan fogadta a kormányváltást. Keleti György hadügyminiszter szeptemberi, Szent-Iványi István külügyi államtitkár októberi látogatása azonban eloszlatta a félelmeket.¹⁵ Az 1995-ös évben több fontos lépést is tett a két fél a kapcsolatok elmélyítése érdekében. Egyik az 1995. április 5-én, Eszéken aláírt kisebbség védelmi egyezmény volt, amely az európai normáknak megfelelően szabályozta az egymás területén élő horvát és magyar nemzetiségek helyzetét. 1995 októberében az MSZP-SZDSZ koalíció miniszterelnöke Horn Gyula tett látogatást Zágrában. Az új kormányfő első horvátországi útja volt ez. Majd ezt követően 1996 februárjában tett egy rövid vizitet az Okučániban szolgálatot teljesítő magyar kontingensnél. A Magyar Műszaki Kontingens 1996. január 31-én települt ki a Horvátországba 416 fővel.¹⁶ Az egység feladata a háború utáni újjáépítés segítése volt. A kapcsolatok továbbra is problémamentesek maradtak.

¹³ Jeszenszky G. 2003: Antall József, a külpolitikus. Valóság. XLVI. évfolyam 12. szám pp. 57-74. Budapest

¹⁴ Gulyás L. 2005.: Két régió - Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Hn. 233 p.

¹⁵ A horvát külpolitika kezdeti félelmei valószínűleg abból adódtak, hogy az egykori állampárt jogutódja a Magyar Szocialista Párt és a liberális Szabad Demokraták Szövetsége került kormányra

¹⁶ Lukács L.-Deák F.-Havasi Z: A magyar műszaki kontingens SFOR feladatai <http://www.zmne.hu/tanszekek/kvt/digitgy/20012/eloadas/lukacs.html>. Letöltés ideje: 2008. 07. 31.

1999-ben Orbán Viktor az újonnan megalakult Fidesz-MPP-MDF-FKGP¹⁷ kormány miniszterelnöke 1999 januárjában látogatott Zágrábba és még ugyanabban az évben Magyarország 200 milliós támogatást nyújtott a drávaszögi és kelet-szlavóniai újjáépítési munkálatokhoz. A háború során és a Daytoni Békeszerződés után kialakult pangást követően megelénkült a két ország közötti regionális együttműködés és újjáéledtek a testvérvárosi kapcsolatok. Fontos szerepet játszottak a kapcsolatok elmélyülésében a határon átnyúló az infrastruktúra fejlesztését célzó beruházások. Ilyen a V számú páneurópai folyosó V/B leágazása a Budapest-Zagreb-Fiume vonalon és a Fiumei kikötő közös fejlesztése és használata.¹⁸

2001 februárjában megszületett a már 1998-tól fogva előkészítés alatt álló szabadkereskedelmi egyezmény, amelyet a Magyar Országgyűlés is megerősített. Ennek következtében a két ország közötti kétoldalú szabadkereskedelmi forgalom volumene folyamatos növekedésnek indult. 2003-ban már a Horvátországba irányuló magyar kivitel 36%-kal nőtt az előző évhez képest és meghaladta a 300 millió dollárt, ezzel négyszerese lett déli szomszédunk hazánkba irányult kivitelének.¹⁹ A diplomáciai kapcsolatok intenzifikálódását jelzi, hogy Orbán Viktor miniszterelnök vezetésével egy magyar kormánydelegáció tett látogatást 2002 januárjában Zágrábban és Eszéken. A két kormányfő Eszéken együtt nyitotta meg a Magyar Főkonzulátust, majd ezt követően részt vettek a kórógyi templom felszentelési ünnepségén. A magyar miniszterelnök még találkozott a magyar kisebbség képviselőivel és átadta az első magyarigazolványokat²⁰ a magyar nemzetiségű horvát állampolgároknak. Folyó év tavaszán több magas szintű találkozóra került sor. Megegyezés született a szomszédos országba irányuló beruházás ösztönzéséről és egy alkalommal pedig Mádl Ferenc és Stjepan Mesic utcát nevezett el és szobrot avatott fel a néhai Antall József magyar miniszterelnök emlékére.

A horvát Szábor által 2002. december 13-án elfogadott változtatás a kisebbségi törvényen lehetővé tette az őshonos nemzetiségeknek a parlamenti és az önkormányzati képviseletet egyaránt. 2003 második felében kereskedelmi feszültségek keletkeztek a két ország között, amelynek következtében hazánk felfüggesztette a szabadkereskedelmi egyezmény egy részét.²¹ Ez azonban nem zavarta meg a diplomáciai kapcsolatokat, hiszen Kovács László a 2002-ben megalakult MSZP-SZDSZ kormány külügyminisztere 2004 elején Berlinben Magyarország támogatásáról biztosította horvát kollégáját Horvátország európai integrációs törekvéseinek elősegítése érdekében. Ekkor nagy szükség volt minden ilyen jellegű nyilatkozatra, mert a horvátok Hágával való együttműködését Gotovina tábornok miatt az EU nem találta megfelelőnek.

3. Új dimenziók a politikai kapcsolatokban: a közös kormányülések

A horvát-magyar kapcsolatok fejlődése az első 12 évben intenzív volt, de ad-hoc jellegű, az egyes kormányzati időszakokon átnyúló stratégia egyik oldalán sem volt megfigyelhető. E tekintetben az utóbbi időszakban enyhe változás észlelhető. 2006 januárjában kezdetét vette a horvát-magyar közös kormányülések sorozata Budapesten. A

¹⁷ Fidesz-Magyar Polgári Párt-Magyar Demokrata Fórum-Független Kisgazda Párt

¹⁸ Tőreki A. 2005: Magyarország Külpolitikai Prioritásai 1998-2004. Diplomamunka, BGF Budapest

¹⁹ www.fn.hu/cikk.php?cid=62158 2005. 02. 07.

²⁰ 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. A jogszabály célja, hogy biztosítsa a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozást, a szülőföldjükön való boldogulást, valamint erősítse a nemzeti azonosságtudatot. A különböző kedvezmények igénybeviteléhez szükséges az úgy nevezett Magyar Igazolvány.

²¹ BSE Szivacsos agyorvadás járvány miatt Horvátország kereskedelmi tilalmat rendelt el azokkal az országokkal szemben, ahol csontlisztet vagy hallisztet használtak az állatok takarmányozásánál. A tiltás hazánk mellett Romániát, Csehországot, Bulgáriát, Szlovákiát és Szlovéniát is érintette.

másodikra 2007 májusában került sor Zágrábban, a következőre 2008 szeptemberében Pécsen kerül megrendezésre.

Az első közös kormányúléssel párhuzamosan sor került a Magyar-Horvát Kereskedelmi és Iparkamara létrehozására. E lépéseket jelentős mértékben befolyásolta, hogy a szabadkereskedelmi egyezmény megkötésével jelentős élénkültek a két ország kereskedelmi és gazdasági kapcsolatai. Fontossá vált a stratégiai tervezés összehangolása. Ez volt az elsődleges és legfontosabb célja a közös kormányülések szervezésének.

A napirendi pontok között szerepelt a V/C²²-ös korridor összehangolt fejlesztése, amely következtében bővíthetnek a két ország gazdaságának kapcsolódási pontjait. Az energia ellátó rendszer közös korszerűsítése a gáz²³ és olaj ellátás biztosítás az adriai kikötőkből mind két ország függőségét csökkentheti a világ energia piacának instabilitásától. E mellett még szóba került a 2012-es labdarugó EB²⁴ és a turisztikai szezonban Splitben létesítendő ideiglenes magyar konzulátus ügye.

A második Zágrábban megtartott ülés legfontosabb témája déli szomszédunk EU és NATO csatlakozása volt. Magyarország számára rendkívül fontos, hogy minél kisebb szakaszon legyen az unió peremállama. Horvátország számára pedig új lehetőség kínálkozik, hogy felzárkózzon Európa magterületeihez és tagságával stabilizálja a térséget. E mellett mind két fél számára megnyílnak várhatóan 2008 végétől újból jelentős források nyílnak meg az INTERREG programok révén. Így jelentős összegek fordíthatók a határ menti perem területek fejlesztésére és a határon átnyúló gyenge kapcsolatok intenzifikálására.

Szó volt az eszéki Strossmayer Egyetem idén ősszel induló Magyar Tanszékéről, amelynek elindításával egy lassan tíz éve húzódó kérdés oldódott meg. Így az általános és a középiskola mellett immár egyetemi szinten is lehet majd magyar nyelvet tanulni Eszéken. Előtte a felsőfokú magyar oktatás csak a zágrábi Hungarológia Tanszék keretein belül volt megoldott.

A következő összejevetel színhelye Pécs, amely 2010-ben Európa kulturális fővárosa lesz és e mellett a magyarországi horvát nemzetiség egyik legjelentősebb központja. A 2010-es programok mentén több lehetőség kínálkozik a kétoldalú és a határon átnyúló kapcsolatok elmélyítésében.

Befejezés

Az elmúlt években a horvát-magyar politikai kapcsolatok problémamentesek voltak. Mind két fél részéről folyamatos az együttműködés elmélyítésének igénye. Azonban a megvalósítás többször távol áll a politikai nyilatkozatoktól. Jelenleg úgy tapasztalható, hogy a két állam csak egymás mellett él és a társadalmi-gazdasági együttműködés lehetőségeit nem használják ki teljesen. A legjelentősebb együttműködések eddig az energetikai együttműködésben és a transznacionális infrastrukturális hálózatok fejlesztésében jöttek létre.

E mellett a kisebbségekkel kapcsolatos tennivalók vannak még folyamatosan napirenden. Az EU fórumokon való együttes fellépés több esetben kölcsönösen erősíti a két ország érdekérvényesítő képességét. Jelen helyzetben kapcsolataink jók

²² V/B-és korridorhoz tartozik Magyarországon az M7-es autópálya (Budapesttől Letenyéig) az V/C korridorhoz pedig az M6-os autópálya (Budapesttől Ivándárdáig)

²³ Évi másfél milliárd köbméter gázt szállít Magyarország Horvátországba, a két kormány 340 kilométernyi új gázvezeték építését tervezi. A horvát tengerparton egy olyan cseppfolyós gáz szállításra alkalmas terminált szeretne építeni a két kormány, ahonnan csővezetékkel juthatna el a gáz az európai elosztó központokba. Horvátország és Magyarország is érdekelet egy új, alternatív gázellátási lehetőség megteremtésében.

²⁴ A közös pályázat sikertelen volt, nem kaptuk meg a rendezés jogát.

Horvátországgal, azonban jó lenne, ha az „egymás mellett élést” az „egymással élés” váltaná fel.

Irodalom

1. DUNAY P. 1997.: Regionális együttműködés Kelet-Közép-Európában: befektetés eredmény nélkül? In.: Külpolitika 1997. nyár Teleki László Intézet. Budapest
2. Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről.
3. GULYÁS L. 2005.: Két régió - Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Hn. 233 p.
4. HOÓZ I. 2004.: A magyar nemzetiségűek vándormozgalma a Kárpát-medencében 1910 és 2000 között eltelt évtizedekben. Demográfia. 47. évf. 1-2. sz. Budapest
5. JESZENSZKY G. 2003: Antall József, a külpolitikus. Valóság. XLVI. évfolyam 12. szám pp. 57-74. Budapest
6. JESZENSZKY G. 2006.: Mi hiányzik a magyar külpolitikából? In.: Magyar Szemle XV. évfolyam 5-6. szám. Budapest
7. ILLÉS I. 2002.: Közép- és Kelet-Európa az ezredfordulón, Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 220. p.
8. LUKÁCS L.-DEÁK F.-HAVASI Z: A magyar műszaki kontingens SFOR feladatai <http://www.zmne.hu/tanszekek/kvt/digitgy/20012/eloadas/lukacs.html>. Letöltés ideje: 2008. 07. 31
9. Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről. 1992. 12 16.
10. SZABÓ J. 2005: Horvátország: láthatáron az EU. In.: Európai Tükör. A Miniszterelnöki Hivatal és a Nemzeti Fejlesztési Hivatal Folyóirat. X. évfolyam 2. szám, Budapest
11. TÖREKI A. 2005: Magyarország Külpolitikai Prioritásai 1998-2004. Diplomamunka, BGF Budapest 69 p.
12. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei 2002. In.: http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/A82C8ED5-0399-4091-968A-FF3119A8C3E2/0/1_fejezet.doc
13. A Magyar Külügyminisztérium Irattárának anyagai 1992-től 1999-ig

A dél-dunántúli régió és a horvát önkormányzati közép szintek, valamint a területfejlesztési intézményrendszer kapcsolatai

*Pámer Zoltán*¹

Bevezető

Bár tudom, hogy a területfejlesztés és a közigazgatás intézményrendszere szorosan összefügg, nem céloim bemutatni a magyar és a horvát közigazgatás sajátosságait részletekbe menően, ezt már többen megtették előttem. A céloim az, hogy áttekinthetőség a kialakítás alatt álló horvát régiók szerepét a jelenleg formálódó horvát területfejlesztési intézményrendszerben, útmutatást adva a magyar és horvát oldalon a határon átnyúló együttműködéssel foglalkozók számára.

1. A Dél-Dunántúl horvátországi kapcsolatainak sajátosságai

1.1 A hagyományos önkormányzati kapcsolatok jellemzői

A Dél-Dunántúli régió elhelyezkedéséből adódóan – miszerint hazai régiókon kívül kizárólag Horvátországgal határos – a horvát- és magyarországi önkormányzatok és különböző közszolgáltató funkciót ellátó szervezetek együttműködése magától értetődőnek tekinthető. A Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség (Ügynökség) 2007-ben másodszor készítette el a régió külkapcsolati stratégiáját, melynek részét képezte a régió önkormányzatai és intézményrendszere nemzetközi kapcsolatainak feltérképezése, mint a helyzetelemzés része.

A felmérés eredményei – mely a stratégia mellékleteként is szolgál – összesen 35 magyar-horvát önkormányzati kapcsolat említésére került sor. Ezek közül 17 kapcsolat kapta a „nagyon fontos” minősítést, 9 a „fontos” minősítést. Ez az eredmény összességében azt mutatja, hogy Románia és Németország után – melyek 64 és 63 említéssel vezetnek a listát – a harmadik helyen áll Horvátország a régió önkormányzatainak preferencia-sorrendjében.²

A logikusnak tűnő preferenciák azonban mélyebb elemzést igényelnek. Az önkormányzati kapcsolatok közül kettő – mindegyik a „kiemelt fontosságúnak” minősítve – közvetlenül Pécs 2010-es Európai Kulturális fővárosi címéhez (Szamobor, Zágráb). Emellett említésre kerül a történelminek nevezhető 1973 óta³ élő észéki kapcsolat, mely a legkülönbözőbb tématerületekre terjed ki. A városok kapcsolatrendszerére sok szempontból jellemző a szimmetria: zömében valamilyen szempontból hasonló – jellemzően hasonló méretű – városok alakítanak ki partnerséget. Ezek vagy fizikailag is közel, a határra „szimmetrikusan” helyezkednek el (Barcs – Verőce, Mohács – Pélfalva, Órtos – Légrad, Pécs – Eszék, Szigetvár – Szelinc), hasonló funkciójúak (Fonyód – Novi Vinodolski, Kaposvár – Kapronca). A határ menti megyék testvértelepülései erősen fel vannak reprezentálva a partnerségben. Tolna megyében jóval kevesebb a horvát kapcsolat (kivéve Dombóvár – Ogulin és a „legkevésbé fontosnak” minősített Tolna megye – Pozsega-Szlavónia megye kapcsolat).

¹ Külkapcsolati csoportvezető, DDRFT

² A Dél-dunántúli régió külügyi stratégiája: <http://www.deldunantul.com/index.php?id=1528> (2008. október 11.)

³ Pécs Megyei Jogú Város külügyi stratégiája: http://hivatal.pecs.hu/res/doc/0832/kulugyi_koncepcio.pdf (2008. október 1.)

Baranya legfontosabb partnere Eszék-Baranya, miközben Verőce-Drávamente – bár szintén szomszédos megye – nem szerepel a partnerek közt. Furcsa ugyanakkor, hogy Somogy megye Belovár-Bilogora megyével való kapcsolatát jelölte meg „fontosként” miközben a két szomszédos megye (Kapronca-Kőrös, Verőce-Drávamente) csupán a „kevésbé fontos” minősítést kapta.

A kapcsolatok jellegére vonatkozóan mélyinterjúk utoljára a 2003-ban készült külkapcsolati stratégiát megelőzően készültek. Ezek alapján leszűrhető, hogy az önkormányzati kapcsolatrendszer meghatározó irányai a megyei és települési önkormányzatok által fenntartott intézmények profiljához illeszkednek. Az említések közt a leggyakrabban a „kulturális, szabadidő és sport” kategóriával találkozunk. Ezek alatt jellemzően az önkormányzati vezetők, esetenként művészeti együttesek, sportegyesületek többé-kevésbé rendszeres találkozóit kell értenünk. Esetenként – főleg a nagyon önkormányzatok és megyék esetében – megjelenik a gazdaságfejlesztési, turisztikai együttműködés.

1.2. Az Európai Unió támogatáspolitikájának megjelenése a határon átnyúló kapcsolatokban

Az Európai Unió 2000-2006-os programozási időszakában futó INTERREG III program, mely először lett kiterjesztve az előcsatlakozási fázisban lévő országokra (így Horvátországra is), új szemléletet vitt a határon átnyúló együttműködésekbe. Az INTERREG III programot megelőző – de gyakorlatilag azzal együtt futó – Phare Kísérleti Kisprojekt Alap projektjei – igaz, hogy csak magyar oldalon biztosított a tevékenységekhez társfinanszírozást – már előre jelezte az új szemléletet. A végül 2005. elején indult INTERREG IIIA Szlovénia-Magyarország-Horvátország programja a következő prioritások mentén nyújtott támogatást határon átnyúló akciók megvalósítására:⁴

1. Gazdasági-társadalmi kohézió, valamint humán erőforrás-fejlesztés:
 - 1.1 Közös gazdasági térség,
 - 1.2 Közös humán erőforrás-fejlesztés,
 - 1.3 Közös turisztikai és kulturális térség;
2. Fenntartható fejlődés:
 - 2.1 Környezeti erőforrások fenntartható használata és környezetvédelem,
 - 2.2 Természetvédelem,
 - 2.3 Elérhetőség.

A támogatásból való részesülés a hagyományos határon átnyúló kapcsolatokról vallott szemlélet ártértékelését tette szükségessé. A hagyományos kulturális, intézményi kapcsolatok egyáltalán nem, vagy nem minden esetben voltak elegendők a projektek kellő „kézzelfogható” indikátorokkal való megtöltéséhez. A sikeres projekthez „kemény” vagy „félkemény” fejlesztési témákat kellett felkarolni, partnerséget kellett építeni helyben és a határ másik oldalán. Az ilyen helyzetek gyakran a régi reflexek feléledését: a külpolitika, mint állami hatáskör mögé való bújást, a dekoncentrált szervek határtérségtől távol eső fővárosi központjaik hatásköreire való hivatkozást vontak maga után. Ez különösen a horvát oldal esetében volt érzékelhető. Emellett a megyék kompetenciahiánya is hátráltatta az együttműködést. Részben az uniós kényszert, részben a magyar oldali intézményrendszert, mint mintát szem előtt tartva, megindult Horvátországban is a fejlesztési régiók kialakulásának folyamata.

⁴ INTERREG IIIA Közösségi Kezdeményezés Szlovénia-Magyarország-Horvátország Szomszédosági Program 2004-2006.

2. A magyar és a horvát megyék inkompatibilitása

2.1. Hasonlóságok és különbségek

A megye jogállását a horvát alkotmány 133. cikke szabályozza, melynek értelmében a megye a területi (regionális) önkormányzati szint megnevezése Horvátországban.⁵ Zágráb város, mint az ország fővárosi, szintén megyei státusszal rendelkezik.⁶ A megyék, városok és járások területéről szóló törvény szabályozza az egyes helyi önkormányzatokhoz tartozó települések listáját és a megyékhez tartozó helyi önkormányzatokat.⁷

A megyei önkormányzatok feladatkörét a magyar önkormányzati törvényhez hasonlóan Horvátországban a helyi és regionális önkormányzatokról szóló törvény szabályozza.⁸ A törvény értelmében a megye „regionális” jelentőségű feladatokat lát el, különösen „az oktatás, egészségügy, területi és városi tervezés, gazdaságfejlesztés, közlekedés és közlekedési infrastruktúra, az oktatási, egészségügyi, szociális és kulturális intézmények hálózatának tervezése és fejlesztése” tartozik a feladatkörébe.⁹ A megyének joga van egy helyi önkormányzati feladatok közül átvenni, amennyiben arról a helyi önkormányzat döntést hoz, ugyanígy mód van arra is, hogy helyi önkormányzat átvegye bizonyos megyei feladatok ellátását, amennyiben ahhoz rendelkezik elegendő forrással.¹⁰

A határon túli önkormányzatokkal való együttműködésre az önkormányzati feladatok ellátása vonatkozásában van lehetőség, a törvénnyel és a vonatkozó nemzetközi szerződésekkel összhangban.¹¹ A partnerkapcsolat kialakításáról a helyi testület dönt.¹² A döntést és horvát nyelven az együttműködési megállapodást be kell nyújtani a megfelelő államigazgatási szervhez, mely javasolhatja a megállapodás megsemmisítését, amennyiben azt nem találja a horvát törvényekkel összhangban lévőnek.¹³

Magyarország 1990. évi LXV. törvénye a helyi önkormányzatokról hasonló körben határozza meg a megyei feladatokat, hasonlóan lehetővé téve a helyi és a megyei szint közt a feladatok átadását. Az oktatás és egészségügy területén a feladatok hasonlóak¹⁴, azonban a környezetvédelemmel, területrendezéssel kapcsolatos feladatok terén csupán összehangoló szerepe van.

Magyarországon az idegenforgalmi értékek feltárása és az idegenforgalmi célkitűzések meghatározása szerepel a megyei feladatok között.¹⁵ Ugyanakkor a turisztikai fejlesztések meghatározásában döntő szerepe van az illetékes minisztérium (jelenleg az Önkormányzati Minisztérium) felelős szakállamtitkárságának, illetve a Magyar Turizmus Zrt.-nek, mely Minisztérium egyszemélyes tulajdona, illetve a Regionális Idegenforgalmi Bizottságok, melyek szintén a Minisztérium felügyelete alatt állnak, így dekoncentrált kormányzati szervnek tekinthetők.¹⁶ Ezen feladatkörökre a horvát önkormányzatok (helyi és megyei) külön törvényben szabályozott, önálló jogi személyiséggel rendelkező turisztikai közösségeket hozhatnak létre, mely saját

⁵ Ustav Republike Hrvatske [pročišćeni tekst NN 28/2001]

⁶ Zakon o Gradu Zagrebu [NN 62/2001]

⁷ Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj [pročišćeni tekst NN 86/2006]

⁸ Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi [NN 33/2001]

⁹ Uo. 20. cikk

¹⁰ Uo. 22. cikk

¹¹ Uo. 14. cikk

¹² Uo. 15. cikk

¹³ Uo. 16. cikk

¹⁴ 1990 évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról. 70. § (1) a)-b)

¹⁵ Uo. 70. § (1) c)

¹⁶ Önkormányzati Minisztérium: <http://www.mth.gov.hu/main.php?folderID=857> (2008. október 11.)

elnökséggel és szükség esetén munkaszervezettel rendelkezik.¹⁷ Ilyen szerevet alapítására nem csak helyi és megyei szinten, hanem – amennyiben azt a körülmények indokolják – helyi önkormányzati szint alatt és felett is van lehetőség.¹⁸

A területrendezési feladatok ellátását tekintve a horvát önkormányzati törvény konkrétan említi a megyék területrendezési feladatát, bár ezt a helyi önkormányzatok feladatai közt is megemlíti.¹⁹ A területrendezési és építési törvény azonban a megyék és Zágráb számára előírja területrendezési hivatalok működtetését, amit lehetővé tesz az ún. „nagyvárosok” számára is.²⁰ Ezzel összehasonlítva Magyarországon a területrendezési politika fő színtere a helyi önkormányzat és az állami szint, a megye szerepe csupán koordináló.

2.2. Területfejlesztési feladatok

A magyar önkormányzati törvény a területfejlesztési feladatokat formálisan kiveszi a megyei önkormányzati testület hatásköréből, azt a megyei területfejlesztési tanács feladatkörébe utalja.²¹ Helyi választott tagjai (megyei közgyűlési elnök, megyei jogú városok polgármesterei, kistérségi elnökök) a kormány és dekoncentrált szervek is delegálnak tagokat²², így a magyar megyei önkormányzat a horvátországinál szűkebb hatáskört tudhat magának a fejlesztési kérdések vonatkozásában. A megyei fejlesztési tanácsok funkciója is megkérdőjelezhető, hiszen a hazai decentralizált területfejlesztési erőforrások kezelését 2007-től a regionális fejlesztési tanácsok végzik.²³

Az elmúlt években valamennyi horvát megyében megalakultak az Európai Integrációs Tanácsok, melyek néhány fős politikusokból és szakemberekből álló testületek, feladatuk koordinálni a megyei szintű tervezést és projektgenerálást, összhangban az uniós csatlakozás követelményeivel és az előcsatlakozási alapok felhasználásával. 2004-ben kezdődött meg a megyék szintjén fejlesztési dokumentumok, úgynevezett Regionális operatív programok (ROP) kidolgozása, melyek jelenleg minden megyében rendelkezésre állnak. Ezek nem tekinthetők „operatív programoknak” a szó „brüsszeli” értelmében, hanem afféle komplex fejlesztési programok, melyek jellemzően szektorális szemléletben priorizálják a fejlesztendő területeket az egyes megyék esetében. A legtöbb esetben – még a legtehetősebb megyék esetében is – a ROP intézkedéseikhez megyei szinten nem állnak rendelkezésre megfelelő mértékben megyei források, így megvalósíthatóságuk a különböző külső források (kormányzati, uniós) esetlegessége miatt bizonytalan. Mindemellert az egyes megyék gyakran rendelkeznek egyéb fejlesztési stratégiákkal (pl. turizmusfejlesztési tervek a tengerparti területeken, háború utáni újjáépítési tervek Szlavóniában stb.), melyek nincsenek feltétlenül összhangban a ROP-okkal. Mindenesetre a ROP-ok kidolgozása felfogható egyfajta tanulási folyamatnak, mely alapot kínálhat az uniós csatlakozást követően a regionális programok kialakításának elsajátításához.²⁴

A horvát regionális politika szempontjából kiemelkedő fontosságú a Regionális Fejlesztési Alapról szóló törvény.²⁵ Az Alap elsősorban infrastrukturális beruházásokat

¹⁷ Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma [NN 30/1994]

¹⁸ Uo. 3. cikk

¹⁹ Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, 19. cikk [NN 33/2001]

²⁰ Zakon o prostornom uređenju i gradnji 29. cikk [NN 76/2007]

²¹ 1990 évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról. 70. § (3)

²² 1996. évi XXI. tv. a területfejlesztésről és területrendezésről 14. § (1)

²³ 2006. évi CXXVII. tv. a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről.

²⁴ Pámer Zoltán: A nyugat-balkáni országok európai integrációja [In: Hajdú Zoltán–Illés Iván–Raffay Zoltán (szerk.): Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térsztruktúrák. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2007]

²⁵ Zakon o fondu za regionalni razvoj Republike Hrvatske [NN 107/2001]

finanszíroz, Horvátország regionális fejlesztési programja alapján.²⁶ Az Alap támogatást nyújt a horvát területi politika valamennyi célterületének (különleges bánásmódot élvező területek, háborús veszteségeket elszenvedő területek, szigetek, hegyvidéki területek, határ menti térségek²⁷), valamint azon megyéknek, melyek egy főre jutó GDP-je nem éri el a horvát átlag 65%-át, továbbá egyéb (nem részletezett) térségeknek. Főszabály alapján az Alap hiteleket nyújt infrastrukturális beruházásokra (mindenekelőtt kommunálisinfrastruktúra-fejlesztésre), a kedvezményezettek a helyi önkormányzatok. A támogatott projektek kiválasztása pályázati rendszerben zajlik, különleges esetben, amennyiben a célterület (megye) egy főre eső GDP-je nem éri el a horvát átlag 65%-át, a projekt mértékének 50%-ig lehetőség van vissza nem térítendő támogatások nyújtására. Az Alap juttatásait mód van felhasználni korábbi hitelek kamatainak törlesztésére is. A főszabály ellenére az irányító bizottságnak lehetősége van döntést hozni vissza nem térítendő juttatásról, de csak egyedi esetekben.²⁸ A projektek összegyűjtésében és kiválasztásában a megyéknek kulcsszerepe van. A kedvezményezettek a megyei hivatalokhoz, azok gazdasági osztályaihoz nyújthatják be javaslatukat²⁹, az egy megyében beérkezett projektek rangsorolása is a megyei önkormányzat feladata³⁰ a megyei fejlesztési célok mentén.

A fenti áttekintésből látszik, hogy a magyar oldalon is önkormányzattal rendelkező megye területfejlesztési politikában játszott szerepe jóval gyengébbnek nevezhető horvát társaikénál.

3. Régiók Horvátországban

3.1. A NUTS 2 régiók kialakítására tett kísérletek

Horvátország, bár – hasonlóan a térség többi államához – erősen központosított, unitárius állam, történelmileg kialakult és földrajzilag jól körülhatárolható régiók alkotják.³¹ A megyerendszer – bár épített a történelmi hagyományokra – egy igen elaprózott struktúrát hozott létre. A legkisebb és legnagyobb megye területe között 8-szoros, lakosságszáma között (Zágráb város nélkül számolva) 6-szoros szorzó van. Ha kivesszük a szélsőértéknek számító legnagyobb területű, de legkisebb lélekszámú Lika-Zengg (Lika-Senj) megyét, akkor is 6,23, illetve 3,85-szeres szorzót kapunk.

Az ország NUTS 2 régiókra történő felosztásának szakirodalma – hasonlóan Magyarországra esetéhez – igen terjedelmes.³² A horvát Állami Statisztikai Hivatal által előkészített, majd a horvát kormány által is elfogadott NUTS 2-beosztás 5 régiót javasolt, melyet azonban az Eurostat nem fogadott el.³³ A horvát kormány ezt követően

²⁶ Fond za regionalni razvoj Republike Hrvatske – Uvjeti kreditiranja infrastrukturnih i gospodarskih projekata. [NN 101/2002]

²⁷ A célterületekről l. részletesebben: Pámer Zoltán: A nyugat-balkáni országok európai integrációja [In: Hajdú Zoltán–Illés Iván–Raffay Zoltán (szerk.): Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térsztruktúrák. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2007]

²⁸ Fond za regionalni razvoj Republike Hrvatske – Uvjeti kreditiranja infrastrukturnih i gospodarskih projekata. [NN 101/2002]

²⁹ Uo. 15. cikk

³⁰ Uo. 11. cikk

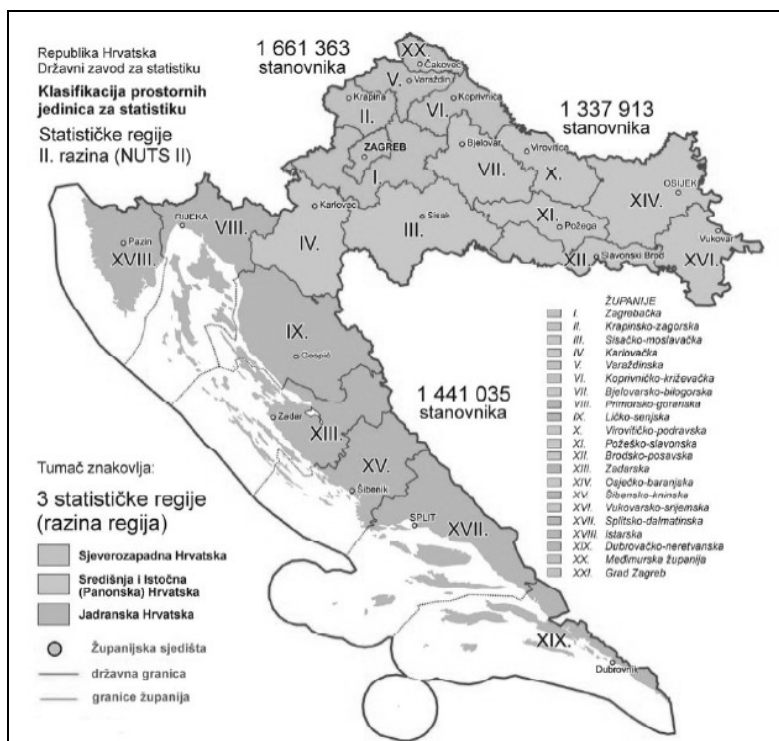
³¹ Švigir, Zdravko–Teodorović, Ivan: A sokszínűség, mint fejlesztési forrás. A régiók szerepe Horvátországban. [In: Horváth Gyula (szerk.): A régiók szerepe a bővülő Európában. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2000]

³² A témáról l. részletesen pl. Lovrinčević, Željko–Marić, Zdravko–Rajh, Edo: Kako optimalno regionalizirati Hrvatsku? [In: Ekonomski pregled Vol. 56, Zágráb, 2005. december 12.].

³³ Pámer Zoltán: A nyugat-balkáni országok európai integrációja [In: Hajdú Zoltán–Illés Iván–Raffay Zoltán (szerk.): Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térsztruktúrák. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2007]

visszaküldte a statisztikai hivatalnak a tervezetet, azzal az utasítással, hogy készítsenek egy EU-konformabb javaslatot. Az új javasolt felosztás³⁴, melyet utóbb az Eurostat is elfogadott, immár csupán három régiót tartalmaz (1. ábra).

1. ábra: Horvátország elfogadott NUTS-beosztása³⁵

³⁴ Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (NKPJS) [NN 35/2007]

³⁵ Operativni program za regionalnu konkurentnost 2007-2009. [Horvát Köztársaság Kormánya, Zágráb, 2007. szeptember]

1. Táblázat: Horvátország elfogadott NUTS 2-beosztása és főbb mutatói³⁶

NUTS 2	NUTS 3	Terület (km ²)	Lakosság*	GDP/fő**
Adriai Horvátország	Dubrovnik-Neretva	1 781	122 870	6 104
	Isztria	2 813	206 344	8 843
	Lika-Zengg	5 353	53 677	8 196
	Šibenik-Knin	2 984	112 891	4 641
	Split-Dalmácia	4 540	463 676	5 127
	Tengermellék-Gorski Kotar	3 588	305 505	7 349
	Zára	3 646	162 045	5 082
	összesen	24 705	1 427 008	6 296
Észak-Nyugat-Horvátország	Kapronca-Körös	1 748	124 467	5 856
	Krapina-Zagorje	1 229	142 432	4 429
	Muraköz	729	118 426	5 023
	Varasd	1 262	184 769	5 534
	Zágráb megye	3 060	309 696	4 830
	Zágráb város	641	779 415	11 160
	összesen	8 669	1 659 205	7 938
Közép- és Kelet (Pannon) Horvátország	Belovár-Bilogora	2 640	133 084	4 781
	Bród-Szávamente	2 030	176 765	3 757
	Eszék-Baranya	4 155	330 506	4 968
	Károlyváros	3 626	141 787	4 774
	Pozsega-Szlavónia	1 823	85 831	4 594
	Sziszek-Moszlavina	4 468	185 387	4 812
	Verőce-Drávamente	2 024	93 389	4 705
	Vukovár-Szerém	2 454	204 768	3 667
összesen	23 220	1 351 517	4 510	
Horvátország összesen		56 594	4 437 730	6 461

* 2001-es népszámlálás adatai alapján

** ezer EUR, vásárlóerő-paritáson számolva

A fenti beosztás megyei területi- és népességadatait összevetve megállapítható, hogy viszonylag homogén régiókat sikerült így kialakítani. Mindhárom régió megfelel a NUTS

³⁶ Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (NKPJS) [NN 35/2007] és Operativni program za regionalnu konkurentnost 2007-2009. [Horvát Köztársaság Kormánya, Zágráb, 2007. szeptember] alapján saját szerkesztés.

2 régiókkal szemben támasztott kritériumoknak³⁷, miszerint 800 ezer és 3 millió közti lakosságsszámmal rendelkeznek. A 2. ábra táblázata alapján látható, hogy a legnagyobb és a legkisebb régió között mindössze 1,23-as népességszorzó van, ami igen alacsonynak nevezhető. Az átlagos régióméret 1,479 millió, ami gyakorlatilag a magyarral egyezik meg, de jól illeszkedik a társág államainak struktúrájába.³⁸

A felosztás kidolgozóinak fő célja vélhetően a homogenitás és az Eurostat elvárásainak való megfelelés volt. A felosztást számos kritika érte. A kritikák egy része a kohézió hiányát vetette fel³⁹, míg mások – és ez volt a jellemzőbb – a majdani uniós forrásokhoz való hozzáférés szempontjából kritizálták a felosztást.⁴⁰ A jelenlegi északnyugat-horvátországi régió, mely Zágráb lévén egyértelműen a legfejlettebb régió, uniós forrásoktól eshet el emiatt. Ha megnézzük a régiók GDP-adatait, egyértelmű, hogy Északnyugat-Horvátország fejlettségét nem kizárólag Zágráb határozza meg, hanem abban az északi (különösen Varasd és Kapronca-Körös, és az utóbbi időben Muraköz) megyék gazdasági teljesítménye is jócskán benne van.

A határon átnyúló együttműködések jövőbeli hatékonysága, és benne a Dél-Dunántúl szempontjából mindenképpen hasznosnak tekinthető, ha a magyar határ menti régiók számára csökken a horvát oldali partnerek száma. Míg a határon átnyúló fejlesztési programok a Drávát jellemzően közös, fejlesztendő erőforrásnak tekintik, kedvezőtlen, hogy a Dráva menti térséget nem sikerült egy régióba „terelni”: a határfolyó szempontjából fontos két horvát megye – Kapronca-Körös és Verőce-Drávamente – továbbra is külön régióhoz fog tartozni, ami nem könnyíti meg a regionális fejlesztési tervek összehangolását, a projektpartnerségek kialakítását. Ezt Kapronca-Körös megye kettős (észak-déli és kelet-nyugati) orientációja magyarázza, déli részének Zágráb-közelisége, mely a transznacionális közlekedési folyosók fejlesztése következtében egyértelműbbé válik. Azonban a területi struktúra tényleges előnyökről és hátrányokról csak abban az esetben tudunk beszélni, ha tudjuk, hogy a kialakított régiók milyen szerepet fognak játszani a fejlesztéspolitikában.

3.2 A régiók tartalommal való megtöltése a nemzeti szint felől közelítve

Már a NUTS 2 régiókról szóló vita lezárulását megelőzően, az Európai Unió Twinning programja támogatásával megkezdődött a területi statisztikai rendszer felállítása, mely mostanra részben be is fejeződött.⁴¹ A regionális felosztás kialakításával megindult a regionális adatgyűjtés.

A regionális statisztikai rendszer kiépítését azonban nem követte a regionális fejlesztésről szóló törvény elfogadása, mely továbbra is csak tervezet formában létezik. Ez a jogszabály lenne hivatott megtölteni tartalommal a régiókat. A minisztérium öszre ígérte a törvény szövegének végleges változatát, ennek előkészítése érdekében a minisztérium munkatársai folyamatosan járták a megyéket, workshopokat szerveztek a helyi szereplők számára.

³⁷ 1059/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának létrehozásáról (NUTS).

³⁸ A témáról l. részletesen: Horváth Gyula: A régióépítés dilemmái Kelet-Közép-Európában [In: Hajdú Zoltán–Illés Iván–Raffay Zoltán (szerk.): Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térstruktúrák. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2007]

³⁹ Pl. Ja sam za podjelu na Jadransku, Središnju i Slavonsku Hrvatsku – Slobodna Dalmacija: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030305/temedana01.asp> (2008. október 11.)

⁴⁰ Podjela Hrvatske na tri regije je loša – Nacional: <http://www.nacional.hr/articles/view/33385/> (2008. október 11.)

⁴¹ <http://www.baza.strategija.hr/default.asp?akcija=51&ida=4&id=34&s=1&jezik=0> (2008. október 11.)

A törvény elfogadását megelőző, stratégiai dokumentum a Regionális Fejlesztési Stratégia, melynek végleges változata immár 2005. ősze óta várta magára. Ezen dokumentum tervezete egyértelműen a megyét jelöli ki a területi kiegyenlítési politika fő terepének. Stratégiai célként határozza meg a dokumentum, hogy minden megye és „szélesebb térség” képes legyen hozzájárulni az ország fenntartható fejlődéséhez és a nemzeti versenyképességhez, illetve csökkenjenek az országon belüli szociális és gazdasági különbségek. Másik stratégiai célként a hatékony fejlesztéspolitikai intézményrendszer kiépítése jelenik meg.⁴² A dokumentum előírja a megyei fejlesztési tervekben túl a nem definiált „szélesebb” térségekre is fejlesztési programok elkészítését, ugyanígy az ún. fejlődési nehézségekkel küzdő térségekre vonatkozóan, illetve a határon átnyúló és régióközi együttműködésekre.⁴³

Időközben a horvát kormány elkészítette az uniós költségvetési ciklushoz (2007-13) illeszkedő nemzeti Stratégiai Fejlesztési Keretet. A keretdokumentum 4 operatív programot (OP) tartalmaz, melyek időhorizontja – optimistán 2010-es uniós csatlakozással számolva – 2009-ig terjed csupán. Ezen programok közül egy a „Regionális versenyképesség operatív program” címet kapta. A program egészére jellemző a megyei szemlélet, a fejlesztéspolitikai célok megyei kontextusba helyezése. A program végrehajtását végző intézményrendszer vázlata sem említ semmilyen bármilyen regionális szintre telepítendő végrehajtó, ellenőrző funkciót.⁴⁴

A fent bemutatott dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy bár a NUTS 2 beosztás kidolgozása megtörtént, annak tartalommal való megtöltésére a nemzeti szint részéről: a programok végrehajtásába való bevonás, vagy tervezési egységként értelmezés nincs napirenden, illetve az utóbbival kapcsolatban homályosak a szándékok. Ez azt jelenti, hogy a magyar oldalon a programok végrehajtásában részben lezajlott regionalizáció (decentralizált közreműködő szervezetek kijelölése a regionális operatív programok végrehajtására, miközben az irányító hatóság központosított) nem történik meg a közeljövőben a horvát oldalon. Ez némiképp megnehezíti majdán a fejlesztési tervek összehangolását a szomszédos magyar és horvát régiók esetében. A Magyarországon jelenleg futó regionális operatív programok kidolgozásából a decentralizált fejlesztési ügynökségek alaposan kivették a részüket. Ez remélhetőleg a későbbiekben is így lesz, illetve továbblépés történik a regionalizáció irányában, miközben horvát oldalon ez kormányzati kompetenciaként marad meg, a megyék bizonyos mértékű bevonása mellett.

Ez még nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy nagy, megyéken átfelvonó léptékű projektek kidolgozása, majd végrehajtása történjen kedvezményezett oldalról a leendő regionális szinten, ehhez azonban szintén intézményrendszerre, a leendő hordozó szervezetek kialakítására lenne szükség. Amennyiben azt az állami szint nem hozza létre, létrehozhatják azt a helyi szintek is, amennyiben felismerik a benne rejlő lehetőségeket.

3.3. Regionális kísérletek alulról: a horvát megyék alkalmi szövetségei

Az első kormányzati, ötrégiós felosztási javaslat megszületését követően, de már azt megelőzően is megindult a megyék között egy spontán kapcsolatkeresés, megyéken átfelvonó fejlesztési társulások létrehozására. Ennek jegyében próbálkozások történtek regionális fejlesztési ügynökségek létrehozására, melyeket több megye, illetve város hozott létre. Ezek közül a legjelentősebb, az egyetlen mind máig működő szervezetet

⁴² Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske. [A Horvát Köztársaság Tengerészeti, Turisztikai, Közlekedési és Fejlesztési Minisztériuma, Zágráb, 2005. szeptember]

⁴³ Uo.

⁴⁴ Operativni program za regionalnu konkurentnost 2007-2009. [Horvát Köztársaság Kormánya, Zágráb, 2007. szeptember]

a DAN Északi Fejlesztési Ügynökség, melynek alapítói közt megtaláljuk Muraköz (Međimurje) megyét, három megyeszékhely-várost (Belovár, Varasd, Verőce), illetve a kaproncai székhelyű Koprivnički poduzetnik d.o.o.-t.⁴⁵ Látható, hogy ez az alapítói struktúra nem illeszkedik sem az elvetelt ötrégiós, sem az aktuális háromrégiós NUTS 2-beosztáshoz, így nem nevezhető európai értelemben vett regionális fejlesztési ügynökségnek. Hasonlóan indult a ma már kizárólag észéki és észék-baranyai tulajdonban lévő Szlavónia és Baranya Fejlesztési Ügynökség⁴⁶, mely eredetileg – elnevezéséből következően – a teljes szlavóniai térség fejlesztési szervének indult.

A különböző megyéken átívelő fejlesztési formációk között említést kell tennünk a Brüsszelben működő Horvát Régiók Irodájáról, melyet 8 megye és 6 város (melyek nem feltétlenül a 8 megyében találhatók) működtet közösen⁴⁷ 2007 tavaszától. A képviselő az első olyan szubnacionális érdekeket megjelenítő lobbieroda az Unió központjában, melyet csatlakozás előtt álló, nyugat-balkáni ország alapított. Az iroda jövője kérdéses lehet a bonyolult és tulajdonosi kör és a tagok földrajzi szempontból heterogén összetétele miatt, mely nélkülöz mindenféle területi kohéziót.

Mára elmondhatjuk, hogy a hasonló megyéken átívelő próbálkozások nem bizonyultak tartósnak. Mára valamennyi horvát megye önálló regionálisnak nevezett, de megyei (és esetleg városi) tulajdonban lévő fejlesztési ügynökséggel rendelkezik, melyek zömében a megyei vállalkozói központok és esetenként a megyei adminisztrációk személyi állományaira épülve alakultak meg. Van olyan megye, ahol bár nincs fejlesztési ügynökségnek nevezett szervezet, létezik egy megyei kezelésű vállalkozási-fejlesztési központ. Létezik olyan megye is, ahol több ilyen ügynökség működik megyei szinten, eltérő profillal (Isztria), illetve előfordul, hogy a megyeszékhely város saját fejlesztési ügynökséget tart fenn (pl. Csáktornya, mely tulajdonos a korábban említett DAN-ban is).⁴⁸ A megyei vállalkozói központok néhol beolvadtak a fejlesztési ügynökségekbe, de a helyi önkormányzatok vállalkozói központjai továbbra is működnek.⁴⁹

A megyei ügynökségek tevékenységére örökségük okán jellemző a kisvállalkozás-fejlesztési szemlélet, az inkubáció, uniós és hazai forrásabszorpciós tevékenységük is zömében vállalkozásfejlesztési célokat szolgál. Így nem nevezhetők teljesen kompatibiliseknek a magyar oldali regionális fejlesztési ügynökségekkel, különösen azóta, hogy a hazai ügynökségek tevékenységében a korábbiakhoz képest hangsúlyosabbá vált a közreműködő szervezeti szerep.

4. Következtetések

A magyar oldalon a regionális szervek területfejlesztési kompetenciájuk és, fiatal szakembergárdájuk és a megyék kapacitás- és forráshiánya miatt egyre nagyobb szerephez jutnak a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében, még akkor is, ha a határon átnyúló együttműködési programok célterülete NUTS 3 (megyék) szinten van is lehatárolva. Folyamatosan merül fel a kérdés a magyar oldalon: kivel érdemes a kapcsolatokat építeni, kiket érdemes bevonni a közös projektekről való gondolkodásba?

Horvátországban a NUTS 2 régiók statisztikai értelemben vett felállítását egyelőre nem követte semmilyen intézményrendszer telepítése a régiókra, ezt nem irányozzák

⁴⁵ <http://dan.hr/hr/o+nama/ustroj/> (2008. október 12.)

⁴⁶ <http://www.slavonija.hr/onama.html> (2008. október 12.)

⁴⁷ Ezek: Dubrovnik-Neterva, Károlyváros, Muraköz, Sziszek-Moszlavina, Tengermellék-Gorski Kotar, Varasd, Vukovár-Szerém, Zágráb megyék, valamint Belovár, Ivanić Grad, Kapronca, Károlyváros, Opatija, Rijeka. <http://www.azra.hr/hr/466/ured-u-bruxellesu/> (2008. október 15.)

⁴⁸ A működő megyei fejlesztési ügynökségekről a legátfogóbb adatbázist a Varasd megyei AZRA honlapján találhatunk: <http://www.azra.hr/hr/213/nasi-partneri/> (2008. október 12.)

⁴⁹ http://www.business-navigator.biz/poslovni_centri/poduzetnicki_centri (2008. október 12.)

előre a releváns hazai és uniós fejlesztési dokumentumok sem, a keretszabályozást végző törvény pedig késik. Az alulról építkező regionálisnak hívott többmegyes együttműködésekre pillanatnyi fejlesztési vagy politikai érzékenységre sarkallta, illetve sarkallja a megyéket, nemegyszer városokat (és egyéb, nem közjogi formációkat) „regionális” szervek kiépítésére, melyek a jelenlegi tapasztalatok alapján idővel visszahúzódnak a vezető megye „projektjévé”, illetve elhalnak a kezdeményező politikai konstelláció szétesését követően. A jelenleg elfogadott horvát NUTS 2-beosztás viszont annak hiányosságai miatt nem tud megfelelő területi keretet biztosítani, így nem várhatjuk, hogy az alulról induló kezdeményezések ehhez a NUTS 2 struktúrához illeszkedően alakuljanak.

Mivel Horvátországban a megye „köszöni jól van”, az elfogadott fejlesztési dokumentumok mindegyike „megyék közti” területi kiegyenlítésről beszél, a megyével Horvátország esetében középtávon mindenképpen számolniuk kell a határon átnyúló együttműködésben érdekeltnek. Mivel régiókon alapuló decentralizáció egyelőre nincs tervben, a szubszidiaritás elvének megfelelően a megyék szerepének kismértékű növekedését lehet valószínűsíteni. A határon átnyúló programok sikerre vitele érdekében elengedhetetlen a megyékkel való kapcsolat, a fejlesztési prioritások vonatkozásában a magyar régiók és a horvát megyék közti intenzív kommunikáció. Ehhez – regionális döntési kompetenciák hiányában – a magyar régióknak kapcsolatot kell ápolniuk a horvát fejlesztéspolitikát alakító központi szervekkel, minisztériumokkal is. Ahhoz, hogy a magyar régiók és a horvát megyék politikai értelemben is partnerek tudjanak lenni, önkormányzati régiókra van szükség Magyarországon.

Irodalom

1. Dél-dunántúli régió külügyi stratégiája:
<http://www.deldunantul.com/index.php?id=1528> (2008. október 11.);
2. HORVÁTH GY: A régióépítés dilemmái Kelet-Közép-Európában [In: HAJDÚ Z–ILLÉS I–RAFFAY Z (szerk.): Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térstruktúrák. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2007];
3. INTERREG IIIA Közösségi Kezdeményezés Szlovénia-Magyarország-Horvátország Szomszédsági Program 2004-2006.;
4. LOVRINČEVIĆ, ŽELJKO–MARIĆ, ZDRAVKO–RAJH, EDO: Kako optimalno regionalizirati Hrvatsku? [In: Ekonomski pregled Vol. 56, Zágráb, 2005. december 12.];
5. Operativni program za regionalnu konkurentnost 2007-2009. [Horvát Köztársaság Kormánya, Zágráb, 2007. szeptember];
6. PÁMER Z: A nyugat-balkáni országok európai integrációja [In: HAJDÚ Z–ILLÉS I–RAFFAY Z (szerk.): Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térstruktúrák. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2007];
7. Pécs Megyei Jogú Város külügyi stratégiája:
http://hivatal.pecs.hu/res/doc/0832/kulugyi_koncepcio.pdf (2008. október 1.);
8. Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske. [A Horvát Köztársaság Tengerészeti, Turisztikai, Közlekedési és Fejlesztési Minisztériuma, Zágráb, 2005. szeptember];
9. ŠVIGIR, ZDRAVKO–TEODOROVIĆ, I: A sokszínűség, mint fejlesztési forrás. A régiók szerepe Horvátországban. [In: HORVÁTH GY (szerk.): A régiók szerepe a bővülő Európában. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2000].

Jogforrások

1. 1059/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának létrehozásáról (NUTS);
2. 1990 évi LXXV. törvény a helyi önkormányzatokról;
3. 1996. évi XXI. tv. a területfejlesztésről és területrendezésről;
4. 2006. évi CXXXVII. tv. a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről;
5. Fond za regionalni razvoj Republike Hrvatske – Uvjeti kreditiranja infrastrukturnih i gospodarskih projekata. [NN 101/2002];
6. Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (NKPJS) [NN 35/2007];
7. Ustav Republike Hrvatske [pročišćeni tekst NN 28/2001];
8. Zakon o fondu za regionalni razvoj Republike Hrvatske [NN 107/2001];
9. Zakon o Gradu Zagrebu [NN 62/2001];
10. Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi [NN 33/2001];
11. Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj [pročišćeni tekst NN 86/2006];
12. Zakon o prostornom uređenju i gradnji [NN 76/2007];
13. Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma [NN 30/1994].

Internet-hivatkozások

1. AZRA Varasd Megyei Fejlesztési Ügynökség: <http://www.azra.hr/hr/213/nasi-partneri/> (2008. október 12.), <http://www.azra.hr/hr/466/ured-u-bruxellesu/> (2008. október 15.);
2. DAN Északi Fejlesztési Ügynökség: <http://dan.hr/hr/o+nama/ustroj/> (2008. október 12.);
3. Fejlesztésstratégiai és Európai Unió Forrásokat Koordináló Központi Állami Hivatal: <http://www.baza.strategija.hr/default.asp?akcija=51&ida=4&id=34&s=1&jezik=0> (2008. október 11.);
4. Ja sam za podjelu na Jadransku, Središnju i Slavonsku Hrvatsku – Slobodna Dalmacija: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030305/temedana01.asp> (2008. október 11.);
5. Önkormányzati Minisztérium: <http://www.mth.gov.hu/main.php?folderID=857> (2008. október 11.);
6. Podjela Hrvatske na tri regije je loša – Nacional: <http://www.nacional.hr/articles/view/33385/> (2008. október 11.);
7. Poslovni navigator: http://www.business-navigator.biz/poslovni_centri/poduzetnicki_centri (2008. október 12.);
8. Szlavónia-Baranya Fejlesztési Ügynökség: <http://www.slavonija.hr/onama.html> (2008. október 12.).

A magyar állam telepítési politikája és az erdélyi „hózzátelepítések” az első világháború előtti negyedszázadban

László Mária¹ – László Antal²

A XIX. század utolsó negyedében kialakult világgazdasági agrárválság a 80-as évek elején elérte az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között működő magyar nemzetgazdaságot is. A nagy tömegben megjelenő amerikai búza és ausztrál gyapjú jelentős árcsökkenést okozott a világpiacon és így jövedelmezőségi, finanszírozási, sőt megélhetési gondokat eredményezett, többek között a magyar mezőgazdaságban is, és felszínre hozta az agrártársadalom lappangó problémáit.

A világgazdasági kihívásokra részben a magyar agrárgazdaság, részben a magyar illetve osztrák-magyar nemzetgazdaság, végső soron a világgazdaság válaszokat tudott adni. Kérdés csak az, hogy ezek a válaszok, megoldások a magyarországi társadalom, a magyar nemzetgazdaság szempontjából kívánatosak voltak-e.

1. A magyar telepítési politika kialakulása

Az agrártársadalom válságának megoldódási folyamatainak elviselhetőségi határok közé szorítása, helyes irányba terelése a magyar kormányzat feladata volt.

Minden politikai irányzat - az agrárszocialistáktól a konzervatívokig - egyetértett abban, hogy ennek egyik fontos eszköze a *telepítés*.

Az agrártársadalmakban, korábban is rendszeresen telepítettek, hiszen az éhínségek, járványok, háborúk szinte periodikusan visszatértek, a nagybirtokok munkaerő hiányát így lehetett leggyorsabban pótolni. A jobbágyfelszabadítást követően a földbirtokból kiszorultak a spontán, illetve különböző szinten irányított telepítések során juthattak és jutottak is földhöz, azonban a telepítés kiemelt kormányzati feladattá csak az 1880-as években vált.

A magyar kormányzat *telepítéspolitikai céljai* az 1890-es évek elejére alakultak ki, azok a több kormányváltást is megélt időszakban sem változtak lényegesen, azonban a különböző időszakokban annak súlyai jelentős mértékben átvődtek:

- Szociális cél: az agrártársadalom egyenlőtlenségeinek mérséklése, a társadalmi hierarchia alsó rétegei, különösen a kisbirtokos parasztság, leszakadásának megállítása, megélhetésének biztosítása
- Gazdasági cél: a belterjes gazdálkodás erősítése, az agrárgazdaság jövedelem termelő képességének emelése, ezen keresztül népesség megtartó képességének fokozása
- Politikai cél: a magyarság súlyának erősítése, számarányának növelése, a magyarságra speciálisan jellemzőnek tartott pozitív értékek uralkodóvá tétele, különösen a vegyes lakosságú területeken.

Az állam célkitűzéseit elsősorban saját adekvát eszközrendszerével a redisztribúcióval, az újraelosztással tudta megvalósítani. Telepítésre alkalmas földterületek megszerzése és feljavítása, szétosztása, arra alkalmasnak ítélték között, különböző kedvezmények biztosítása a rászorultak számára.

¹ PhD, egyetemi docens PTE TTK Földrajzi Intézet Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

² Főiskolai docens PTE PMMK Mérnöki Menedzsment Tanszék

2. A telepítési törvény

2.1. A telepítési törvény megalkotása

A telepítéspolitikai célok megvalósításának jogszabályi feltételeit az 1894. évi V. Tc. rögzítette.

A törvény megalkotását ösztönözték a felgyorsult vándorlások, különösen az amerikai kivándorlás. Jogszabályi feltételek kidolgozását követelték meg, az addigi különböző intenzitással és indítékkal folyó telepítések, különösen a bukovinai székelyek áttelepítésének elindulása.

Az 1880-as évek elején társadalmi mozgalom indult meg a bukovinai magyarok hazahozatalára. A feltételek tisztázatlansága és a telepítés kellő technikai előkészítése nélkül, a hazafias buzgalom nyomására 1883-ban a kormány, az osztrákokkal történt egyeztetés alapján, belement 1000 fő áttelepítésbe. A toborzás túl jól sikerült. A kevés vagyonnal rendelkező, túlnyomórészt idénymunkából élők, tömegesen jelentkeztek áttelepülésre. Az Al-Duna szabályozása során, Pancsova mellett nyert kincstári tulajdonú területekre végül is, több mint 4000 embert telepítettek le. A társadalmi lelkesedés hamar alászállt, az előkészítetlen telepítés összes gondja a kormányra maradt. (LÁSZLÓ J, 2001.)

A törvény megalkotását segítette az 1886-ban elfogadott német telepítési törvény, amelynek alapvető célja a kevés tőkével rendelkező parasztok birtokszerzésének megkönnyítése és az így létrehozott gazdastátusz megerősítése. Ezt szolgálták a kedvezményes törlesztési feltételek, valamint az elidegenítési korlátok. A német telepítési törvény 100 millió márkás kincstári alap létrehozását írta elő. (SEBESS, 1905.)

A magyar telepítési törvény jogszabályi előzménye az 1873. évi XXII. Törvénycikk, amely feloldotta a majorsági birtok területek megválthatóságának tilalmát. Ezzel együtt a magyar államkincstárnak megadta azt a felhatalmazást, hogy a kincstári birtokon lévő telepek egyes telephelyeit a telepeseknek, meghatározott feltételek között eladja.

2.2. A telepítési törvény tartalma

A törvény kizárólag a mezőgazdasági gazdálkodók telepítéséről szól, viszonylag rövid, mindössze 27 paragrafusból áll. A telepítésről általában szóló első rész rögzíti a telepítők lehetséges körét, a telep típusait, annak ismérveit, a telepes és a telepítő közötti jogviszonyt, egy-egy telek kialakításának feltételeit, a telepítő kötelességeit, az eljárás rendjét. Ennek megfelelően telepítő lehet maga az állam, lehetnek magánbirtokosok, de lehet földtulajdonnal rendelkező község is. A telepítő alapíthat új községet, ennek feltétele, hogy legalább 150 gazdálkodó telepes család elhelyezhető legyen a telepen. Ha a telepen csak 150-nél kevesebb telek alakítható ki, akkor az a telep hozzátelepítés. Tíznel kevesebb telepes nem telepíthető. A korlátoknak nemcsak közigazgatás technikai, és gazdaságossági okai voltak. A törvény előkészítők világosan megmondták, hogy e feltételek nélkül nem valósulhat meg a telepítés politikai célja.

Az egy telepesnek juttatott földterület alsó határa 10 hold, felső határa 80 hold. Ezen belül értendő legalább 400 négyszögöl belső telek és a közlegelő öt megillető része.

Látjuk, a birtok nagyság úgy van alulról korlátozva, hogy egy átlag család, átlagos minőségű földön képes legyen megtermelni azt a jövedelmet, amiből meg tud élni. A felső határ azt jelzi, hogy a család még képes megművelni, azaz nincs szükség, de a törvényalkotók szerint, ne is kerüljön sor bérbeadásra.

A vételár, a törvény szerint szabad megegyezés tárgya. A vételár azon része, amelyet a telepes a szerződés megkötésekor nem fizet ki, kamatköteles, amelynek éves mértéke nem lehet több 5%-nál.

A törvény kötelezte a telepítőt, hogy ingyen biztosítson minden olyan bel-és külterületet, amely a különböző községi intézmények (templom, temető, iskola stb.) illetve a község szokásos alkalmazottai (jegyző, pap, tanító stb.) lakásainak telkéül szolgál. A telepítő a pap, jegyző, tanító stb. számára köteles volt meghatározott külterületi földet is biztosítani. A telepítő köteles volt házanként 400 forintot meg nem haladó legfeljebb 5%-os kölcsönről gondoskodni, ha a telepes vagyoni helyzeténél fogva házát nem volt képes felépíteni. Nem véletlen, hogy egész Magyarországon egyetlen egy olyan magánbirtokos volt, aki e törvény hatálya alatt, saját tulajdonát eladva, telepet létesített. (id. gróf Zichy János, Jánosfalvát alapította nagylángi birtokán)

A törvény második része az állami telepítésekre vonatkozó külön rendelkezéseket tartalmazza. A törvény rendelkezik egy hárommillió forintos Telepítési Alap létrehozásáról. Ebből oldanak meg a telepítésekhez szükséges földvásárlásokat, ami persze a telepesek befizetési által visszatérül. A telepítési költségeket, a telepeseknek adott kedvezményeket az Alap kamatából fedezték. Állami telepítés esetén házépítésre az általános szabályokhoz képest a telepes további kedvezményeket kap. A 400 forinton felüli kölcsön kamata 4% és az első két évben ennek törlesztését nem kell megkezdeni. Az egész földterület telekkönyvileg a telepes tulajdonába kerül, ha a telepes a vételár első törlesztését befizette, de a vételár többi része és annak kamata jelzálogot képez. A telek elidegenítése esetén 15 évig az államnak elővásárlási joga van. Ha a telepes két éven keresztül nem fizette a törlesztést és a vételár kamatait, akkor bírói úton tulajdonát elveszthette. (LOVAS, 1908.)

2.3. A telepítéspolitikai végrehajtásának feladatai

A telepítési törvény alapján megindult állami akcióknak az alábbi feladatokat kellett megoldaniuk:

- A telepítési akciókba bevonandó körzetek kiválasztása, ott a telepítésre alkalmas földterületek biztosítása elsősorban kincstári birtokokból, illetve annak hiányában magánbirtokok felvásárlásával.
- A telep megtervezése, ezen belül a közösségi célú és a magán földterület elkülönítése, a közösségi célú területen belül a közcélú létesítmények területének kijelölése, a bel- és külterület, valamint a közösen használandó földek (közlegelő, erdő stb.) meghatározása, az egyes telepes birtokok bel- és külterületeinek kijelölése, kifarcellázása.
- A földterület előkészítése a telepítésre, az utak, utcák, vízvezetések, közcélú épületek (óvoda, iskola, templom stb.) létrehozása, a telepesek házépítéséhez szükséges építőanyag biztosítása, illetve e házak megépítése, a földművelésre kijelölt terület talajjavítása.
- A föld helyi forgalmi értékének figyelembevételével, a telepítésre ráfordított kiadások alapján egy-egy telep vételárának, kifizetési feltételeinek (előleg, törlesztési idő, kamat, évi törlesztési összeg) meghatározása.
- A telepesek toborzása, leginkább az állam által kijelölt körzetekből
- A telepesek szelektálása, kiválasztása a hivatalos nyilvántartás adatai (név, életkor, családi állapot, vagyoni helyzet, anyanyelv, vallás stb.), valamint a kibocsátó község vezetőitől szerzett egyéb információk (a telepvágyók gazdálkodási színvonala, életmódja stb.) alapján.
- A telepek elfoglalása sorsolás, lejegyzés, a telepítési okirat aláírása és az előleg lefizetése alapján történt.

- A telepek működési rendjének biztosítására az állam telepkezelő tiszteket nevezett ki, akik ellenőrizték, hogy a telepesek a vállalt kötelezettségeiket (pénzügyi, gazdálkodási, közösségi stb. szabályokat) betartják-e. A telepkezelők kötelessége volt a telep és a telepesek gazdálkodásának elősegítése (tenyészállatok, minőségi vetőmagok beszerzése, új agrotechnikai eljárások alkalmazása, a gazdák képzése, hitel- és egyéb szövetkezetek kezdeményezése.

E törvény hatálya alapján, állami telepítésre három nagyobb tájegységen került sor:

- Bácskában
- Bánátban
- Erdélyben

Bácskában (Bács-Bodrog vármegye) két telepítés volt 1891 és 1899 között. Ennek eredménye lett Szilágyi telepes-község és a gombosi hozzátelepítés. Mindkét telepítés kincstári birtokokon történt.

Bánátban (Temes és Krassó-Szörény vármegye) hét telepítésre került sor 1893 és 1903 között. Ezek közül hat telep létesítése kincstári birtokon történt (Igazfalva telepes-község, valamint a facseti, temesrékási, bálinczi, mosniczai, monostori hozzátelepítések) és csupán egy telepítés, a sztancsófalvi hozzátelepítés valósult meg a Telepítési Alapból.

Erdélyben, a törvény szellemében, az állam közvetlen irányításával, az 1894 és 1903 közötti időszakban hét telepítésre került sor. Mind a hét hozzátelepítés volt. (Nagysármás, Magyarneমেgye, Vice, Kolozskara, Marosludas, Felsődetrethem, Fehéregyháza) Ezek a telepítések mind földvásárlással, a Telepítési Alapból valósultak meg.

3. Erdély gazdasági, agrárgazdasági és agrártársadalmi sajátosságai:

- Gazdasági sajátosságok
 - Erdély sajátos földrajzi helyzete, történelme, etnikai viszonyai miatt sokkal inkább kapcsolódott a közeli kárpáton túli területekhez, mint a Magyar Királyság más részeihez. Erdélyi kézműipari termékek, illetve hagyományos eszközökkel könnyen szállítható ásványkincsek (pl. só) cserélődtek élelmiszerre, mezőgazdasági alapú nyersanyagokra.
 - A közút és a vasúti hálózat az 1870-es évek után kezdett kiépülni
 - Kevés bank alakult, a hitelélet csak a századfordulóra élénkült meg.
 - A kiegyezés ugyan némileg javította Erdély gazdasági helyzetét (vasút, és közútépítés, tőke beáramlás, szakember gárda erősödése), azonban a monarchia egységes vámrendszerének kiépülése és az ezzel járó vámháború erősen visszavetette Erdély és a kárpáton túli területek hagyományos gazdasági kapcsolatát. A frissen létrejött Románia élelmiszer többletét és mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyagait Nyugat –Európába szállította, a német ipar betört a román piacra és kiszorította onnan a hagyományos erdélyi kézműipart. A dél-erdélyi szász és a háromszéki kézműipar tönkrement, az iparosok jó része kivándorolt Romániába, és ott az akkor beindult ipari termelés növekedésének, munkaerő oldali, hajtóerői lettek.
- Agrárgazdasági specialitások
 - Erdély természetföldrajzi adottságaiból következően a mezőgazdaság szerkezete több szempontból lényeges eltéréseket mutat az országos átlaghoz képest:

- Művelési ágak szerint, amíg az ország mezőgazdasági művelés alá vont területén átlagosan 45%-án földművelés van, Erdélyben ez az érték csupán 29%. Az erdő terület országosan 26%, Erdélyben 34%, a rét és legelő aránya az országos 23%-hoz képest 29%.
 - Ha pontos kimutatások arra vonatkozóan nincsenek, az megállapítható, hogy a szántóterület túlnyomó többsége a 100 hold alatti birtokosok tulajdonában, az erdő, a legelő nagy része, pedig a 100 hold feletti birtokokban volt
 - A különböző jellegű birtokok szempontjából a legszembevetőbb sajátosság a közbirtokok magas aránya a földterületen belül (országosan 17%, Erdélyben 31%), az ezer hold feletti birtokok területi részaránya országosan több mint 20%, Erdélyben nem éri el a 10%-ot.
 - A gazdálkodás korszerűsítése nagy késéssel, nehezen indult meg:
 - A földművelésben tovább élt a nyomásos rendszer, sok helyen annak kezdetlegesebb változata, így a mezőgazdaság népesség eltartó képessége nem javult.
 - Birtoknagyságtól függetlenül a gazdálkodásban döntő volt a nem piacorientált magatartásforma. A főúri nagybirtokokon, nemesi közbirtokokon a bérbeadás archaikus változatai uralkodtak (részes munka rendszere, földhasználatért ledolgozás stb.) Ártermelés általában csak elszigetelten főleg a városok vonzáskörzetében és frekvenciált közlekedési útvonalak mentén folyt.
 - Az alkalmazkodási képesség hiánya rentabilitási problémákat okozott, különösen a presztízs fogyasztású nemesi birtokoknál. Itt erőteljesen megnőtt a birtok eladási hajlam. A kataszteri felmérések vonatottsága, a telekkönyvezés különböző okokból történő halogatása miatt ugyan nincsenek megbízható adatok, de feltételezhető, hogy a tárgyalt időszakban a nemesi birtokok száma felére csökkent.
- Agrártársadalmi problémák:
 - *Az agrártársadalom mintegy háromnegyede, mindennapos megélhetési problémákkal küzd.*
Az 1895-ös összeírás szerint az erdélyi agrárnépesség 25,4%-a öt hold alatti birtokon él, a 21,5%-a pedig az 5-10 holdas birtokokon. Akkoriban tíz holdra becsülték azt a birtok nagyságot, amely átlagos földminőség, átlagos gazdálkodási kultúra, átlagos időjárási viszonyok között egy átlagcsaládot képes volt eltartani. Ha ezekhez a számokhoz hozzáadjuk a mezőgazdasági munkások és cselédek mutatószámát összességében 73,5%-ot kapunk.
 - *Székelykérdés.*
A határörvidék felszámolásából következően a külön juttatások megszűnése, a feketekereskedelem lehetőségének beszűkülése, az adóterhek növekedése, az amúgy is fenntarthatósági problémákkal küzdő székelgyföldi falvakat nehéz helyzetbe hozta. Újabb kivándorlási hullám indult meg, az ország belsejébe és a Kárpátokon túlra.
 - *Nemzetiségi kérdés.*

1880-ban Erdély lakossága már meghaladta a kétmillió főt (2.084e fő). A nemzetiségi összetétel: román 57%, magyar 30%, német 10%.

1910-ben a lélekszám meghaladta a két és fél millió főt (2.678e fő). A nemzetiségi összetétel kissé módosult a magyarok javára: román 55%, magyar 34%, német 9%. A 2.678 ezer főből 1.864 ezer fő (70%) tartozott az agrártársadalomhoz. Nemzetiségek szerint a magyarok 54%-a, a németek 57%-a, a románok 82%-a.

Ha az 1910. évi statisztika alapján elemezzük az agrárnépességet birtokviszony és nemzetiségi szempontból, akkor megállapítható, hogy a német nemzetiségű agrárnépesség 55%-a, a magyarok 71%-a, a románok 76%-a van a 10 hold alatti birtokos sávban, illetve mezőgazdasági munkásként, vagy cselédként dolgozik, tehát feltehetően a megélhetés határán éli az életét. (SZÁSZ, 1986.)

4. Állami telepítések Erdélyben

4.1. Nagysármási hozzátelepítés

Az új törvényt követő első telepítést a Kolozs vármegyei Nagysármáson indították el. A telepítés előtt alig 700 fős, többségében románok, lakta települést a kormányzat, hozzátelepítéssel a Mezőség központjává akarta tenni. Ennek érdekében az állam, a leendő Telepítési Alap számára, megvásárolta gróf Teleki László és Sándor 3887 holdas birtokát kereken 600 000 Ft-ért, valamint Lázár János 380 holdas birtokát 58 311 Ft-ért. Az itt kialakított telkekre Veszprém vármegyei református vallású földműveseket toboroztak.

A telepesek kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy az átköltözők magyar anyanyelvűek legyenek, mert a Mezőségnek szánták azt a híd szerepet, amely a Székelyföldet az Alfölddel összeköti, ugyanakkor a dunántúli földművelők áttelepítésével, Erdély közepén, a belterjes gazdálkodást kívánták meghonosítani.

A Földművelésügyi Minisztérium szakemberei arra törekedtek, hogy az így rendelkezésre álló 4267 holdas területen a lehető legtöbb gazdaságot hozzák létre, és egyben biztosítsák egy-egy gazdaságban a család megélhetési lehetőségeit.

A 67 holdnyi terméketlen terület leszámítása után maradt 4200 holdból 3800 holdon, 190 darab egyenként 20 holdas telket hoztak létre, a maradék 10%-ot közösségi célokra tartalékolták. A húsz holdból 700 négyszögöl volt a beltelek, 800 négyszögöl szőlőskertnek, 900 négyszögöl kenderföldnek kellett elkülöníteni, a szántó 13 hold 800 négyszögöl, a maradék 4 hold 600 négyszögöl illetve 1000 négyszögöl, a közlegelő és a közös erdő részarányos része lett.

A telkek vételárának törlesztési feltételei kialakításánál az államot az a cél vezérelte, hogy a telepesek anyagilag rövid idő alatt megerősödjenek, életképes parasztgazdaságok keletkezzenek. Ezért a hiteltervezetek elkészítésénél arra törekedtek, hogy a települőket minél kisebb törlesztési részletekkel terheljék.

Az állam az általa átlagosan 154 Ft/hold áron vásárolt földet ugyanannyiért adta tovább a telepeseknek. Tekintettel arra, hogy a 800 Ft-ra taksált lakóház, értékének csak a felét terhelte a telepesre, egy-egy húsz holdas gazdaság vételárát 3480 Ft-ban állapították meg. Jegyzéskor a telepeseknek 1000 Ft előleget kellett lefizetni, 3%-os kamatláb, 30 éves törlesztési idő alapján, az évenkénti törlesztő részlet 154 Ft lett.

A telepítésre kiírt pályázatra, azoknak a Veszprém megyei református vallású földművesek jelentkezését fogadták el, akik kérelmét a helyi bíró, jegyző és a lelkész, józan és szorgalmas életvitelük alapján, egyetértően támogatott. Végül a 26 faluból származó jelentkezők, 179 birtokra nyújtották be igényüket.

A jelentkezők közel fele földnélküli vagy egy-két holddal rendelkező szegényparaszt volt, akik saját tulajdonú házzal nem rendelkeztek, vagy házuk a legszerényebb igényeket

sem elégítette ki. A leendő telepesek teljes vagyona (ingatlan, ingóság, pénz) egy háztartásra számítva, nem érte el az 1100 Ft-ot. Tehát mozgósító erőt az jelentett számukra, hogy ezt a vagyonukat, a Telepítési Alap segítségével, annak közel négyeszeresére konvertálhatják.

A lakóházak megépítése vontatottan haladt, az év végéig odaérkező 120 telepes család számára csak 55 elkészült lakóház állt rendelkezésre, így sokan visszamentek a Dunántúlra. A tervezett 190 lakóház egy része csak 1896-ban épült fel. Időközben tovább nőtt a visszatelepülők száma. 1897-ben a Dunántúlról ideköltözött családok száma 84-re esett vissza.

Újabb telepesek jelentkezése érdekében az államnak meg kellett változtatnia a fizetési konstrukciót. Az 1000 Ft-os előleget leszállították 2-400 Ft-ra, a kamatlábat 2%-ra, a törlesztési időt, pedig meghosszabbították 50 évre.

A visszalépő dunántúliak helyére leginkább Maros-Torda vármegyéből jelentkeztek (Mezőmadaras, Székelykövesd, Vajdaszentivány, Nagyölyves, Sáromberke, Mezőfele stb.) Sokan jöttek Kolozs vármegye közeli falvaiból is. Így 1901-re minden telephely gazdát talált. A telepen ekkor már csak 64 dunántúli család élt, akik száma 1906-ra, 46-ra csökkent.

Minden nehézség és az eredeti elképzelések kényszerű megváltoztatása ellenére, a telepítést kezdeményezők célja végül is valóra vált. 1901-ben, az 1100 új lakóval megnövekedett lélekszámú Nagysármás járási székhely lett, és így a Mezőség gazdasági és szellemi központjává fejlődött. (SOÓS, 2001)

4.2. Magyar Nemzeti Hozzátelepítés

Magyar Nemzeti Beszterce-Naszód vármegyében van, a Nagy-Szamos völgyében. Az akkori viszonyok között, jól kiépített útjai voltak Bethlen, Naszód és Beszterce irányába is. A több mint 1200 lelkes falu vegyes lakosságú, akkoriban a református magyarok voltak többségben (708 fő).

A többlépcsős átruházás eredményeként a Kincstár kezébe került földterület, amely három falu határában feküdt, bonyolult birtokrendezések ellenére is túl sok tagból állt.

A telepítésre szánt 686 hold föld, aminek több mint fele erdő, illetve letarolt erdő volt, a Kincstárnak 150 000 Ft-jába került. A rendkívül széttagolt területen, az állam 1896-ban 25 darab 25 holdas telephelyet alakított ki úgy, hogy egy-egy telephely szántóföldje is sok tagból állt.

Egy birtok vételárát 5600 Ft-ban állapították meg. Harminc éves törlesztési idő, 3%-os kamat mellett az éves törlesztési összeg 280 Ft-ra jött ki. Ilyen feltételek mellett senki sem vállalta a jegyzést. Az állam kénytelen volt kedvezményeket adni, mint Nagysármáson. A kamatot levítették 2%-ra, a törlesztési időt meghosszabbították 50 évre; így az éves törlesztő részlet 178 Ft-ra csökkent. A telepítés ilyen feltételek között is nehezen haladt. 1898 és 1901 között csak 16 telephely kelt el. Biharból és Délvidékről jöttek a telepesek. A szántóföldek tagoltsága miatt az új gazdák nem tudták az otthon megszokott művelési eljárásokat alkalmazni. A telepes gazdák a tagosítást követelték, de a nyomásos gazdálkodást folytató helybeliek ennek ellenálltak. A községi gazdák ellenszenvet, az alacsony termésátlag, az évenkénti árvízveszély miatt a telepesek felmondták a szerződést és hazamentek. 1908-ban a 25 telephelyből csak öt volt foglalt, hármat helybeli magyarok, egyet a református egyház egyet, pedig egy bukovinai székely gazda birtokolt. (LOVAS, 1908)

4.3. Vicei hozzátelepítés

Vice kisközség Szolnok-Doboka vármegyében, a Mezőség keleti szélén, Bethlentől 19 kilométerre fekszik. Népessége 1000 lélek volt akkoriban, többségében római katolikus magyar. A telepítésre kijelölt területet a Kincstár Fogarassy Mihály püspök jogutódjától vásárolta 120 000 Koronáért 1893-ban. A 835 holdas birtokból 747 holdat parcelláztak ki 20 telephelynek egyenként 37 hold nagyságban. Az állam költségén épített lakóház beszámításával a telephelyenkénti vételár 7058 korona lett. A telepesnek a sorshúzás előtt 800 koronát kellett előlegként lefizetni, majd az első két évben csak a 2% kamatot, 10 éven át 158 koronát, majd negyven éven keresztül 205 koronát. Annak ellenére, hogy a telepítési hirdetményt hat vármegyében (Csík, Kolozs, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Békés, Csongrád), valamint Hódmezővásárhelyen közzétették, letelepedésre senki sem jelentkezett. 1898-1901 között a telep 20 helyéből 15-öt úgy sikerült betölteni, hogy további kedvezmények adásával olyanoknak ajánlották fel, akiket más telepítéseknél elutasítottak. 1902-1906 között öt ház megüresedett, és akkor már csak tíz telepes volt a telepen (négyen Krassó-Szörény vármegyéből, egy Vas vármegyéből, a többiek bukovinai székelyek voltak, Andrásfalváról illetve az al-dunai Sándoregyházáról). A telepítés sikertelenségének okait egy kiküldött bizottság a földek gyöngye termőerejében, a földek túlzott tagoltságában, a helyiek ellenséges magatartásában látta. „Tagosítatlan birtokon, ha az, silányabb minőségű, sikeresen telepíteni nem lehet.” -vonta le a következtetést Lovas Sándor miniszteri osztálytanácsos. (LOVAS, 1908)

4.4. Karai hozzátelepítés

Kara Kolozs vármegyében, Kolozsvár és Kolozs között fekszik, az akkori 800 lakos túlnyomó többsége görögkeleti román nemzetiségű volt, a református magyarok aránya nem érte el a 10%-ot.

Az államkincstár a telepítésre kiszemelt, mintegy 1012 katasztrális hold birtokot, 1901-ben báró Rottenthal Józsefné, született Haller Annától vásárolta meg 265 417 Koronáért. A birtok tagoltsága miatt az állam úgy döntött, hogy 701 holdat von be ebből a telepítésbe, és a telepítést részben faluszerűen, részben tanyás rendszerben valósítja meg. Egy-egy telephely nagyságának megállapításánál abból indultak ki a szakemberek, hogy egy birtoknak átlagos földminőség, átlagos gazdálkodási, időjárási viszonyok mellett körülbelül 750 korona éves bruttó jövedelmet kell hoznia. Ezáltal biztosítható, a szükséges éves törlesztés mellett, a körülbelül 450 korona összegű hozam az adók kifizetésére és az átlagos nagyságú család megélhetésére. Ezek alapján a minisztérium szakemberei 701 hold felparcellázásáról döntöttek. Ebből 10 telephelyet faluszerűen, 10+4 telephelyet, pedig tanyaszerűen alakítottak ki. Az úgynevezett belső telep birtokai 27,5 holdasak, a tanyás telkek, 31 illetve 29 holdasak lettek. A birtok területének nem sokkal több, mint fele lett szántó, a többi (a belső telep 1000 négyszög öles területeinek kivételével) közlegelő, rét, kaszáló és erdő volt. A telepítők a nagysármási tapasztalatok alapján, itt is előre megépítették a lakóházakat, a helyi lehetőségeknek megfelelően, kőalapon, kőfalakkal.

A kincstári vásárlási, terület előkészítési, lakóház építési költségek részarányos figyelembevételével egy telephely vételárát a belső telep esetén 8780 koronában, a tanyás telepek esetében 9140 illetve 9660 koronában állapította meg. A sorshúzás előtt a telepes jelöltnek 800 koronát kellett lefizetnie, három évig csak a kamatot kellett fizetni (két évig 2%-ot majd 3%-ot), negyedik évtől a törlesztést is. A negyedik évtől az éves adósság szolgálat (kamatt + törlesztés) a belsőknél 281, a külsőknél 295, illetve 315 korona lett.

A felosztás után a minisztériumi szakemberek elkészítették a konkrét számításokat egy-egy telepes birtokának jövedelmezőségére.

A belső telepesekre nézve nézzük meg a számítás menetét:

- A birtokból 14 hold volt a szántóföld, ha azt feltételezzük, hogy ebből egynegyed részt bevet őszi búzával, egy negyedet tavaszival, ugyanannyit kukoricával, és a maradékot parlagon hagyja, közepes körülmények között őszi és tavaszi búzából 17,5 - 17,5 mázsa, kukoricából 21 mázsa termése lesz, amelyek átlagos piaci áron, rendre 192,5 korona, 158,5 korona és 168 korona hozamot jelent. Tehát szántóföldi bruttó jövedelme 519 korona. A közlegelő, rét, kaszáló, állattenyésztésben megjelenő hozamát éves szinten 142 koronára becsülték és a szőlőskert hozamára 80 koronát feltételeztek. Így egy belső telepen gazdálkodó gazda bruttó jövedelme 741 korona, tehát a negyedik évben esedékes adósság szolgálatot (281 korona) teljesíteni tudja, adókra és megélhetésre megmarad a szükségesnél (450 korona) több összeg (460 korona).

A karai telepet közeli és székelyföldi telepesekkel kívánták benépesíteni. A huszonnégy telephelyből 1906 végéig 19-et sikerült betölteni. A telepesek többsége (11 földműves) Györgyfalváról jött a többiek a szomszédos falvakból illetve a közeli megyékből. Érdekessége a telepítésnek, hogy két gazda Orosházáról került ide. A telepítők egyik fontos szándéka azonban nem teljesült, Székelyföldről senki sem jelentkezett.

Az állam nem siettette a betelepedést, lett volna jelentkező, de nem kívánatos személyek, illetve nem kívánatos helyről. Sokan olyan falvakból jelentkeztek, ahol amúgy is kritikus arányt képviseltek a magyarok, illetve olyan vagyoni viszonyokkal rendelkeztek, ami alapján nem volt elképzelhető a telepen, a hatékony gazdálkodásuk. (LOVAS, 1908)

4.5. Marosludasi hozzátelepítések

Marosludas a Maros középső folyásánál, a Mezőség déli részén fekszik. A település területi terjeszkedése szorosan kapcsolódik a magyar állam telepítési politikájához. A telepítési törvény alapján a Kincstár 1901-ben megvásárolta Ecken Sándor közel 1409 hold, és ifjú Andrassy Gyula 2314 hold kiterjedésű birtokát. Az összterületből 3415 holdat parcelláztak fel, és 141 telephely kialakítását irányozták elő. A földterületek fekvése, kiterjedése és tagoltsága alapján, négy, területileg különálló telepet hoztak létre, ezen belül három tanyás jellegű (Ecken, Albis, Andrassy telepek) egy, pedig falus jellegű lett (Belső telep).

- Az Andrassy-telepen 70 telephelyet alakítottak ki, egy tanya területe 24 hold volt, ebből a szántó és a rét 18,5 hold, fél hold szőlő, a többi osztatlan közlegelő és erdő.
- Az Eczken-telepen 25 tanyát alakítottak ki egyenként 22 holdas birtokkal, ahol 16,5 hold volt a szántó és a rét, a szőlő valamint az osztatlan terület azonos volt az Andrassy-telepi területtel.
- Mezőalbis-telepen 26 telephelyet hoztak létre, szintén tanyás rendszerben, ahol egy tanya területe 27 hold volt, amiből a szántó és a rét 21 hold lett, ki kellett alakítani itt is fél hold szőlőt, a közös osztatlan erdőrész azonos volt az előbbiekkal, a legelőrész fél holddal több lett.
- A Belső-telepen 20 telephelyet alakítottak ki, amelyek 20,5 holdasok voltak. Mindegyik telepen a Kincstár a lakóépületeket előre megépítette.

Egy telephely átlagos értéke a lakóházzal együtt 7500 korona volt, az évi törlesztő részlet 243-282 korona között változott. A törlesztési idő 50 év volt, a kamat az első két évben kettő százalék, a harmadik évben három, a további években négy százalék volt. A lejegyzés előtt, 750 koronát kellett lefizetni.

A telepek benépesítése 1903 őszén kezdődött, és 1905 tavaszán fejeződött be. A Felvidékről (Esztergom, Komárom és Nyitra vármegyéből) jött 14 család, a Jászságból 15 család, Tolna vármegyéből 6 család, Bánságból 26 család, a Mezőség délnyugati részéből 22 család, a Mezőség keleti részéből (Marosszék) 40 család, más viszonylag közeli erdélyi területekről 4 család és Bukovinából 17 család.

A beköltözött telepesek többségének (133 család) vagyoni állománya elérte, illetve meghaladta az előírt 2000 koronát. A telepek élete három év ínséggel kezdődött, de 1907 meghozta az első jó évet. Az értékesítet többlétekből felszaporodott adósságaikat törleszteni tudták. Egy idő után, tehát már minden gazdaságban volt. Tejtermékek, baromfiak, jó minőségük miatt keresettek voltak a ludasi piacon. A kertészkedés fontos kiegészítő jövedelem forrása lett a telepi gazdaságoknak. Az itt termelt gyökerek, hüvelyesek, káposzta, hagyma kiszorította a piacról a környező falvak termékeit. Hasonló sikereket értek el a gyümölcsstermelés területén is.

Összességében elmondható, hogy a marosludasi hozzátelepítések a legsikeresebbek voltak Erdélyben. (SZEKERES, 2001)

4.6. Felsődetreheimi hozzátelepítés

Alsó- és Felsődetreheim, a Mezőség délnyugati részén, Marosludastól északnyugati irányba fekszik, ahol kisebbségben magyar kismesek és többségben román jobbágyaik leszármazottjai éltek.

A kincstár telepítési célra 1900-1903 között a báró Kemény és a Bornemissza családoktól összesítve mintegy 2667 hold földet vásárolt, holdanként 240 koronáért, kerekítve 640 000 korona áron. Tekintettel arra, hogy a volt Bornemissza birtokra (583 hold) egy új középbirtok kialakításának a szándéka merült fel, ami a telepítési törvény előírásai (a 100 holdas felső határ) szerint nem volt megvalósítható, ezt a földterületet kivették a telepítési tervzetből.

Ezáltal a báró Kemény családoktól vásárolt 2084 hold állt valójában rendelkezésre a telepítők számára. Ez a birtoktest lényegében egy tagban, a detreheimi határ sóvári dűlőjében, helyezkedett el. Ezen a területen, figyelembe véve a közcélra szükséges területeket is, 83 huszonkét holdas telephely kialakítására nyílt lehetőség.

Ténylegesen, azonban a birtokból 1302 holdat foglaltak le, és a közcélú területigény (136 hold) elkülönítése után maradt 1 166 holdat 53 darab huszonkettő holdas birtokra parcellázták fel. Az állam a lakóházakat felépítette, házanként 1500 koronára kalkulált költséggel.

A telepítési felügyelőség egy telephely árát 7 410 koronába állapította meg, sorshúzás előtt 750 korona előleget kellett lefizetni, a törlesztési idő itt is 50 év volt, az első két évben csak az adósság 2%-os kamatát kellett fizetni, az azt követő években 3%-os kamat figyelembevétele mellett, évente 258,84 koronát kellett fizetni.

A telep elfoglalása 1903 végén kezdődött és 1906-ban fejeződött be. A telepesek többsége (42 család) a közelből jött: Aranyosegerbegyéről 30, Aranyosgyéresről, Alsó- és Felsődetreheimből 6-6 család. Felvidékről (Marcelháza, Szentpéter) 6, Bánságból (Vadászerdő) 3 család jött, de ide települt egy-egy család a Székelyföldről (Nyárászentmarton), illetve a Jászságból (Jászberény).

Az 53 gazda közül 42 rendelkezett a megkövetelt (2000 korona) vagyonnal, a többiekért az otthon maradt szülők kezkeskedtek.

Az állam elsősorban a gazdálkodás színvonalának emelése érdekében további kedvezményeket adott: tenyészállatokat, oltványokat ingyen, jó minőségű vetőmagot a piaci árnál lényegesen olcsóbban.

A telepések az erdélyi átlagnál lényegesen magasabb terméshozamokat értek el (búza 10,8 q/hold, kukorica 14,8 q/hold), a szántóföldi termésükben jelentős helyet foglaltak el a különböző takarmánynövények (bükköny, lucerna, lóhere, takarmányrépa).

A telepések többletermelésüket a tordai piacon, az aranyosegerbegyi és marosludasi vásáron értékesítették. (KESZEG, 2006)

4.7. Fehéregyházi hozzátelepítés:

Fehéregyháza az Erdélyi-medence középső részén, a Nagy-Küküllő mellett, Segesvár közvetlen szomszédságában, a Székelyföld közelében fekszik.

A falu 1553-ban került a Haller grófok birtokába. A falu az 1600-as évek elején elnéptelenedik, ezt követően kerül sor a többségében román jobbágyok betelepítésére. Az 1881. évi összeírás szerint az 1396 lakos közül 875 a román, 193 a magyar, 12 a német (a többi valószínűleg cigány).

1890-ben a Haller birtok csődbe jutott. A birtokból 1 380 holdat, 1892-ben megvásárolt a szebeni Siebenbürger Vereinbank. A bank telepítésbe kezdett, és a birtokra szászföldi földműveseket és Bánátból, Zsombolya környékéről sváb gazdákat toborozott. A bánáti telepések, belviszály miatt hamar visszaköltöztek, majd egy árvíz után, követték őket a szászföldiek is. A bank azonban újabb telepítési akcióba kezdett és 1899-ben 28 szász családot költöztetett be a közeli falvakból. Az akció a magyar politikai közvéleményben nagy vihart kavart. Emiatt a magyar állam arra kényszerült, hogy 1900-ban, nyílt árverésen megvegye a birtok másik részét Haller Lujzától. A magyar Kincstár ehhez a 1 278 holdas birtokrészhez 350 000 koronáért jutott hozzá (274 korona/hold).

Az állam a megvásárolt területből 738 holdat vont be a telepítésbe. A törvény szerint kötelező kizárólagos terület elkülönítése után megmaradt 668,25 hold, 33 darab 20,25 holdas telephely kialakítását tette lehetővé. Egy telephely belső szerkezetét a következőképpen alakították ki: 1 hold beltelek, 1 000 négyszög öl, 800 négyszög öl komlóföld, 9,25 hold szántó és 1,5 hold rét. Egy birtokhoz tartozott még 1 hold hegyi kaszáló, 4 hold a közlegelőből, 2 hold erdő.

A hatóság egy –egy telephely vételárát 8100 koronában állapította meg. Sorshúzás előtt 700 korona előleget kellett lefizetni. Két évig csak a 2%, a harmadik évben csak a 3% kamatot kellett fizetni, azt követően indult meg a törlesztés is. A negyedik évtől kezdődően így évente 287,60 koronát kellett egy telepesnek fizetnie, az 50 éves törlesztési idő alatt. A jelentkező telepések sorshúzás előtti vagyoni helyzete igen jó volt: az átlag megközelítette a 4000 koronát, mindössze 3 gazdának volt csak minimum körüli vagyona, 10 gazdának a vagyona meghaladta az 5 000 koronát.

A telepések átköltözése 1903 őszén kezdődött és 1905 tavaszáig tartott. A 33 telepesből a legtöbben (25-en) a közeli Udvarhelyszékből érkeztek (Mátisfalva 8 család, Szenterzsébet 8 család, Agyagfalva 5 család, Etéd 4 család), öt család jött a Felvidékről (Esztergom megyei Kisújfalu), két család a szomszéd faluból (Héjjasfalva), és egy család Háromszékből (Albis).

A telepések hamar alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz. A telep művelési ágankénti szerkezete, jobbra belterjes gazdálkodást feltételezett, jelentős állattenyésztéssel. A telep 304 holdas szántóterületén a következő arányban vetettek jellemzően: 150 holdon kukorica, 60 holdon lucerna, 39 holdon búza, 16 holdon árpa és zab, 39 holdat zöld ugarnak hagytak. Az átlagosnál magasabb színvonalú gazdálkodás eléréséhez sok segítséget kaptak az államtól.

Különböző termékeik feleslegét, többnyire a segesvári piacon adták el (tej, tejtermékek, baromfi, tojás, kerti vetemények, kukorica, gyümölcs).

A telepesek bruttó jövedelme néhány év alatt elérte az 1 000-1 200 koronás szintet. Ez biztonságosan elegendő volt az átlagosan ötfős család eltartására, ugyanis az éves törlesztő részlet (287,60 korona), az adó (84,73 korona), közbirtokossági költségek (24,10 korona), juhtartási költségek (41,10 korona) együtt 437,53 koronát tett ki, így maradt a család és gazdaság fenntartásra legalább 562,47 korona.

A fehéregyházi telepítésnek különös jelentőséget kölcsönzött, hogy a telep azon a területen létesült, ahol a gyászos segesvári csata hősi halottai nyugszanak, köztük valószínűleg Petőfi Sándor is. A hely, nemzeti emlékhely, az első telepesek mai leszármazottainak aktív közreműködésével zajló évenkénti ünnepeknek lokális identitást építő szerepe van. (GAGYI, 2002)

Összegzés

Erdélyben az 1889-1910 közötti időszakban, a magyar állam irányításával, az 1894. évi V. Tc. előírásaihoz igazodva, 13 314 kataszteri hold földterület vontak be a szervezők a telepítésbe, ezáltal 493 telephely lett kialakítva, amiből 451 lett betöltve. Sajnos az ország fejlettebb mezőgazdasági körzeteiből (Észak- Dunántúl, Felvidék déli része) mindössze 120 gazda telepedett át. A többség a telepítési körzetekkel azonos vagy alacsonyabb gazdálkodási szintű térségekből jött. A telepítés, népességmozgási szempontból mintegy 570 családot, 2500- 2800 főt érintett. A telepítéssel végbement vagyon transzferálás eredményeként több mint 400 életképes parasztgazdaság jött létre. Ha ezt a telepítők számára rendelkezésre álló 6 millió koronás telepítési alaphoz viszonyítjuk, akkor a telepítési akció jelentősnek mondható.

Ha azonban az akciót, Erdély 1 864 ezer fős agrárnépességéhez, valamint az országrész agrárgazdálkodásba bevont földterületéhez (9 millió 600 ezer hold) viszonyítjuk akkor látható a telepítések szerény volta.

Irodalom

1. GAGYI J: Petőfi-ünnep Petőfi-falván Kisebbségkutatás 2002. 2. sz.
2. KESZEG V: XX. századi betelepítések (Detrehemtelep) Kisebbségkutatás-2006. 2. sz.
3. LÁSZLÓ J: A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásának története az első világháború kitöréséig (IV.) Székelyföld Kulturális Folyóirat 2001. 4. sz..
4. LOVAS S: A legújabb állami telepítések Magyarországon Bp. Pallas 1908.
5. SEBESS D: Emlékirat az Erdély-részi telepítésről Marosvásárhely 1905.
6. SOÓS L: Telepítés Nagysármáson (1893-1901). A Maros megyei magyarság történetéből Tanulmányok 2. kötet, szerk: Pál-Antal Sándor, Mentor Könyvkiadó Marosvásárhely 2001.
7. SZÁSZ Z. (szerk): Erdély története 1830-tól napjainkig Akadémiai Kiadó Bp. 1986.
8. SZEKERES A: A marosludasi telepítés (1902-1905) A Maros megyei magyarság történetéből Tanulmányok 2. kötet, szerk: Pál-Antal Sándor, Mentor, Marosvásárhely 2001.

Mellékletek

4. Táblázat: Az egyes hozzátelepítések legfontosabb adatai

A telep			Telephelyek							
Neve	Keletkezési éve	Területe (hold)	Száma	Területe (hold)	Vételára (korona)	Előleg (korona)	Törlesztési iák (%)	Kamatláb (%)	Évi törlesztés (korona)	1 holdra jutó törlesztés
Nagysármás	189	4268,	19	20	690	80	50	2	203,	10,
	4	4	0		2	0			1	2
Magyarnemegy	189	686,2	25	25,1	640	80	50	2	178,	7,1
e	6				0	0			2	
Vice	189	805,8	20	37,4	705	80	50	3	205,	7,3
	9				8	0			3	
Kolozskara	190	1009	31	28,8	910	80	50	3	334,	11,
	3				0	0			1	6
Marosludas	190	3723	14	24,7	750	75	50	3	262,	13,
	3		1		0	0			3	1
Detrehem	190	2084	53	22	741	75	50	3	258,	11,
	3				0	0			4	8
Fehéregyháza	190	738	33	20,2	810	70	50	3	287,	14,
	3			5	0	0			6	2

5. Táblázat: A teles családok származása a különböző hozzátelepítéseken

	Telephelyek száma	Közelitelepülés	Dunántúl	Bánát	Felvidék	Bukovina	Jászság	Dél-alföld	Al-Duna	Szekélyföld	Összesen
Nagysármás	190	90	88	9	-	-	1	2			190
Magyarnemegy	25	4	-	-	-	1	-	-	-	-	5
Vice	20	-	1	4	-	2	-	-	3	-	10
Kolozskara	31	17	-	-	-	-	-	2	-	-	19
Marosludas	141	64	6	25	14	17	15	-	-	-	141
Detrehem	53	42	-	3	6	-	1	-	-	1	53
Fehéregyháza	33	27	-	-	5	-	-	-	-	1	33
Összesen	493	244	95	41	25	20	17	4	3	2	451

Dél-dunántúli tanulók országképei déli szomszédainkról

*Lakotár Katalin*¹

A *kognitív térképek* a világ megismerésének, abban való tájékozódásnak tudati eszközei. Az objektív földrajzi tér egyéni értelmezése, birtokba vétele a mentális tér. Tudati rögzítése, leképeződése a számos egyéni elemet hordozó kognitív térkép (TOLMAN, E. C. 1948). A kognitív térképek tartalmi elemeit jelölő szavak rögzítik tudatunkban az egyes országokat, s azokkal a külvilág számára is megjeleníthetők a tudati képek.

A kognitív térképek folyamatosan alakulnak, változnak, ahogy az objektív térről változnak az egyén tapasztalatai, információi; a világhoz való viszonyulása. Korunk embere szűkebb-tágabb földrajzi környezetéről naponta hallhat, láthat új információkat, saját tapasztalással is szert tehet azokra. A földrajzi környezet dinamikusan változó, nemcsak az egyén szintjén, ha-nem objektíven is; a régiók világát éljük, s ezzel új térdimenziókat kell tudatosítani magunk-ban, amelyekben biztonsággal kell eligazodni, értékelni, dönteni, cselekedni.

A földrajzi tér számos elemet tartalmaz, benne a természeti és társadalmi törvények egyaránt érvényesülnek. Az objektív teret egy embercsoport vagy egyén szempontjából vizsgálva tapasztalható, hogy szubjektív elemeket tartalmaz; egyre jobban szűkül, egyre személyesebbé válik. Az elszemélyesedett tér a mentális tér, alapját az objektív tér adja, formája, strukturált-sága, tartalmi elemei attól lényegesen is eltérhetnek, az adott személy gondolkodásától, isme-reteitől, személyes tapasztalataitól függenek. Mindenkinek van a saját közvetlen, a tágabb földrajzi környezetről személyes mentális térképe, amely megmutatja, hogyan értelmezi az egyén a földrajzi környezetet (TOLMAN, E. C. 1948).

A térbeli tájékozódás, gondolkodás fokozatosan fejlődik, s vele együtt a térbeli környezete-tünkről létező gondolati, kognitív kép is. A bennünk létező kognitív képek alapvetően sémák, a kognitív térképezés egy több szakaszon átmenő modellalkotási folyamat (DOWNS, R., STEA, D. 1973). A folyamat alapját a többféle forrásból, személyes tapasztalatból, médiából, oktatásból származó információk adják, feldolgozásuk kapcsolatban van az egyén szociális-kulturális világával; ugyanazt a térbeli környezetet más kulturális környezetből származó e-gyének eltérő módon észlelik, s alakítják át belső képpé. A gyakran szinonimaként használt kognitív/mentális térképek rajzi, térképi elemei a mentális térképek (LYNCH, K. 1960), amelyek fontos részei a tudásunknak, folyamatosan használjuk azokat a hétköznapi tájékozódás-ban. Számos nemzetközi (LYNCH, K. 1960, HOLAHAN, C. J. 1982,) és hazai (CSÉFALVAY Z. 1994, TÍMÁR J. 1994, BAJMÓCY P.- KISS J. 1996, MICHALKÓ G. 1998, MESTER T. 2005) vizsgálat bizonyítja jelentőségüket a tájékozódásban, a személyessé vált föld-rajzi környezet megjelenítésében.

A kognitív térképek mindannyiunk tudásának részei, így a 14 -16 éves diákoké is. E kor-osztályra kevés vizsgálat irányult (FARSANG A.- JÓRI J. 1999, MAKÁDI M. 2003, GÁL V. 2006), ezek bővítése kívánatos lenne. A kognitív térképek feltárásának időszerűségét, fon-tosságát az adja, hogy szükséges, a földrajz segítségével lehetséges is, sokoldalúbb országké-pek-et alakítani, amelyekkel elérhető a közelebbi-távolabbi világ jobb megismerése, megérté-se.

¹ PhD, főiskolai docens NYME SEK Természetföldrajzi Tanszék, Szombathely

1. A kutatás módszerei

A kutatás módszere kérdőíves felmérés volt, azt követően szövegelemzés, arra épülő adatbázis összeállítás, annak elemzése, értékelése és az eredmények közötti összefüggések feltárása.

A kérdőív négy számozatlan és tizenkét számozott, nyílt végű kérdésből állt, amelyek tág válaszolási lehetőséget biztosítottak. A kérdőív része volt egy lap is, rajta Magyarország kontúrtérképe úgy elhelyezve, hogy köré arányosan rajzolhatók legyenek a szomszéd országok. A tanulók feladata az volt, hogy rajzolják be és nevezzék meg hazánk szomszédait segédeszköz nélkül, majd írják le mindegyikhez azt az öt szót, ami az adott országról eszükbe jut.

Kiindulva abból, hogy a kognitív térképezés során az egyéni tapasztalatok nagy jelentőségűek, az egyik szempont a résztvevők kiválasztásánál az volt, hogy egy-egy szomszéd ország közelében éljenek; másik, hogy egyetlen országgal se legyen szomszédos a településük, megyéjük. Szempont volt továbbá, hogy különböző típusú településeken élők vegyenek részt a felmérésben; falun, városban, megyeszékhelyen és a fővárosban lakó, iskolába járó tanulók töltötték ki a kérdőíveket. A célcsoport tanulói különböző iskolatípusokba jártak: a 8. évfolyamosok között általános iskolai és nyolcosztályos gimnáziumi, a 9. és 10. között szak- és szak-középiskolai, négy-és nyolcosztályos gimnáziumi tanulókat találunk. Nyolcadikosoktól min-den településtípusról származnak kérdőívek, a felsőbb évfolyamosoktól csak városokból.

A kérdőíves felmérés 2005 tavaszán zajlott, az itt bemutatott országek ezen alapulnak, az összehasonlítás a teljes mintával, a célcsoporttal történik. A dél-dunántúli tanulókat két pécsi, két bonyhádi, két zalaegerszegi és egy nagykanizsai tanulócsoport képviselte, összesen 207 tanuló. Valamennyi déli szomszédunkhoz közel élnek, őket tekinthetjük közvetlen szomszédoknak. A kérdőívek kitöltése maximum egy tanóra volt, a tanulócsoportot a szaktanár választotta ki, a felügyeletet is ő biztosította.

Az eredmények bemutatása írásos elemzéssel és grafikus ábrázolással történt.

2. A 14-16 éves tanulók mentális térképei hazánk szomszédairól

A tanulók által rajzolt országek kontúrok nagy része eltér a valóságostól. A változatos eltérések csoportosíthatók, az egy csoportba tartozók egyéni vonásaik mellett hasonlóak is.

Jó országek kontúrnak az minősült, amely a valós alakot tükrözi, attól kis mértékben, az or-szágek karaktert nem zavaróan tér el. Megközelítően jó az a rajz, amelyen a valós alaktól na-gyobb az eltérés, de ahhoz jól hasonlít. Virágsziromszerű ábrázolás esetén Magyarország kö-rül mint egy virág közepe köré rajzolt szirmok helyezkednek el az országok, nagyságuk, a-lakjuk szinte azonos, stilizált. A nem rajzolt kategóriába a rajzi kezdemények, az érintetlen lapok kerültek.

6. Táblázat: Az országmentő-típusok vizsgálati csoportok szerinti megoszlása (%)

	Dél-Dunántúl	Célcsoport
Jó kontúr	5,4	2,4
Megközelítően jó kontúr	13,5	11,8
Virágsziromszerű kontúr	50,7	54,4
Nem rajzolt	30,4	31,4

A mentális térképeket vizsgálva megállapítható, hogy a dél-dunántúli tanulók az ország valamennyi területéről származó adatokból kirajzolódó átlagnál nagyobb arányban rajzoltak jó vagy közel jó térképeket, kisebb arányban virágsziromszerűt és aktivitásuk is jobb.

A mentális térképek tartalma szerint, valamennyi ország jó helyen, jól megnevezve: 75% a jó megoldás aránya az országos 73%-kal szemben. Meglepő viszont, hogy a dél-dunántúliak 9%-nak térképéről hiányzik Szerbia, 4%-nál Horvátország és 6%-nál Szlovénia. Néhányan Csehországot, Lengyelországot, Bulgáriát és Boszniát szomszédos országnak jelölték (M. CSÁSZÁR Zs. 2006). Ez a megoldás hasonló a távolabb élőkével.

A kognitív képek megalkotásának egyik fő forrása a személyes élmény, tapasztalat. A ma-gunk érzékelt valóság jelentős mértékben beépül tudati képünkbe, ezért célszerű megnézni, rendelkeznek-e személyes tapasztalattal a vizsgálatban megkérdezettek?

7. Táblázat: A szomszéd országokba tett látogatások aránya (%)

Szerbia	Horvátország	Szlovénia
14,7%*, 12,4%**	50,0%*, 44,4%**	25,3%*, 24,0%**
Pécs: 32,7%	Pécs: 74,0%	Zalaegerszeg: 49,0%

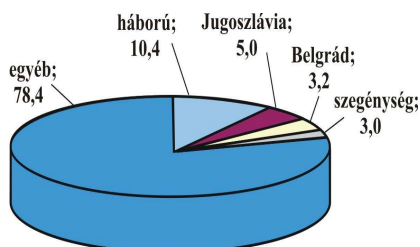
* Dél-Dunántúl

** Célcsoport

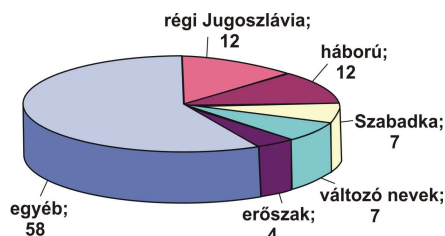
Az adatok jól mutatják, a három déli szomszédunk közül Horvátország a leglátogatottabb, Szerbia a legkevésbé. A pécsi és zalaegerszegi tanulók az adott országnál nemcsak a térség-ben vezetnek, rendelkeznek legtöbb saját tapasztalattal, hanem a teljes minta alapján is.

3. Kognitív Szerbia-kép

1. ábra: Szerbia tartalmi elemei (%) dél-dunántúli tanulók (A) és a célcsoport (B) válaszai alapján

A

B

A háború, a régi Jugoszlávia, Szabadka és a változó nevek jelentik Szerbiát a tanulóknak. A százalékban kifejezett jellemzőknél a felnőttek és a média közvetítette információk, a személyes térhasználat és az iskolai ismeret szolgáltak forrásul, a személyes tapasztalat nagyobb mértékben. Az egyes tanulók egymástól eltérő, egyéni megállapításai főleg az egyéb kategóriába kerültek, a tanulók több saját élménnyel rendelkeznek, többségük hasonlóval, s azt beépítik tudati képükbe. Néhány megállapítás az egyéb kategóriából: szegénység, rendőrök, nehéz nyelv, rokonok, levelezőtárs, sokféle nép, magyarverés, régebben jó kapcsolat, szeretik a magyarokat, rossz utak, folyó, koszos csatornák, gazdag, olcsóság, piac, vásár, sport, Tito, történelmi események, Macskajaj.

Az országképek földrajzi neveket is tartalmaznak: Vajdaság, Bácska, Tisza, Duna, Szabadka, Belgrád, Délvidék, Montenegro, amely a gyönyörű jelzőt kapta.

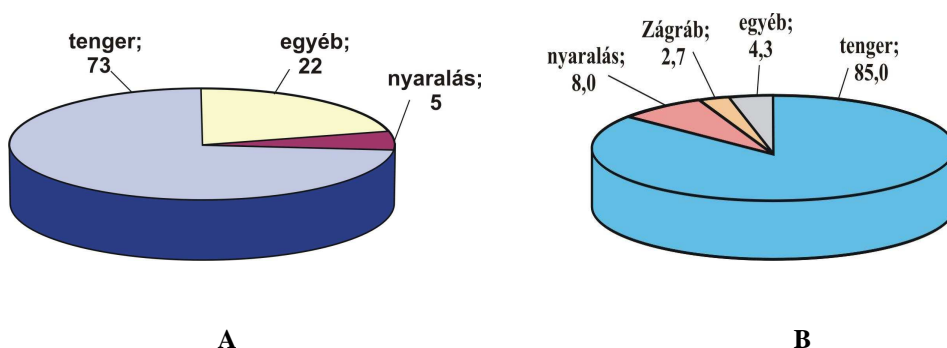
Látható, hogy az egyes tanulók Szerbia-képei nagyon különbözőek, saját tapasztalatra épülnek, kevés sztereotíp vonást tartalmaznak. A teljes célcsoport lényegesen magasabb egyéb kategóriája főleg iskolai ismeretet takar, kisebb mértékű a személyes élmény.

4. Horvátország kognitív képe

Horvátország döntően a tengerrel, a nyaralással, a nyári élményekkel azonos. A kiemelkedő-en magas egyéb kategória a nyaralási helyeket, kirándulási célpontokat, az utazás útvonalát és a szerzett tapasztalatokat rejti. Itt a következőket találjuk: nagy, gazdag, szép, fejlett, műemlék városok, síkatorok, sétáló utcák, finom étel, fagy, tengeri ételek, kagyló, burek, szétlőtt házak, nehéz nyelv, kedves emberek, búvárkodás, medúza, tengeri süni, halászat, kikötők, hajóút, szigetek, sziklás part, homok, kövek, vízeselek, meleg, napsütés, kanyargós utak, autó-pálya, sok ember, temperamentum, vendégszeretet, luxus, síelés és Vala Lepa.

A földrajzi nevek száma lényegesen magasabb bármely régiónál: Adria, Földközi-tenger, Zágráb, Pršo, Eszék, Osijek, Pula, Rijeka, Dalmácia, Plitvicei-tavak, Rab-sziget, Krk, Dub-rovnik, Poreč, Trogir, Opatija, Fiume, Medulin.

2.ábra: Horvátország tartalmi elemei (%) dél-dunántúli tanulók (A) és a célcsoport (B) válasza alapján

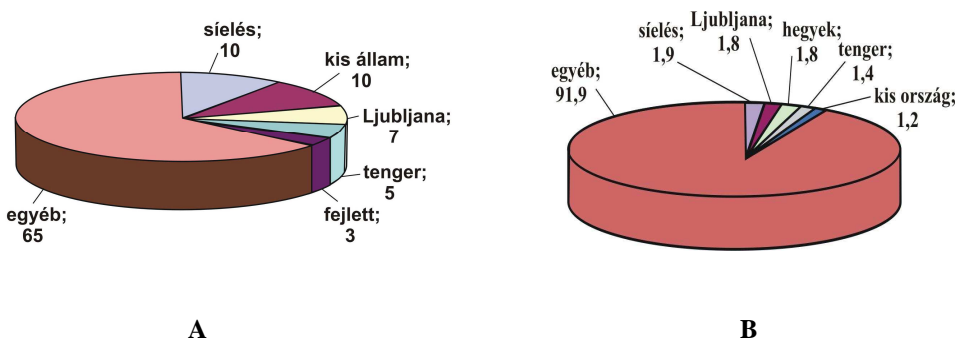

Az egyéni országképek különbözők és azonosak egyszerre, azonos földrajzi teret, a tenger-partot, térhasználatot, annak egyéni leképeződését mutatják. A Horvátországban nem járt tanulóknak is szinte ugyanolyan a tudati képük, csak kevesebb elemmel fejezik azt, s főképpen a Horvátország azonos a tengerrel sztereotípiával.

5. Szlovénia kognitív képe

Szlovénia országképe ugyanazokkal az elemekkel rajzolódik ki a Dél-Dunántúlon, mint a teljes célcsoportnál, jelezve az információforrások azonosságát és hasonló arányát. A megvizsgált hét tanulócsoporton belül itt tapasztalható a legnagyobb eltérés az ismertség és a sztereotípiák mint információforrás alkalmazásában a két nyugatibb és a keletibb fekvésű városok között. Az ország a zalaegerszegiek számára a legismertebb, „legszemélyesebb”, legkevésbé a bonyhádiaknak és a térben közeli nagykanizsaiaknak.

3. ábra: Szlovénia tartalmi elemei (%) dél-dunántúli (A) tanulók és a célcsoport (B) válasza alapján

Szlovénia a többség számára kicsi, fejlett állam, síeléssel, tengerrel és Ljubljanával. A két-harmadnyi egyéb kategória az egyes tanulók differenciáltabb országgképét mutatja: szép táj, nagy hegyek, tehenek, tiszta, csendes, jó utak, minden olcsó, olcsó benzin, tankolás, piacozók, gazdagság, finom csoki, hideg, hó, sífelvonó, rét, helyes férfiak, szimpatikus emberek, öblök, kikötő, hajó, kis tengerpart, kagyló, várak, csempészet, útlevel, várakozás, határőr, átutazás, ismeretlen, elmaradottság, sítábor, uszoda, nehéz nyelv, dolgoz, takarékoság, fejlődés, példa Magyarországnak.

A földrajzi nevek többsége a személyessé vált teret mutatja: Alpok, Kamniki-Alpok, Triglav, Dráva, Mura, Rédics, Maribor, Lendva, Radgona, Celje, Koper és Ljubljana.

Valamennyi országnál és tanulócsoportnál megfigyelhető, hogy a főváros megnevezése gyakori és főleg tanult elemként fordul elő. A hiányosan megválaszolt kérdőíveken többször egyetlen elemként szerepel a „nem tudok semmit az országról” megjegyzés mellett.

6. Déli szomszédaink és más európai országok kirándulási, hosszabb tartartózkodási szem-pontú népszerűsége

A kognitív képek vélemények, sztereotípiák formájában is léteznek. Az utazási célokra vonatkozó kérdésekre adott válaszok tükrözik ezeket, bővítik az országgépet. A felmérés alapján megállapítható, hogy a személyes élményeknek is erős hatása van a választásban és elutasításban egyaránt a sztereotípiák mellett.

8. Táblázat: Kirándulás és hosszabb tartózkodás szempontú választás (%)

	Kirándulásra választás	Hosszabb tartózkodásra választás
Szerbia	2,0%*, 3,3%**	0,0%*, 1,4%**
Horvátország	75,4%*, 63,0%**	32,1%*, 22,5%**
Szlovénia	5,1%*, 9,5%**	3,5%*, 3,0%**

* Dél-Dunántúl

** Célcsoport

A tanulók mindkét esetben Horvátországot választanák, magas arányban. Személyes tapasztalataik pozitívak, s elsősorban ez motiválhatja őket döntésükkor. Szlovéniába kirándulni kevesebben mennének, mint az ország más részén élő társaik, hosszabb tartózkodásra viszont hasonló arányban választanák. Szerbiához való viszonyuk mindkét esetben elutasító, kirándulni néhányan elmennének, majdan tanulni vagy dolgozni ott senki nem szándékozik. Ez is, a pozitív viszonyuláshoz hasonlóan, saját tapasztalataikkal, a felnőttek közvetített élményeivel, tapasztalataival és a médiákból szerzett információkkal magyarázható elsősorban. Az e-gyes tanulók kognitív képei pozitív elemeket is tartalmaznak, a választást ezek mégsem tudják elsődlegesen befolyásolni.

A kognitív térképek vizsgálata szempontjából az elutasítás okai is fontosak, azok is közelebb visznek minket a tudati képekhez. Szerbiával szemben visszatartó erő a „mert elmaradott és szegény”, „mert szegény”, „a közbiztonság miatt”, „ott verik a magyarokat”, „nem szeretnek minket”, „szegényebbek és nincs annyi tanulási lehetőség”. A válaszokból kitűnik, hogy a tanulók szeretnék magukat jól és biztonságban érezni, s legalább olyan tanulási és munkakörülményeket kívánnak, mint amilyen ismeretük az itthoniakról van.

Megváltozik-e, mennyire a kép, ha kitágítjuk a választási lehetőséget?

9. Táblázat: Európai országok utazási szempontú választása (%)

Dél-Dunántúl		Célcsoport	
Olaszország	72	Olaszország	64
Franciaország	68	Franciaország	62
Spanyolország	55	Nagy-Britannia	55
Nagy-Britannia	44	Spanyolország	53
Horvátország	20	Görögország	38
Szlovénia	2		
Szerbia	1		

Öt európai országot választhattak a tanulók, s látható hogy szomszédaink háttérbe szorultak. Dél-Dunántúlon Horvátország bekerült az ötbe, országos szinten egyedüli déli szomszéd-ként a hetedik helyen. Az indoklások alapján kirajzolódó szempontok a mediterrán tengerpart, Párizs és az Eiffel-torony, valamint a nyelvgyakorlás. Minimális mértékben, de a dél-dunántúliaknál Szlovénia és Szerbia is előfordul, földrajzi közelségük és jobb ismeretük miatt.

Melyik öt országba nem utaznál szívesen kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy az elutasítottak között három szomszédunk is található, magas arányban. Míg a teljes

mintánál Románia, Ukrajna és Szerbia vezeti a sort, a dél-dunántúliaknál jobb Szerbia megítélése, hiszen az ötödik helyre került, Németországgal azonos arányban. Az elutasítás okai mindkét csoportnál szinte azonosak a már megismertekkel: szegénység, biztonság hiánya, rosszabb körülmények, magyarokkal szembeni negatív hozzáállás.

Németország elutasítása, bár a célcsoportnál is hasonló helyezéssel, magas arányú, megítélése Szerbiával azonos a dél-dunántúli hét tanulócsoportnál. „nem tudom megindokolni”, „szigorú hely” és gyakran a „nem tudok németül” az okok. Érdekes tapasztalat, hogy a tanulók a nyelvismeret hiányát azokban az országokban jelölték meg, ahol az általuk tanult nyelveket beszélik, a többi országnál ez a szempont fel sem merült, a nyelvi kommunikációról nem gondolkodtak el.

10. Táblázat: Utazásra nem választott európai országok (%)

Dél-Dunántúl		Célcsoport	
Románia	35	Románia	52
Ukrajna	35	Ukrajna	40
Oroszország	26	Szerbia	21
Albánia	14	Oroszország	16
Szerbia	12	Albánia	9
Németország	12		
Bulgária	11		
Macedónia	5		
Szlovénia	3		
Görögország	2		
Horvátország	0,4		

Összegzés

A 14-16 éves dél-dunántúli tanulók hazánk déli szomszédairól alkotott kognitív és mentális térképeit többoldalúan vizsgálva a következő eredmény alakult ki:

- a mentális térképek legjellemzőbb formája virágsziromszerű, az objektív országkontúrokat tükrözők aránya kicsi, de kétszerese a korcsoport többi részének,
- az országképek tartalmában kifejeződik a földrajzi közelség, nagyobb arányú a személyes tapasztalat, így több egyéni vonás található a kognitív képekben,
- a térségen belül differenciálódás tapasztalható: az egyes szomszédokkal való közelség az oda látogatások számában, a személyes térhasználat kognitív képek elemiben; a térség nyugati részének Szlovénia, a keletinek Horvátország az ismertebb, a személyesebb tér,
- a kognitív képek fő információforrása a személyes tapasztalat, utána a családtagok, ismerősök által közvetített információk, a média, végül az iskolai ismeretek, de megtalálhatók a sztereotípiák is,
- a tanulók kognitív képei több topográfiai nevet tartalmaznak,
- a különböző szempontú ország választásnál magasabb arányú a déli szomszédaink választása, kisebb az elutasításuk, mint a vizsgált teljes célcsoportnál,
- az összes európai országból választásnál Horvátország megtalálható az első ötben,
- az elutasított országok között a balkáni térségből Albánia és Szerbia magas aránnyal megtalálható; az utóbbi a célcsoport értékének harmadával.

A kognitív térképek a téri környezet megértéséhez, értelmezéséhez nyújtanak segítséget, ezért fontos, hogy az információk, amelyekből az egyén megfogalmazza saját kognitív képét, objektívek legyenek. Ezt a követelményt az iskolai ismeretekkel, a tanulással tudjuk legjobban teljesíteni, ezért a feltárt országképek segíthetik a földrajzoktatást, ugyanakkor információkkal szolgálhatnak más területek, pl. a turizmus számára is.

Irodalom

1. CSÉFALVAY, Z. 1990: Térképek a fejünkben. Akadémiai Kiadó. Budapest
2. DOWNS, R. M., STEA, D. 2005: Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. In: Letenyei L (szerk.): Településkutatás II. pp. 593-614.
3. FARSANG A, JÓRI J. 1999: Adatok 13-16 éves diákok mentális Európa-képéhez. A földrajz tanítása 4, Szeged, 10-18. pp.
4. GÁL V. 2006: Középiskolás csoportok Dél-Dunántúl képe kognitív térképeken. In: PAP N.(szerk.): A Balatontól az Adriáig, Lomart, Pécs, 201-210. pp.
5. HOLAHAN, C. J. 1998: A környezet megismerése: környezeti kogníció. In: Düll, A., Kovács, Z.(szerk): Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 46-79.
6. KISS J., BAJMÓCZY P. 1996: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. Tér és Társadalom 2-3, Győr, 55-68. pp.
7. LYNCH, K. 1979: A város szemléletének struktúrája. In: VIDOR, F.(szerk.): Urbanisztika, Gondolat Kiadó, Budapest, 537-558. pp.
8. MAKÁDI M. 2003: Térképre vitt képzetek. A földrajz tanítása 4, Szeged, 3-10. pp.
9. M. CSÁSZÁR ZS. 2006: A magyar oktatás Balkán képe. In: PAP N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig, Lomart, Pécs, 189-200 pp.
10. MESTER T. 2005: Pécsi városlakók mentális térképei – egy kutatás tapasztalatai. In: N. KOVÁCS T, BÖHM G, MESTER T.(szerk.): Terek és szövegek. Kijárat Kiadó, Pécs, 67-83. pp.
11. TÍMÁR J. 1994: „Mental map” alkalmazásának lehetőségei a térpályák kutatásában – egy alföldi vizsgálat tapasztalatai. Az „alföldi út” kérdőjelei, Békéscsaba, 312-318. pp.
12. TOLMAN, E. C. 1948: Cognitive maps in rats and men.
13. <http://psychclassics.yorku.ca/Tolman/Maps/maps.htm>

Cirill betűk Magyarországon 2008-ban Avagy a szó elszáll, az írás megmarad?

Békési László¹

Tanulmányomban azt vizsgáltam meg, milyen módon vannak jelen napjainkban cirill feliratok, illetve bővebben a keleti szláv nyelvek, írott, illetve beszélt formában hazánk valós, szimbolikus és mentális tereiben. A kutatás főleg a dinamikára összpontosult.

1991-ben a tököli szovjet repülőtéren láttam egy szemetes konténert. A konténérben csak egy valami volt: ázott, penészes, foszló orosz-magyar és magyar-orosz akadémiai nagyszótárak.

Néhány évvel ezelőtt egy televíziós műsorban egy Oroszországból érkezett levelet olvastak fel, ahol egy hazánkba látogató orosz néni azt tudatta a nézőkkel, hogy a háborúban Magyarországon elesett édesapja (és minden más szovjet katona) neve egyszerűen eltűnt a gellérthegyi emlékműről.

Mindkét esemény a hazai cirill betűk helyzetének mélypontját jelölte.

Talán a tököli látvány és ez a levél indított egy körkép felvázolására, ahol a cirill feliratok „mozgásait” próbáltam megörökíteni.

1. A tér uralásának, birtoklásának módjai

A térben megtalálható és politikai, vagy egyéb tartalommal bíró jelek szerepe az egység, a közös értékek, normák bemutatása mind a belső csoport, mind a külvilág felé.

Egy tér politikai, civilizációs, vallási, nyelvi, nemzeti és egyéb dimenziójú identitását kétféle jelhalmazból állíthatjuk össze.

Az identitásra utaló jelek legnagyobb része folyamatosan van jelen a térben. Politika által meghatározott elnevezések, utca- és közterület nevek, szobrok, emlékművek, domborművek, emléktáblák, síremlékek, temetők, intézménynevek (pl. oktatási intézmények, munkahelyek, repülőterek, laktanyák, színházak és filmszínházak, sportklubok), települések, vagy azok részeinek, kerületeinek nevei, vallási funkciójú épületek, állami szimbólumok, címerek, zászlók, falakra írt jelmondatok viszonylagos stabilitással vannak jelen a földrajzi térben és a képletes politikai erőterben.

Egyes államokban évszázados változatlanyságot, vagy egy kijelölt (politikai, vallási, vagy civilizációs) irány követését és folyamatosságot szűrhetünk le az állandóan jelenlévő szimbólumokból. Ezek a „stabil” téruraló módok viszont főleg Közép- és Kelet Európában néha igencsak dinamikus jelleget öltenek. A szobordöntögetésnek és utcaátkereszteléseknek, a címerleveréseknek, új zászlók kitűzésének és kollektív sapkarózsza leszaggatásoknak komoly hagyományai vannak (itt-ott egy kis könyv- vagy pártkönyv-égetéssel kísérve).

Ugyanakkor fura történelmi firtor, hogyha ma köztéri emlékműveken Sztálin idézeteket akarunk olvasgatni, akkor Bécsbe, ha a spanyol polgárháború Nemzetközi Brigádjaira utaló szobrot szeretnénk látni, akkor Koppenhágába kell utaznunk. Európa valószínűleg legnagyobb, „zsákmányolt” Lenin szobra egy holland farmer tanyája előtt áll (és kétméteres öklét Brüsszel felé rázza). A berlini fal egy tekintélyes darabja a londoni Imperial War Museum kertjét osztja ketté. A Kurszk matrózainak pedig Velencében állított valaki emléket azzal, hogy mindegyikük képét és nevét felfestette a falakra a város különböző pontjain.

¹Egyetemi adjunktus, BCE Nemzetközi Tanulmányok Intézete és IBS Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

Nálunk még a „végső nyughely” sem állandó. Hősökről „derül ki”, hogy áruló gonosztevők voltak és fordítva. Külön politikai földrajzi vizsgálódási terep lehet régióinkban a száműzetések térbeli története vagy az ún. „politikai hullaszállítás”. Sajátos, valószínűleg Közép- és Kelet-Európában legintenzívebben gyakorolt szokás, hogy elföldelt elődeinket tetszési indexükben bekövetkezett változások nyomán ide-oda szállítgatjuk lelkiismeretünk vélt megnyugtatója céljából. (Rákóczi, Kossuth, Sztálin, Nagy Imre, Kádár, Mindszenty, Horthy, Dimitrov, Thököly, ismert és ismeretlen katonák, illetve egyes esetekben ismert, majd ismeretlenné tett katonák, stb.) E sorok írásakor még keresik Szálasi sírját, hogy azonnal máshová szállíthassák a rákoskeresztúri 301-es parcellából, ahová feltételezhetően több háborús bűnös társával együtt temették.

A stabilitás és mozgás közti sajátos átmenet az egyszeri dinamikával bíró Budapesti Szobor Koncentrációs Tábor. Budapesten az (egyik) átkos rendszer politikai üzenetét közvetítő szobrokat jövedelemtermelés céljából egy távoli szögcsúccsal kerített, őrzött helyre szállították ahonnan soha nem fognak „hazajutni” (BÉKÉSI, 2005a).

A tér szimbolikus jellege érzékeltetésének vannak azonban világszerte dinamikusnak tekinthető alkalmi esetei is. Ezek a teret ideiglenesen, hol ciklikusan, hol egyedi alkalmakkor népesítik be tömegekkel, vagy identitásra utaló jelképekkel.

Viszonylag rendszeresek az évfordulókon megrendezésre kerülő (vagy megrendelt) ünnepek, parádék, felvonulások, nagygyűlések, megemlékezések, színi előadások, tűzijátékok, körmenetek, koszorúzások, újabb hagyományörző hadijátékok.

A hatalom diktatúrákban nem bíz semmit a véletlenre és szigorú koreográfiákkal tervezik meg a spontaneitás-mentes politikai ünnepeket: tömeges sportbemutatók, díszszemlék, koszorúzások, beszédek menetét. Külön ortodox rituálék alakultak ki pl. a Vörös téren arra vonatkozóan, hogy hány személy állhat a dísztribünön, milyen sorrendben vonulnak fel a katonai egységek, hogyan adnak át a jövő letéteményeinek számító úttörők virágokat a szeretett vezéreknek (generációs megerősítés) és ki az az egy személy, aki a világ másik (harmadik) végéből, vagy a világűrűből jött és részt vehet a parádé megtekintésén a vezetők közt (geopolitikai megerősítés). Hazánkban külön kiadvány szabályozta az ötvenes években, hogy szovjet esztéták gondos, ízléses útmutatásai alapján a dekorációs felelős hogyan díszítse fel az óvodát, tornatermet, művelődési házat, színpadot, udvart, szónoklat, nagygyűlés, felvonulás helyszínét vagy a faliújságot ünnepnapokon (JAKUBA, 1951).

Egyedi alkalmak lehetnek a stabil szimbólumok eltávolításával is elegyített megmozdulások, forradalmak, felkelések, lázadások is.

Mind a rendszeres, mind az egyszeri megmozdulások lehetnek integrálóak, vagy a valami elleni megnyilvánulás szócsövei (képcsövei).

A huntingtoni civilizációs összecsapás (HUNTINGTON, 1996) sajátosan keveredik a korábbi ideológiai harc nyomaival a mai Magyarországon. A cirill betű ugyanis egyszerre szimbolizál ideológiai és civilizációs dimenziót és mivel hazánk a demokráciát és a nyugtai civilizációs értékeket választotta, így mindkét értelemben divatjamúlttá vált 1989 után.

2. Hazai cirill dinamika

Hazánkban a teret uraló politikai jelek dinamikájában egy ciklikus A-B-Á mozgás mutatható ki, ahol a nyugathoz tartozást egy „négy évtizedes” keleti orientáció váltotta fel, majd egy újabb fajta nyugatra mozdulás követte (BÉKÉSI, 2005a). De mi történt a keletről itt maradt korábban egyeduralgoló jelekkel?

Ma is sok, de gyatkozó cirill betűt tartalmazó jel található a térben.

Az „ideológiai üzenetet hordozó” cirill betűk 1944 táján jelentek meg a magyar politikai és valós térben, ha a Kassa bombázása után bemutatott cirill betűs repeszeket nem számítjuk.

A vörös hadsereg (1946-tól hivatalos nevén a szovjet hadsereg) nyomában számos cirill felirat jelent meg: közlekedési és útbaigazító táblák, katonai egységek, városparancsnokságok nevei, jelmondatok. Ezekből mára szinte semmi nem maradt meg. Először csak városi legendának tartottam, hogy pesti bérházak kapualjaiban, udvarán szovjet krétajelek vannak. Néhány üzenet azonban tényleg máig megmaradt. 1944-45-ben, közvetlenül a harci cselekmények megszűnése után szovjet műszaki katonák (tűzszerészek) járták be az épített környezetet. Egy-egy jól látható központi helyen általában krétával, vagy szurokkal feliratot készítettek, ahol jelezték, hogy a házat, gyárat, utcát, stb. átvizsgálták és a környék biztonságos. Nagykőrös központjában egy máig teljesen épen megmaradt több négyzetméteres felirat számol be az aknamentesítésről, az azt irányító hadnagy nevével, a műszaki alakulatok fegyvernemi jelzésével (keresztbetett fejszék) és az ünnepélyes napról: 1944. November 7 (BÉKÉSI, 2007). Budapesten egy sokkal egyszerűbb felirat látható igen kopott állapotban a Lovag utca egyik bérházán: a szintén szurokkal festett felirattól már csak a nincsenek aknák rész olvasható oroszul.

1945 után a gödöllői Grassalkovich kastély egyik fele szovjet löszerraktárként működött 1990-ig (a másik fele nyugdíjas-otthon volt). A kastélykert oldalsó falán egy elbontott őrtorony mellett szintén máig látható egy óriási orosz tilos dohányozni jelentésű felirat. A szovjet érdekszféra kibővítésének leghíresebb falfirkái azonban hazánknál sokkal nyugatabbra találhatók:

Berlin a falfirkák történetébe nemcsak a berlini fal graffiti művészetével „ítra be a nevét”. Egy másik, tömeges névfelírással szintén híressé vált. A Reichstag híres elfoglalása után a szovjet katonák spontán és szervezett látogatásokon tömegesen keresték fel az épületet, a falakra feljegyezzék az egyes alakulatok által Berlinig megtett utat (BÉKÉSI, 2006). Mindez és az eseményeket feldolgozó „Berlin eleste” c. film a fasiszta „Akarat diadala” c. filmre adott válasz volt, ahol németek sorolják, hogy honnan jöttek a náci párt zászlai alá. A Reichstag újjáépítésekor megőriztek néhány ilyen szovjet graffitit.

Sajátos cirill nyomoknak tekinthetjük a világháborús és 1956-os Szovjet lövészárók maradványokat is. Ezekben is találhatunk „mikro-cirill” betűket pl. gombokon, töltényhüvelyeken. Hasonló másodlagos orosz és elsődleges harci nyomok az országszerte épületeken megfigyelhető belövések.

A következő hullám a szovjet rendszer stabilizálódása. Ezekből a nyomokból már semmi nem maradt (a helyén). eltűnt a sok ezer tábla, pl. a minden szovjet laktanyát övező táblahalmaz a „sztoj...” állj, életveszély felirat. eltűntek a kétnyelvű üzenetek és számtalan emlékmű, köztük sok síremlék is és az „Örökké éljen a megbonthatatlan szovjet-magyar barátság!” táblák is. Másodlagos, felirattal már nem azonosítható szovjet nyomokkal azonban még találkozhatunk Magyarországon. Ahol egyszerre vannak jelen mustársárgára festett falak, szürke vasajtók, fehér, sehol másutt nem használt téglák, azaz GOSzT jelek, ott korábban egyértelműen szovjet intézmény (pl. laktanya, reptér, kórház, iskola) működött. A GOSzT a szovjet állami szabvány rövidítése. Ma a cirill betűk csekély számú rajongótáborának szlengjében (pl. szovjet veterán autók, órák gyűjtői) a GOSzT a kiválóság, megbízhatóság szinonímája, akárcsak 100 éve az O.K. az USA-ban.

A nem szocializmushoz kötődő, vagy nem orosz cirill feliratok nemcsak megmaradtak, hanem folyamatosan bővülnek és a lakosság is sokkal toleránsabb irányukba. Szerb emléktáblák (pl. kétnyelvű Vujicsics Tihamér emléktáblák az ország több pontján), ortodox templomok feliratai, szerb és bolgár kisebbségi önkormányzatok intézményei, a déli határmentén bolgár második világháborús katonatemetők mindenütt

háborítatlanok. Meglepő módon még a baranyai bolgár katonai temetők is bővülnek, azaz ma élő idelátogató rokonok újabb táblákat, fotókat helyeznek el.

3. Még egy szó a temetőkről, halottakról

A szovjet katonai temetők, sírok viszont sokkal drámaibb látványt nyújtanak, már ahol még láthatók.

Számos elegáns és kevésbé elegáns „végső” megoldással találkozhatunk országszerte.

Van ahol teljesen elbontottak minden jelet, nyomot. Olyan esettel is találkozhatunk ahol tulbuzgón a magyar katonasírokkal együtt tüntették el a nyomokat a rendszerváltás után.

Van, ahol a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet és a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő gyümölcsösként szabadult meg jutányos áron a szovjet temetőtől (Kiskorpád).

Van, ahol még 2008-ban is kiássák a „központi helyen fekvő” szovjet halottakat és a temető legtávolabbi sáros részébe „zsákolják” a csontokat (Várpalota).

Van, ahol rendezett örökzöld sövényvel álcázzák gondosan a sírokat úgy, hogy egyetlen cirill felirat se látszódjék ki (Békéscsaba).

Van, ahol az egész szovjet temetőt körbenövesztették tujákkal, hogy ne zavarja a mellé települt élelmiszerdiszkont látogatóit, illetve nehogy elvonja a figyelmet a szomszédos 1848-as emlékműről (Vác).

Van, ahol az ókor óta jól bevált módon a spirituális, központi helyet más emlékművé alakították és a kompozíció sarkában megmaradt vörös és nemzeti színű lobogó felhúzására szolgáló zászlórúd kivételével minden más eltűnt és honfoglalási emlékmű született a temető ezen sarkában (bár a hét törzset szimbolizáló tujákat már régen elhordta az élelmes lakosság). A hajdan kőbe vésett elesettek nevei nem maradtak fent (Dunakeszi).

Van, ahol egyszerűen leszedtek mindet a sírról, így az ismert katona sírjából ismeretlen katona sírját csináltak (gyakorlatilag egy üres betonömböt).

A vak pusztítás sem mindig ideológia-függő. Már olyan szokatlan jelenséggel is találkozhatunk, amikor egy eladott hajdani laktanya új tulajdonosának első dolga volt, hogy leszedte a falról egy 1956-os magyar forradalmár márványtábláját és a koszorúk a mai napig ott árválkodnak alatta (Hűvösvölgy).

4. A cirill betű, mint információ és marketing eszköz

Ameddig „oroszájarta” helyeken számos marketing és információs üzenet született a rendszerváltás óta, addig hazánkban a cirill betűs információközlés visszaszorult, vagy marginalizálódott.

Izraelben már a reptéren hatalmas orosz feliratok üdvözlik az érkezőt és az üzletek kirakataitól a sajtón át mindenhol bevett dolog az orosz nyelvű kommunikáció. Prágában, ahol Európa egyik utolsó szovjet tank emlékművét először rózsasínnel „hatástalanították” majd eltávolítása után képletesen lövegtornyostul 80%-ban földbe temetve (és még mindig rózsaszínűen) egy peremkerületben állították ki (fel, illetve le)- is megtörtént a rendszerváltás, mégis több az új orosz felirat, mint nálunk. Prága egyrészt orosz idegenforgalmi célpont, másrészt befektetési és ingatlanvásárlási célterület, szinte mindenhol találunk orosz nyelvű reklámokat (pl. gyors cégalapítás). Nálunk nagyon kevés az orosz nyelvű reklám, köztéren szinte semmi, csupán sematikus, ötletlen brossurákat találhatunk idegenforgalmi irodákban, szállodákban.

Az információ átadásnak csak a legkellemetlenebb területein találunk köztéri orosz feliratokat. Olyan lepusztult helyek ezek, ahol tiltanak és kellemetlen érzést váltanak ki:

vészfék, meghúzni tilos, kihajolni tilos, az állomáson tartózkodó szerelvényben ...-ni tilos, az érvényes jegy nélkül utazók pótdíja stb.

Az oroszul élőszóban érdeklődő turisták pedig utcán, pénztárakban, információs pultoknál, üzletekben, közlekedési eszközön gyakran csak egy furcsa, sok mindent magába sűrítő grimaszt kapnak válaszul. Egyiptomban viszont már nincs olyan szálloda, ahol ne lenne orosz recepciós és pincér, aki anyanyelvén fogadja az orosz újjgazdagokat, vagy átlagos oroszok csoportjait.

Az elmúlt húsz évben a művészetekben és a történetírásban is igen sematikus képet kapunk itthon a „cirill betűk nagy hazájáról”. A Szovjetuniót is érintő (pl. világháborús) hadtörténeti munkák pl. kínos részletességgel írnak a magyar és német oldal eseményeiről, de alig találunk bármilyen információt (neveket, egységeket, létszámokat, veszteségeket) a szovjet oldalról. Ezalatt „nyugaton” az információkhoz való hozzáférés korlátainak leomlása után folyamatosan jelennek meg kimondottan szovjet hadtörténeti könyvek pl. Londonban, vagy Prágában. A mai orosz, vagy a korábbi szocreál művészet átfogó bemutatására is csak két évtizedes szünet után vállakozott egy még véletlenül sem fővárosi galéria. Azt értem, hogy Pravdát már nem tartanak az újságosok, de orosz filmet, zenei CD lemezt, mai regényt is képtelenség itthon fellelni, a szerb kultúra pedig le van tudva Boban Markovics rezesbandájával és Emir Kusturica filmjeivel (aki bosnyák) és Bulgária sem tart ma messzebb a hazai mentális térben, mint anno a várnai matrózpólós nyaralások idején a nyolcvanas években.

A belváros legstabilabb marketing vonatkozású cirill felirata 2008-ig tartotta pozícióit: a váci utca Aeroflot irodája ekkor alakult át immár cirill betű-mentes AERO (SOUVENIR) SHOP-pá.

A cirill betű előretörésére, pozíciói megmaradására is találhatunk jeleket. Szerb lakosságú, vagy szerb turisták által látogatott helyeken virágozik a cirill betűs írott kommunikáció, vagy szerb nyelvhasználat. A legjellegzőbb példa Szentendre, ahová a helyi szerb látványosságok, egyházi emlékek és újabban a koszovói szerb identitást jelképező, koszovopoljei ütközetben meghalt szerb Lázár cár földi maradványainak felkeresésére érkeznek szerb turisták tömegesen.

A boszniai háború idején Szentendrén egy képeslapokat árusító horvát nemzetiségű helybeli diák megérezte, hogy horvátként nem fog a szerb látogatóknak nagyon sok képeslapot eladni. Ezért nyáriszüneteiben új identitást és kitalált szerb nevet vett fel (Szlavisa Margaritovics) és minden szerb csoportnak elmesélte „szerb-horvátul”, hogy ő egy Horvátországból elüldözött szerb, aki Magyarországra menekült a gonosz horvátok elől. Jelenleg több boltot és képeslapos standot üzemeltet.

5. A cirill betű graffitiken

A második világháborús szovjet falfeliratok is tekinthetők graffitinek. A szovjet katonai erők magyarországi állomásoztatásának helyszínein számos személyes orosz nyelvű felirat maradt hátra napjainkig. A legjellegzőbb a DMB + évszám, vagy dátum formátumú üzenet. Ez a demobilizáció, azaz azt örökíti meg, hogy a két éves szolgálatát töltő szovjet kiskatona mikor fog leszerelni.

Azonban a rendszerváltás óta az ideológia töltet nélküli spontán, vagy nacionalista feliratokkal is találkozhatunk. Egy részüket biztos szláv anyanyelvűek festették fel. Ilyenek az orosz, ukrán, vagy szerb sportegyesületekkel kapcsolatos üzenetek (pl. „Senki sem jobb a Belgrádnál” –szerbül).

A cirill betűk, vagy oroszból ismert nevek, kifejezések falfirkához, vagy bővebben fiatalok körébeni használatához egy romantikus, lázadó, vagy humoros konnotáció, azaz másodjelentés társul (pl. Tereszkova együttes). Így joggal feltételezhető, hogy pl. a

Lánchíd pesti oldalát fél évtizede díszítő, hatalmas orosz nyelvű graffiti (magyarul Petya szereti Kátyát) magyar szerelmes üzenete.

6. A nyugalom megzavarására alkalmas cirill betű

Találunk cirill betűket más kellemetlen (szöveg)környezetben is. Tipikus cirill betű említési terület a bűnözés.

A konferencia alatt egy újsághír a Népszabadságban pl. azt adta az olvasók tudtára, hogy illegális tejfeldolgozó üzemet lepleztek le (CZAUNER, 2008). A hír a drámai hatást azzal fokozza, hogy még olyan sajtót is találtak, amelynek borításán szerb nyelvű felirat volt. Tehát nincs veszélyesebb hamisított sajtó, mint a szerb feliratú hamis sajtó. A hírekben a cirill szövegek szinte mindig negatív, vagy bűnelkövető magatartással kapcsolatban jelennek meg: tömegsír, kivégzés, benzincsempészet, stb. Sajátos jelenség a robbanóanyagok tálalása a sajtóban és a térben. Cirill betűket tartalmazó repeszek politikai földrajzi hangulatkeltő-döntésigazoló szerepe hazánkban talán a Kassa bombázása után bemutatott bombamaradványokkal kezdődött (a bemutatott darabok az 1917-es forradalmat követően egyszerűsített-eltörölt cirill betűk is láthatóak voltak).

A „jugoszláv típusú kézigránátot dobtak” tartalmú hírek sora az elektronikus sajtóban félelemnél is hosszabb, ha egy keresőprogramban ilyen cikket keresünk. A néhány kilós kézigránátoknál minden egyes alkalomkor feltűntetik a sokkolónak szánt jugoszláv származást. Napjainkban azonban másfajta robbanóanyagok előkerülése is mindennapos. A több tonnás világháborús bombák leginkább építkezések földmunkái során kerülnek elő. Ezen egész háztömbök lerombolására képes eszközök esetében azonban a sajtó nagyon ritkán közli, hogy tulajdonképpen amerikai gyártmányú bombákról van szó, holott a Magyarországra ledobott bombák és így a ma fellelt robbanószerkezetek túlnyomó része is amerikai „termék”.

Ugyanígy találkozhatunk radioaktív, cirill feliratú csempésztett cigarettával, az ukrán rendszámú terepjárókról keringő legendáival. A cirill betűk inkriminálása a médiában szándékosnak tekinthető.

7. A nyugalomban megzavart cirill betű

A cirill betűk, főleg az orosz cirill betűk szimbólummá váltak. Megjelenésük, gyakoriságuk, dinamikájuk nem elsősorban az orosz kultúrához való viszonyunk, hanem az ideológiai csatározások és politikai erőviszonyok függvénye. Azok a személyek, akik az elmúlt 20 esztendőben tudatosan mozdítottak el, romboltak le, helyeztek át, semmisítettek meg cirill betűket tartalmazó szobrokat, domborműveket, emléktáblákat, síremlékeket – köztük azokat is, melyek a fasizmus felett aratott győzelemre emlékeztek és emlékeztettek- valószínűleg sosem olvastak semmit Mackindertől. Cselekedetük mégis Mackinder gondolatát tükrözi: aki uralja Közép-Európát, az gyakorlatilag a világ urának tekinthető (MACKINDER, 1904). Mégis ugyanezt a logikát követve mozdítottak el szinte minden jelet, ami arra utalt, hogy ez a régió valaha a szovjet politikai-katonai-ideológiai tér része volt.

8. Akkor hol a határ? És tovarísi konyec?

Huntington hosszasan fejtegeti, hogy hol húzódott, hol húzódik a nyugati civilizáció és az ortodox világ határa (HUNTINGTON, 1996). Közép-Kelet Európa ennek a határnak a meghúzásánál is teljesen elmozdult bizonytalan irányokba. A Baltikumban mindig egy keleti orosz befolyással viaskodtak. Ma a Kalinyingrádi körzet miatt Litvánia nyugatról várja az orosz impulzusokat.

Mára hazánk már egyértelműen a nyugati civilizáció részévé vált fogyatkozó cirill nyomokkal. Számos új ortodox határvonalat húzhatunk ma is és ez a határ mind keletebbre szorul. Megjegyzendő, hogy az előretörő Európai Unió ma éppúgy egy rövidítésekre épülő modernizáló „újbeszél” meghonosításán dolgozik és pont a regionalizmus és területellenőrzés területén (pl. NUTS, PHARE, INTERREG, SFOR, KFOR, EU), mint az a harmincas évektől folyamatosan terjeszkedő Szovjetunióban történt. Akkor is főleg a területellenőrző szervezetek nevei esetében kezdtek modernitást és erőt sugalló rövidítéseket használni: NKVD, GPU, Cseka, Kolhoz, SzSzsR, KomBrig, azaz (katonai) brigádpárancsnok stb. (BÉKÉSI, 2005b). A cirill betűk tehát folyamatosan vonulnak vissza. Egy ilyen civilizációs-cirillizációs határ azonban még mindenképpen tartja magát a komáromi hídnál: magyar oldalán az Unió felújítási támogatás emléktáblája áll, a szlovák hídfőt viszont a szovjet újjáépítőkre emlékező cirill betűs tábla védi és a hidat Komárno főteréről egy hetyke szovjet matróz szobra fedezi PPS géppisztolyával.

Irodalom

1. BÉKÉSI, L. (2005a) Back to the Future. A Cycle of Symbolic Places in Budapest as a Part of the K.u.K., Soviet and Western Era. In: Anton Gosar (ed.) Globalized Europe. Kopper. Pp. 295-305.
2. BÉKÉSI, L. (2005b) Russian National Identity Affected by Soviet-Russian Geopolitical Cycles. In Region and Regionalism No. 7 vol. 2. University of Lodz. pp 91-100.
3. BÉKÉSI, L. (2006). Stalin's War. Crowood Press, Ramsbury.
4. BÉKÉSI, L. (2007) Stalinová válka. Area, Praha.
5. CZAUNER P. (2008) Titkos teüjem. Népszabadság, október 17.
6. HUNTINGTON, S. (1996) The Clash of Civilisations. Simon and Schuster, New York.
7. JAKUBA J. (1951) Dekoráció. Tankönyvkiadó, Budapest.
8. MACKINDER, H. (1904) The Geography of the Pivot in History. In: Geographic Journal. Vol. 23. 1904 London, Royal Geographic Society, pp 421-444.

Városok a kultúra szolgálatában. Utak, lehetőségek a kultúra képviselőire a Balkán kapujában

Laki Ildikó¹

Bevezetés

Bács-Kiskun megye második legnagyobb városa a több mint 37 500 lakossal rendelkező Baja. A település a Duna bal partján fekszik, ugyanakkor határa átnyúlik a Dunántúlra s érintkezik Tolna megyével is. *A város északi részétől a Duna-völgyi-főcsatorna nagy ívben, nyugati irányban kanyarodva torkollik a Dunába.*

A Duna egy mellékága, a Sugovica kanyarulata pedig a város alá hajlik. A település a Dunához kötődik, s ebből adódóan a város szépsége, komfortossága valóban képessé teszi arra, hogy kapuként funkcionáljon a határ mentén. Tárgyi és szellemi értékei minden kétséget kizáróan szolgálják a helyi és térségi kultúrát egyaránt.

De vajon valóban válhat-e a település a Balkán kapujává? Elegendő-e az a tőke, amellyel rendelkezik a város és képes-e megfelelően hasznosítani a térségben?

2. ábra: Baja főtere (Fotó: Laki Ildikó)

¹ Kutató, MTA Szociológiai Kutatóintézet

3. ábra: Petőfi híd (Fotó: Laki Ildikó)

1. Baja rövid történelme

Baja városa és közvetlen környéke a honfoglalástól folyamatosan lakott területnek számított. A város első hiteles írásos említése 1323-ból való. A település középkori „életterére” pedig az első megbízható adat 1472-ből maradt ránk, mely a várost már mezővárosi településként tartotta nyilván. Ez valóban hitelesnek tekinthető, hiszen a város a kereskedelmi csomóponton túl fontos közlekedési, hajózási keresztpontként is ismert volt. Jelentős változás a település életében a török hódoltság idejére tehető, amikor a város rangját tovább emelte, hogy járási közigazgatási székhelyé vált. A török felszabadulás után a város sajnos leginkább veszteségeket könyvelhetett el magának, hiszen, a termelés megbénult, a kereskedelem megállt, az ott élők elmenekültek. Baja ezután vált soknemzetiségű településsé, hiszen az elűldözött és elpusztult lakosság helyébe jelentős számú bunyevác és görögkeleti szerbek érkeztek. A németek és a zsidók csak az 1700-as évek folyamán kerültek a városba.

A város gazdasági fellendülése erre az időszakra tehető, híresek voltak a heti vásárok, melyeket ekkor Kis Pest elnevezéssel is illettek. A város XIX. századra virágzó kereskedővárossá alakult, melyben döntő szerepe volt a Dunának, a Duna által adott lehetőségeknek.

Az 1800-as évek végére a város gazdasága megtorpant, a település a térségben elvesztette vezető szerepét, amelyet az 1900-as években már nem is volt képes visszanyerni, annak ellenére, hogy az '50-es évekig megyeszékhelyként funkcionált.

Az 1950-es évektől a rendszerváltásig élte a mindennapok kisvárosi milióját. Ipara, mezőgazdasága és kereskedelmi tevékenysége a térségben továbbra is megmaradt, de döntő szereppel mégsem rendelkezett. Néhány fontosabb üzem, gyár és vállalat biztosította a helyi, valamint a környékbeli munkaerő foglalkoztatását, melyek az 1990-es években – hasonlóan más városokhoz - válságba kerültek, s ennek eredményeként megnőtt a munkanélküliek, valamint a hátrányos helyzetben lévők száma. A városnak újra kellett gondolnia fejlesztési politikáját, kapcsolatrendszerét, de legfőképpen térségi szerepkörét. Az elmúlt közel 20 év alatt a város fejlődéséhez néhány multinacionális cég betelepülésén kívül más beruházások, új intézmények nem járultak hozzá.

4. ábra: a Duna Hotel (Fotó: Laki Ildikó)

5. ábra: Új építmény a főtéren: Kaiser Hotel (Fotó: Laki Ildikó)

2. A város értékei

A felvetés, mely szerint Baját tekinthetjük-e a Balkán kulturális kapujának, úgy vélem erősen vitatható. Lehet-e egy olyan város kulturális kapu, amelyik évtizedek óta gyenge kapcsolatot ápol a környező országokkal, a szomszédos megyékkel, kistérségekkel? Annak ellenére, hogy testvérvárosokkal rendelkezik. Ahol nem történnek jelentősebb előrelépések a kultúra képviselőire, megismertetésére?

Amennyiben a kultúra kifejezést és tartalmát vizsgáljuk, úgy mindenféleképpen figyelemmel kell kísérnünk a kultúra térségi megjelenését és szerepét. A Balkán kulturális kapujának értékteremtőnek, értékközvetítőnek, de legfőképpen kapcsolatépítőnek kell lennie. Egy olyan városnak kell lenni, ahol a kapcsolatok a kulturális együttműködéseket, beruházásokat, határon átnyúló kezdeményezéseket is magukba foglalják.

Baja város adottságai kiválóak. Természeti értékei, tárgyi emlékei, történetisége mind alapul szolgálhatna térségi szerepének kialakításában. Tranzit település, interregionális kapcsolódási pont, multikulturális szereplő.

A kultúra képviselőjében jelentős számú épített emlékekkel rendelkezik, úgymint a barokk Grassalkovich-palota, a Ferences kolostortemplom, a Szent Miklós Görögkeleti Plébániatemplom, Gyümölcsoltó Boldogasszony Görögkeleti Plébániatemplom és az 1845-ben épült zsinagóga, amely ma a városi könyvtár helyéül szolgál.

A város a tárgyi kultúrában mélyen magával hordozza történetiséget is, ez egyben azt is jelenti, a város történetisége miatt a megye fontos szereplője volt. Ebben meghatározó tényezőként tartható számomra, hogy 1873 óta tartó törvényhatósági joggal rendelkezett. Kereskedelmi, piaci központ és találkozóhelyként szolgált, a polgári társadalom érintkezésének színhelye volt.

A település további értékkeremtő szereplője a Duna. A Duna a kultúr hagyományok megőrzője, tovább alakítója, a Duna összekötőkapocs, ugyanakkor elválasztó vonal, de mindenféleképpen összetartó erő. Baja szerepében és helyzetében a Duna és a határ mellett talán az egyik legmeghatározóbb jellemző. Ebből adódóan a Balkán kulturális kapuja jelző releváns is lehetne, hiszen éppen ez a „legmeghatározóbb jellemző” transzformálható közös ponttá. A Dunával átjárhatóság s ezzel együtt a nyitottság, a Duna menti szereplők egymásra találása érhető tetten. A Duna a határokon átnyúlva dél felé ismét valódi kincssé tudná tenni a várost, annak minden elemével.

A város értékei között nem szabad figyelmen kívül hagynunk Baja testvérvárosi kapcsolatait sem, ezek az összeköttetések egyfelől csak névlegesek, másfelől valódi együttműködéseként kell őket nyilvántartani.

A város, elsőként 1966-ban felvette fel testvérvárosi kapcsolatát Zomborral. A keleti és déli irányú együttműködéseit majd 2002-ben Marosvásárhely és Erdőszentgyörgy településével, s végül 2005-ben a horvátországi Labinnal egészítette ki. Az együttműködések fontos építőkövei a gazdasági, politikai és társadalmi kapcsolatoknak.

3. Határon átnyúló kezdeményezések

Baja városa az 1990-es évek második felében számos kezdeményezést indított a határon túlnyúlva, a különböző fejlesztések területén. Az első komolyabb pályázat a hercegszántói határátkelőhelyhez vezető 51. számú főút fejlesztési terveinek elkészítése volt. Hercegszántó nyugatról az első határátkelőhely Magyarország és Szerbia között, valóban fontos, hogy jó minőségű úton történjen a közlekedés. A projekt tárgyát képező út a határátkelőhely miatt nagy személyforgalmat bonyolít le. A főút minősége nagyon gyenge, a közlekedést jelentősen gátolja. A pályázatban a Bajai Többcélú Kistérségi Társulás és Zombor község vett részt. Az eredmény: a magyar fél elnyerte, a szerb fél nem.

Határon átnyúló kerékpárút építése a Duna-mentén (I. ütem). A Bajai kistérségben, illetve a szomszédos Szerbiában hiányzik a nemzetközi EuroVelo kerékpár útvonalnak egy szakasza. A térség turisztikai adottságai rendkívül kedvezőek, de jelenleg kihasználatlanok. A projekt megvalósulása esetén teljessé válik az EuroVelo 6 jelű útvonalának magyarországi Alsó-Duna-völgyi szakasza, új idegenforgalmi szolgáltatások jelenhetnek meg, új szálláshelyek, vendéglátó egységek jöhetnek létre. A kerékpárút segítségével megnyílnak a két ország, valamint a többi 9 EuroVelo ország együttműködési lehetőségei. A közös turisztikai szolgáltatások bővítésével további cél, megismertetni az ide látogatókkal a természeti és az épített örökségeket, kulturális értékeket. A beruházással a határ menti vállalkozások bevételei növekednek, munkahelyek teremődnek a térségben, csökkenhet a munkanélküliek száma. A

pályázatban a partnerek a Bajai Többcéllú Kistérségi Társulás és Zombor község. A pályázat eredménye: a magyar fél elnyerte, a szerb fél nem.

Befektetés-ösztönzési kommunikációs stratégia kidolgozása és kiadvány készítése. A projekt konkrét célja a határ mindkét oldalán kidolgozni egy-egy befektetés-ösztönzési szempontú kommunikációs stratégiát, valamint az új befektetések ösztönzése érdekében marketingeszközöket készíttetni. Cél az egyes településeken nem meghatározó jelentőségű adottságok "kínálati csokorba" kötésével egy olyan térségi kínálati rendszer kialakítása, melyben infrastrukturális és humánerőforrás adatokat, természeti értékeket, közérdekű információk egyaránt megtalálhatók. A közös befektetés-ösztönzési kommunikációs stratégia kialakításával megnyílnak a két ország számára a jobb gazdasági együttműködés lehetőségei, valamint nagyobb lenne annak esélye, hogy külföldi befektetők érkezenek a térségbe. A pályázatban résztvevő partnerek a Felső-Bácskai Önkormányzatok Szövetsége és Zombor község. A szerb fél elnyerte a támogatást a magyar sajnos nem.

Összegzés

Baja a kultúra és az értékek, a dunai népek és a kereskedelmi kapcsolatok, valamint a multikultúra városa, de nem a Balkán kapuja. A település zárkózottsága, kapcsolatainak belterjessége, a városi folyamatok lassúsága a városhatár menti megrekedt városi funkciójának kedvez. A különböző pályázatokkal, nyertes programokkal elsősorban a város mikro környezetének fejlesztése valósulhat meg, ahhoz azonban, hogy a Balkán kulturális kapuja legyen ennél több és komolyabb szereppel kell rendelkeznie. Mindehhez szükséges lenne város más magyarországi, valamint határokon túli kapcsolatainak hosszú távú és aktív együttműködése, a meglévő természeti és tárgyi potenciák kihasználása, a társadalom aktív részvétele, a térségi szereplők bevonása, de legfőképpen a város szerepének megtalálása.

Irodalom

1. Magyarország megyei kézikönyvei 2. Bács-Kiskun megye. (1998). Ceba Könyvkiadó, Budapest

További szakanyagok

1. A IV. fejezet a Felső-Bácskai Önkormányzatok Szövetségének kezelésében lévő pályázatok, valamint a Szövetség által biztosított anyagok alapján állítódott össze.
2. Saját terepkutatás és vizsgálat